

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTTKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1897.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

TARTALOM.

Dacia délvidékének legrégebb feliratos emlékei s ezek történeti-helyrajzi jelentősége. — <i>Téglás Gábortól</i>	1
Adatok a reformkorszak történetéhez Temes megyében. III. — Közli <i>dr. Berkeszi István</i>	15
Ujabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból. (A csókai „Kremenyák“ őstelep. A tamásfalvi kincslelethez. Tamásfalva. Cseneji-telep. Az újvári őstelep. Öregfalu. Knéz.) — <i>Orosz Endrétől</i>	66
<i>Tárcza:</i> Kivonatós jelentés az 1897. évi január és márczius havi választmányi ülésekről	72

159

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVAN,

FŐTITKÁR

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT.”

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

1897.

301587

ÉRTESETŐ

TÖRTÉNELMI ÉS REGÉNYSZÖVEG TUDOMÁNYOS TÁRSULAT

KÖNYVNYEL

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

KÖNYVNYEL TÖRTÉNELMI ÉS REGÉNYSZÖVEG TUDOMÁNYOS TÁRSULAT

XIII. ÉVFOLYAM

1897

A XIII. (új) évfolyam általános tartalma.

I. FÜZET.

Dacia délvidékének legrégebb felírtos emlékei s ezek történeti-helyrajzi jelentősége. — <i>Téglás Gábortól</i>	1
Adatok a reformkorszak történetéhez Temes vármegyében. — Közli: <i>Dr. Berkeszi I.</i>	15
Újabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból. (A esőkei „Kremenyák“ őstelep. A tamásfalvi kincslelethez. Tamásfalva. Cseneji telep. Az újvári őstelep. Öregfalú. Knéz.) — <i>Orosz Endrétől</i>	66
<i>Tárca:</i> Kivonatos jelentés az 1897. évi január és márczius havi vál. ülésekről	72

A II. és III. FÜZET

helyett kiadta a társulat a következő önálló művet: „**Délmagyarország réglségletei a honfoglalás előtti időkből.**“ Összeállította: **Milleker Bódog.** *I. rész. Őskori leletek.* 300 ábrával.

IV. FÜZET.

Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat“ ez irányú tevékenységének méltatása. — <i>Téglás Gábortól</i>	75
Archaeologiai adatok Délmagyarországból. — <i>Orosz Endrétől</i>	88
Adalékok Krassó vármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez. — Közli: <i>Mihalik Sándor</i>	96
Őskori telep Boesáron. — <i>M.</i>	106
<i>Irodalom:</i> <i>Ortvay Tivadar:</i> Temesvármegye és Temevár város története I. köt. Őskor. IV. köt. Oklevelek. — <i>Berkeszi Istvántól</i>	108
<i>Dr. Szalay — Dr. Baróti:</i> A magyar nemzet története. III. köt. — <i>n.</i>	111
<i>Tárca:</i> Kivonatos jelentés az 1897. évi május, szeptember és november hónapokban tartott választmányi ülésekről	113
<i>Egyveleg:</i> A király ajándéka a nemzetnek	115
Ki volt Anonymus?	115
 A társulat igazgatósága és tagjai az 1897. év végén	117

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1897.

I. FÜZET.

Dacia délvidékének legrégebb feliratos emlékei s ezek történeti-helyrajzi jelentősége.

Dacia multja oly szoros és benső kapcsolatban áll a Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat működésével, hogy évek óta folytatott kutatásaim rendjén lassankint egészen a Temes-Dunaközre siklottam át, s a mint az Al-Dunánál 1890 őszén megkezdett szabályozási munkálatokkal letelepített mérnöki kar az évezredek óta a népek és országok versengésének czélpontjául szolgált zuhatagok mentén a régészeti vizsgálódásokat ismét lehetőségessé tévé, én sem tudék ellenállani e rendkívül csábító kutatási alkalomnak s már 1893 nyarán az egész szabályozási vonalat siettem beutazni s azóta két ízben is megújítám nyomozásaimat. Engem különösen a gróf Marsigli Lajos¹⁾ óta bizonytalanná vált s az újabb kutatók tévedéseivel még nagyobb homályba borított hármassziklafelirat kérdése sarkalt első sorban, miután a Traianus-tábla hollétét dr. Benndorf Otto, Hirschfeld Otto társaságában a gróf Marsigli nyomán haladva, 1873 nyarán, a berlini tudományos Akadémia megbízásából végzett daciai kutatásai során, megállapítva a szerb halászok tüzelésétől erősen megrongálódott sziklatábla alsó két sorának szövegét: „Montibus excisis, anconibus sublatis viam fecit“ szerencsésen megfejtette.²⁾ Minthogy pedig a szerb kormány a belgrádi muzeum igazgatójának (Valterovič) sürgetésére a halászok rombolásait falazattal kívánta lehetetleníteni s az utazók

¹⁾ Marsigli Aloys Ferd. comes, Danubius Pannonico-Mysicus. Hagae Comitum et Amstelodami 1726 folio kiadás II. kötet 53. rajzlapján Tres lapides itidem petrae montis ineusi paululum supra „Tatalia“ feliratú sziklafelirat.

²⁾ Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. III. aus Dacien und Moesien. Hirschfeld-Benndorf. Sitzungsbericht der philosophisch-historischen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1874. [350—429] 418. I. Corp. Inscript. Latin. III. kötet XVII. Viae Moesiae inferioris 1693. Supplementum pars II. 8267. Ephemeris epigraphica II. u 502.

figyelmeztetésére TABVLA TRAIANA felirattal egészíté ki az érdekes emlék homlokzatát; de e falépités, valamint a betűknek avatatlan kezekre valló pirosra festése a leolvasásnak jelentékeny ártalmával sikerült; ide is be kívánom iktatni a történelmi és műszaki tekintetben épen napjainkban kétszeresen becses, de műszaki körökben alig is emlegetett felírat teljes szövegét:

IMP ☉ CAESAR ☉ DIVI ☉ NERVAE ☉
 NERVA TRAIANVS ☉ AVG ☉ GERM
 PONTIF MAXIMUS TRIB POT IIII
 PATER PATRIAE COS III
 MONTIBVS EXCISI(s) ANCO(ni)BVS
 SVBLATIS VIA(m) F(ecit)

Marsigli hármassziklafeliratáról azonban Benndorfnak sem sikerült tudomást szerezni, sőt Grisellini,¹⁾ ki 1775 júniusában gróf Potting esz. és kir. kormánybiztos kíséretében Belgrádtól Orsováig csónakázva, ismeretes művében szintén megkoczkáztatta ennek a hármassziklafeliratnak illusztrációját, rajzával azt a benyomást teszi reánk: hogy az eredetiség erős hangoztatása dacára alig is látta e felíratcsoportot s a lelő helynek hozzáférhetlenségében bízva, jónak látta Marsigli rajzának másolásával pótolni megfigyelésének hiányait. Ő ugyanis munkája szövegében csupán két feliratról emlékezik meg, „melyeket Marsigli tévedéseitől ki kelle igazítani“, de a táblák helyzetének ábrázolására szolgáló rézmetszeten (IV. tábla) mégis három felirattal találkozunk. Nyilvánvaló tehát: hogy felfedezési lázában egy kis plagiumra ragadtatta magát. És Griselininek ez a merész újítása egy századon át észrevétlenül tartotta magát mégis az irodalomban is, miután Arneth²⁾ is a Traianus-tábláról 1859 látatlanban, mások közlése alapján adott rövid ismertetésével s Aschbach³⁾ is Traianus turnuseverini hídjáról szóló művében 1858-ban a hely színére nem fáradva, csupán a duna-gőzhajózási társulat tisztviselőinek a részletekkel keveset törődő, a tudományos irodalomról nem is sejtő száraz, hivatalos jelentéseire támaszkodva dolgoztak.

¹⁾ Grisellini. Versuch einer Geschichte des Temesvárer Banats 280. lapján. „Zwo Inschriften . . . die zu den Felsen, an deren Abhang ganz nah zu Poletin eine dieser Strassen vorbeigeht, anoch lesbar sind. Da Marsigli diese Inschriften sehr fehlerhaft mitgetheilt hat, so will ich beide von diesen Fehlern gereinigt, hier einrücken. Die Lage der Gegend ist auf der IV. Kupfertafel abgebildet.“

²⁾ Arneth. Die Traians-Inschrift in der Nähe des Eisernen Thores. Jahrbuch der k. k. Central-Commission. Wien 1856. 83. lap.

³⁾ Aschbach. Ueber Traians eiserne Donau-Brücke. Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, Bd. III. 1858. 200.

Kanitz Felix, az ismert Balkán-utazó, jutott el legelőször a Vaskapuszabályozás megnyitási ünnepélyességei közben, 1890 szeptemberében a helyes nyomra, a mennyiben neki sikerült megállapítania: hogy a Kozla nevű munkástelep átellenében a hírneves „Gospodin vír“ (Boldogasszony-örvény) felett komorkodó Gospodin szirtben valóban egy olyan sziklafelirat látható, a mely a Marsigli által a Tachtalia zuhatagon kevéssel feljebb helyezett hármas sziklafelirat egyikéül tekinthető. A másik két felirat hollétéről azonban Kanitz¹⁾ sem birt parti utazásai daczára tudomással, s azok közül esakis a Griselininél hibásan reproducált második feliratról vesz tudomást, teljes hallgatással mellőzvé az előtte szintén ismeretlenül maradt harmadikat.

A magyar régészekre nézve tehát szinte becsületbeli tartozást képezett a teljesen összekuszált kérdésnek a berlini szerződés következtében reánk hárult vaskapuszabályozási munkálatok alkalmával megkísérlendő tisztázása. Minthogy tehát a munkálatok vezetésénél és kivitelénél alkalmazott műszaki személyzet támogatását 1893 nyarán úgy Wallandt Ernő, miniszteri tanácsos és az orsovai művezetőség főnöke, mint Hajdu Gyula, jelenlegi műszaki tanácsos s a vállalat akkori vezérigazgatója, eleve kilátásba helyezték, én is, mint a ki Dacia helyrajzának és hadi szervezétének kérdéseire szenteltem csekély erőmet, halaszthatatlan kötelességemnek tekintém a kétszázados rejtély megfejtését legalább megkísérteni.

1893 júliusában Orsovára érkezve, Wallandt Ernő miniszteri tanácsos előzőkeny rendelkezéséből épen Neudeck Gyula, csász. és kir. utászfőhadnagy és művezetőségi mérnököt nyerhetém kísérőműl, a ki már a vágvölgyi praehistoricus földvárak tüzetes tanulmányozásával a bécsi anthropologiai társulat közleményeit is gazdagította s a quadok pénzeiről írt tanulmányával s általán nummismaticai dolgozataival az Archaeologiai Értesítő olvasóinál is jó nevet vívott ki. Neudeck főhadnagy a szabályozási vállalat körében sem tagadá meg régészeti hajlamait s felmérési kiküldetései alatt sehol sem mulasztá el az útjába került régiségletek és emlékek lerajzolását és tanulmányozását. Kanitz Felix példáján felbuzdulva, az egész Dunapartot szorgalmasan kikutatá s fáradozásainak sokat, többi között a Magyar Mérnök- és Építészeti Egyesület közlönyében „Tiberius útjáról“ olvasható-becses adalékokat is köszönhetjük.²⁾

Vele Orsováról a Kis és Nagy Kazán-szoroson át az 56 kilométernyire fekvő Kozla-telepre kocsiztunk, mely telep a hasonnevű szén-

1) F. Kanitz. Römische Studien in Serbien. Wien, 1892. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Band XLI. Mit 120 Plänen, Illustrationen, Inschriften und 1 Karte.

2) Tiberius útja. A mérnök- és építész. egyesület közlönye 1894. évf. január és februári 1. és 2-ik füzet.

bányával a hajózási akadályok ismeretes kezdő állomása, vagyis Drenkova alatt 3 km. épült.

A mint innen Kherndl György szakaszvezető főmérnök szíves közreműködésével a szerbiai parton, épen Drenkova átellenében látható Bosmann nevű szénbányatelephoz átevezve, az ott már Kanitz által észlelt háromszögű castellumot Jaks Simon bányász mérnök hazánkfíának előzékeny kalauzolása mellett megtekinthetém, mindjárt tisztában valék azzal is: hogy valamint napjainkban Drenkovától számítják az aldunai hajózás veszélyeinek sorozatát, s tapasztalt kalauzok (locz) nélkül innen a hajók Orsova felé el nem indulhatnak: akkoriban is ettől a Duna-szakasztól kellett a hajózási akadályok ellen védekezni. S minthogy a rómaiak Dacia meghódítása előtt 80—90 évvel meg Kr. u. 33/34-ben megvetették Tiberius szerencsés hadműveleteivel a Duna jobb partján lábukat s épen a dákok becsapásai ellen örökös előőrsi készenlétben kelle őrségüket itt tartaniok: magától érthetőleg az akkori hajózás Drenkováját is a Bosmann széntelep castellumában bírhatták, hol a felmerült bélyegek tanúsága szerint a LEG IIII FF tartotta a helyőrséget. Az érdekes ponton alul 1 kilom. távolságban ugyanis mindjárt egy félelmes örvénylés fogadja a hajóst a Gospodin szirtnek merészen beszögellő sziklabordázatai alatt. Mi természetesebb, mint hogy a római hadmérnököknek ismét itt akadt legnehezebb munkájuk, a midőn a hajóvontatást és parti közlekedést közvetítő sziklaúttal a zigzugosan kialakult sziklafalban csakis mesterséges hídszakaszokkal juthattak tovább. Nem esoda tehát, ha feladatuk és a végzett munka fontosságának tudatában az utókornak is hírt kívántak vállalatukról adni s a Gospodin sziklában egyes császárok némi öntet-szelgéssel nevüket megörökítették.

A helyi viszonyok első áttekintése után Marsiglinek idáig eredménytelenül nyomozott sziklafeliratait tehát azonnal itt kezdém gyanítani, miután a szikla alsó szélénél látható szerb halásztanya felett mindjárt szemünkbe ötlük az a négysoros gyönyörű sziklafelirat, melylyel Tiberius első útmunkálatait Kr. u. 33/34-ből megörökítette, s mely táblát már a Marsigli közlése és rajza után sem vala bajos meghatározni s mely feliratot a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötete a Marsigli nyomán vette volt fel s legutóbb Kanitz is, habár épen az időre vonatkozólag tévesen, lemásolt.

Az aldunai szabályozási munkálatok legrégebbi írásos documentuma előtt mély meghatottsággal elmélkedve a letűnt századok küzdelmeiről, egyszerre, épen a szerb halászok tűzhely-füstjétől erősen megmardosott sziklaterületen egy újabb felirat betűi kezdtek az 1893 évi július 30-ki délelőtti napfény sugaraiban elétünedezni. Mily nagy vala örömünk, midőn Vespasianus nevét betűzhettük abból csakhamar ki s egészen pontosan megállapíthatók azt is, hogy a teljes szövegében sokat szenvedett felirat 10 sornyi terjedelemmel bírhatott. Hátra volt tehát a harmadik felirat

holléte, melyet csakis költséges előmunkálatokkal s Szinte Gábor, dévai főreáliskolai tanártársam önfeláldozó közreműködésével, legfőbbképen pedig Lukács Béla, volt kereskedelemügyi miniszterünk lekötelező pártfogásával fejtheték meg. Ily módon végre, épen Marsigli után kétszáz esztendővel, sikerült nyitját találnunk a Délvidék eme fontos régészeti rejtélyének, s a dunaszabályozási vállalat nem utolsó jelentőségű eredményei közé tartozik az is: hogy ma már, a rómaiak első térfoglalása után a hajóvontatás érdekében végrehajtott sziklabevágások és parti út tisztázása mellett, e technikai munkálatok chronologiai adattárául szolgáló feliratok idő- és helyi sorrendjével is tisztába jöhetünk. Kutatásaim során ugyanis kiderült, hogy a Gospodin-szirt hármassziklafeliratán alul 7 kilométerrel Izlás zuhatagnál, a Boljetin patak betorkolásánál Tiberiusnak még egy második felirata következik, s lenn, Ó-Gradina átellenében, tehát a III-ik ponton érjük el a Kazánszorosnak fenn bemutatott hírneves Traianus-tábláját.

Ez öt táblából Tiberius két, szövegében s felavatási idejében is teljesen azonos táblája a Gospodintól Izlásig terjedő sziklaút kezdő és végződő állomásánál a LEG-III SCYT LEG V̄MACED által Kr. u. 33/34-re befejeztetett s gróf Széchényi István hírneves útjának mintájául szolgált sziklaút megépítési, illetőleg felszentelési idejét hirdeti.

A két Tiberius-tábla egymástól csakis a betűk alakjában és kiállítás díszében különbözik, amennyiben a Gospodin szikla tábláját nagyobb gondal készítették s a Boljetinska reka torkolatánál a tetszetősségre kevesebb súlyt helyeztek. A szöveg így hangzik:

TI CAESARE AVG F
AVGVSTO IMPERATORE
PONT MAX . TR . POTXXXV
LEGIIIISCYT · LEGV̄MACED

A Boljetin-torkolati feliratot már Arneth helyesen közölte volt Cassian, dunagőzhajózási társulati felügyelő másolatából. Később Safarik, belgrádi egyetemi tanár is megerősítette létezését s a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének szerkesztői, miután a helyi adat érthetetlenül szólt, mégsem acceptálták. (III. kötet II. rész Additamentáiban 1024. lap III. Viae Moesiae inferioris.¹⁾ Arneth u. is a Boljetin vagy nála Poljetin mibenlétét, valamint Izlás zuhatag irányában fekvését nem tudván, s a két azonos szövegű Tiberius-tábla hollétét nem ismervén, megmagyarázni sem tudta.

Az általam felfedezett s a Gospodin Tiberius-táblájától balra alig 2 méterrel következő Vespasianus-tábla szövegét, elég sajnós, a halászok tüze-

---

¹⁾ Arneth. *Archaeologische Analekten. Sitzungsberichte der philosoph.-hist. Classe der kais. Akademie. Wien 1862 October.*

lése annyira megviselte, hogy abból alig pár betűt vehettünk ki, a mint következők:

IMP CAESAR	Imperator Caesar
VESPASIAN	Vespasian(us)
AVG . . . N	Aug(ustus) (pontifex) m(aximus)
TRI . . . T	Tri(bunicia) potestate
. . O . CE	(c) O(nsul) CE(n)
SOR	SOR perpetuus
. . . S . . .	pater patriae per Sero
FVL	FVL(arum viam)
C	C(orrupam refecit)
LEG VII . .	Legio VII [Claudia pia fidelis]

E szerint Vespasianus Kr. u. 75—80 közt, censorsága idejében, vett részt az Al-Duna szabályozásában.

A Gospodin szirt felső szélén, épen az örvény fölé került Domitianus-tábláról kitetszőleg Kr. u. 93/94-ben a mai Milanovactól s akkor Taliatactól fel a Gospodinig valami 45 kilometeren végzett s idáig történetünkben teljesen ismeretlen útjavításokat, bővítéseket, vagyis az akkori viszonyokhoz mért szabályozásokat végeztetett Domitianus.

IMP CAESAR DIVI	Imp(eratore) Caesare Divi
VESPASIANI F (DOMI)	Vespasiani f(ilius) Domi
(TIAN) AUG · GERM · PONT	tian(us) Aug(ustus) Germ(anicus) Pont(ifex)
MAXIMVS TRIB · POT · XII	Maximus trib(unicia) pot(estate) XII
IMP · XXII COS XVI CENSOR	Imp(eratore) XXII Co(n)s(ul) XV Censor
PERPETVVS P · P · PER SCOR	perpetuus p(ater) p(atriciae) per Sero
FVLARVM VETVSTATE ET	fularum vetustate et
INCVRSV DANVVI C	incursu Danuvi c(or)
RVPTVM OPERIBV	ruptum operibu(s) superatis a)
TOLIATIS RE	Toliatis re(fecit et dilatavit)
LEG V	legio V(II Claudia pia fidelis) ¹⁾

A Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter hathatós támogatása nélkül tán örökre ismeretlenül maradó felirat a Dunapart szabályozási műveletei mellett arról is tájékoztatást szolgáltat a régészetnek, hogy a Tabula Peutingerianából Ad Scrofulas alakjában ismert Scrofulae elnevezés nem pusztán egyik dunamenti őrhelyre vonatkozott, mint azt a régiebb magyarázók, a mult századi D'Anvillettől kezdve le Kanitzon át Neudeckig, értelmezgették; hanem a Gospodin-örvénytől (= Gospodin vir) lefelé Izláson, a két Tachtalián (T. mala és T. velika), az Ursa zuhatagokon, a Greben szirtfokon is túl, le a Poreč szigetekig az összes

¹⁾ Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz. Téglás Gábor, M. tud. Akadémia kiadványa 1894. 1—48. l. Domitianus nevét utólag kitorölték.

mederbeli akadályok, a zuhatagok, fenékgátak, szirtes képződvények, gyűnévül szolgált. Hisz napjainkban is Vaskapú néven emlegetjük azokat a szabályozási munkálatokat, melyek a Sztenka zuhatagtól le az igazi Vaskapúig (Vercerova átellenében) valami 80 kilom. hosszúságban el vannak osztva. S mert épen az érdekes sziklafelirat alatt a 7 m. mélyre következő örvény forgatagaitól ostromolt sziklaalapzat az egykor odavéssett útszakasszal együtt már rég a Duna árjának áldozatául esett, sőt maholnap feliratunkat is ez a veszedelem fenyegeti s csakis mesterséges állványokkal sikerült e veszedelmes helyet megközelíteni: cseppet sem esodálkozhatunk azon, ha sem Marsigli tábornok, sem egy századdal utána 1777 júliusában itt elhajózott Grisellini eme műszaki segítség híjában a felirathoz el nem juthattak. Gróf Marsigli valószínűleg szerb halászok útján nyert erről értesülést s felfedezési buzgalmában componálta a nagy művében látható, de egészben érthetetlen szöveget. Grisellini a hozzáférhetetlenség biztos tudatában tovább tódította a régészeti költészetet s ezzel reá borúlt ismét a feledés fátyola az érdekes emlékekre, mindaddig, míglen a csak imént Ő Felsége dicsőségesen uralkodó királyunk által oly nagyszerű ünnepélyességek s a két szomszédos állam népeinek örömrivalgásai között befejezett szabályozási munkálatok segítségével a századokig leküzdhetetleneknek tartott akadályok itt is elhárultak.

Délmagyarország legrégebb történelmi documentumai között tehát az Aldunánál immár tisztába hozott öt sziklafelirat s főleg a Gospodin szirt hármas feliratsorozata foglalja el nemcsak időrendileg, de jelentőség tekintetében is az első helyet.

S ezzel áttérhetünk a Temesmegye földjéből napfényre került római felírási emlékek közül Versecz város legrégebb írási emlékeire, hogy jó magam is felvételt kérjek abba a díszes körbe, melynek a temesvári muzeum régészeti kincsei mellett régészeti irodalmunk is annyit köszönhet. Ormós Zsigmond, néhai temesi főispán és társulati elnök, buzgó kitarásán felül jó részt Torma érdeméül tudhatjuk be azt a sikeres tevékenységet, melylyel a Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat munkásai a társulati Értesítő évfolyamait oly becsesekké tévék. Böhm Lénárt¹⁾ a dunaparti állomások római feliratait 1880-ban összegyűjtve, a Lederata Tibiscum²⁾ hadi útról Torma társaságában szerzett észleleteivel az úttörők egyikéül vívja ki mindjárt elismerésünket ez annyiféleképen értelmezett daciai út magya-

¹⁾ Böhm L. Alterthümer längs der Donau. Archaeol. epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. 1880. évf. 2. füzet. Ugyanő felüli a régibb adatokat: Geschichte des Temeser Banats cz. de Grisellini nyomán haladó munkájában.

²⁾ Ugyanő, Lederata Tibiscum közötti útvonal. Délmagyarorsz. történelmi és régész. Értesítő IX. évf.

rázói között. És Milleker¹⁾ Bódog, Torma Károly másik útítársa, Váradjáról és Centum Puteiről adott közleményei után „Délmagyarország régiségleletei“ és „Délmagyarország a rómaiak alatt“ című két munkájával, valamint Pontelly István is a római sánczok kérdésének felvetésével, nem mind Torma Károly tanítványaiként szegődtek-e Dacia és Délmagyarország tanulmányozói közé? Mindezek mellett, sőt előtt, a Délvidék munkásai között számot tevő helyet foglal el Miletz János, volt temesvári tanártársunk is 1875-ben a történelmi és régészeti Értesítővel megindított s 1879-ig folytatott adatgyűjtésével. Pesty Frigyes Krassó-Szörény monographiájában is gyakran találkozunk régészeti utalásokkal s ő főleg Boleszny Antal, 1896 nyarán elhalt s Orsova vidékére érdemekkel bíró plébános, és Böhm Lénárt, valamint a régibb írók, mint Grisellini, feljegyzéseit értékesítette. Legbehatóbban láttak a délmagyarországi telepek és utak topographiájához Ormós Zsigmond²⁾ és Ortvy Tivadar. Előbbi számos idevágó közleménye között különösen a Daciába vezető római út vitás kérdésében tűzte ki Berzaviának Zsidovinhoz helyezésével a valódi irányt. Ortvy Tivadar a Marsigli óta annyifelé keresett, habár mindjárt Marsiglinál találóan értelmezett Tibiscumnak a Bistra-Temes egyesülésébe, Zsuppa-hoz helyezésével s a Temes-Kubinhoz helyezett Contra Margum megállapításával őskori földiratunkat magas színvonalra emelte. Ortvy³⁾ Dacia és Moesia területéről adott régészeti közléseivel, valamint a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetéről szóló terjedelmes birálatával tévedései daczára nem egy telep helyének hollétééről tájékoztatott. Elég sajnós, hogy épen a kitől legtöbbet remélhattünk s a ki 1880—83 folyamán ritka odaadással és kitartással annyi időt és munkát áldozott a Délvidéknek s a kinek követői vagyunk, mi újabb nemzedék: épen Torma Károly nem ajándékozza még meg irodalmunkat felfedezéseivel.

Csoda-e, ha e sokágú munkásság reám is lelkesítőleg hatott s ismételtén, így 1881 nyarán, majd a fenn már említett aldunai munkálatok régészeti értékesíthetése céljából 1893-ban s legutóbb 1895-ben én is, a ki Torma buzdítására Dacia helyrajzának szentelém igénytelen munkásságot,

¹⁾ Milleker B. Délmagyarország régiségleletei. Temesvár 1892, 1—46. I. Délmagyarország a rómaiak alatt. 1893, 1—58. Mindkettő különnyomatban. Ugyanő, Varadia története és Centum Putei. Tört. régész. Értesítő. Uj folyam VI.

²⁾ Ormós Zsigmond, Római telep Zsidovinban. Archaeologiai közlemények 1870. évf. 319—320. lap és Bersovia (Zsidovin), u. ott, 1871. évf. 145—153. lap. Ugyanő, A római terminus Dentán. Tört. rég. Értesítő I. köt. 1875. évf. 99—100. U. ő, Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz. U. ott 1878. évf. 101—108. I.

³⁾ Ortvy Tivadar, Dacia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában. Archaeol. közlemények. Uj folyam VI. köt. 2. füz. 1874. 63—89. — Dacia és Moesia területén. Archael. Értesítő IX. 1875. évf. 225—213., 257—270., 292—306. I. Tibiscum helyekvése. Arch. közlemények 1876 X. kötet 1—48. I. Margum és Contra Margum. Akadémia 1876.

szintén lelátogattam a temesvári muzeum munkaterére s legutóbb a Halaváts Gyula geologus által is felvett daciai utakkal foglalkozni kívántam? S miután Torma Károlynak idevonatkozó tanulmányait évek során át eredménytelenül vártuk s a Dacia belsejében széltiben-hosszában bejárt útvonalak kapcsolatait tovább mellőznöm lehetetlenség vala, 1895 nyarán én is, mint Torma Károly tevé, Verseczen vettem fel a nyomozást, a hol Milleker Bódog szaktársunk ásatásainak, gyűjtéseinek eredményeit épen akkor kezdte a városi muzeumban rendezni.

A verseczi muzeum mostani kezdő stadiumában a római régészetre inkább azon szerzeményekkel vonatkozik, a melyek Milleker ügyessége és összeköttetései révén a szerbiai Dunapartról származtak oda. Dacia külterületén, vagy Domasewsky Alfréd¹⁾ legújabb és más alkalommal méltatandó elméletével szólva, Moesia eme határnyulványán a római civilisatio mélyebb gyökereket alig is eresztetett. De hogy Versecz Dacia occupatiója idején, a verseczi szigethegység mögött a Karas nyílásban elvezetett hadi út és azon felvezényelt csapatszállítmányoknak a Tisza-Duna közén megtúrt jázygok oldalvédelmére szintén meg vala szállva, azt az 1865-ben nyilvánosságra jutott, bár azóta fájdalom ismét eltűnt két római felirat meggyőzőleg documentálja. A Verseczhez feltételezett s még Goos Károly idejében is megdönthetetlennek képzelt *Ar cid a v a c a s t r u m* ot ugyan Torma Károly 1880-ki szerencsés felfedezése után többé nem kereshetjük a város területén, s habár Milleker Bódog az általa rómainak nézett vízvezeték török eredetét időközben maga igazolta, ennek daczára épen a vidék bejárása után, Versecznek a rómaiak daciai berendezkedésében fontos szerepet kell tulajdonítanom.

A verseczi két felirat elseje még chronologiai adatával is fokozza érdeklődésünket s miután itt alig merülhet fel a Hunyadmegye feliratainál oly gyakori áthurezoltatás gyanúja: a Milleker²⁾ szerint szamosújvári Daniel Márk, néhai apátplebános és címzetes kanonok, valamint Böhm Lénárd első feljegyzéseiben megmentett, habár először Ilič közléséből³⁾

¹⁾ Dr. Alfred von Domasewsky, Die Grenze von Moesia superior und der illirische Grenzzoll. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. 1890. Jahrg. XIII. Heft II. 129—135. Király Pálnak idevonatkozó czáfolata. Hunyadmegyei Tört. Régész. Társ. Évk. 1892/93.

²⁾ Milleker Bódog, Versecz szab. kir. város története. Németből fordította Buday József. Kiadja Magyarország ezredéves fennállása alkalmából Versecz szab. kir. város törvényhatósági bizottsága. I. köt. Budapest. Ráth Mór bizománya 1896. 15—16. lapján.

³⁾ Corp. Insc. Latin. III. 1017. l. 6273. sz. Először Ilič. Mittheilungen der k. k. Central-Commission. 1865. X. évf. Ephemeris epigraphica. IV. p. 363. n. 98. Ilič Böhm tudta nélkül közölte a két feliratot, a mint Ortway Itészet és Vitiligatismusa (Temesvár 1869) kifejti.

ismertté vált két feliratot a Délvidék és kiválóképen Versecz legrégebbi oklevéltárába sorolhatjuk. Fájdalom, a két felirat lelőhelyét Torma is eredménytelenül kutatta Milleker társaságában; mert még azt sem bírták megállapítani, vajjon 1828-ban a lövölde alapításakor, vagy az ötvenes években a népkert déli falának építése, avagy a népkerthez csatolt szőlő terrendezésekor találták-e? Annyi tény, hogy a népkert környékét tekintetjük eme becses emlékek lelőhelyéül. Az első felirat tehát így hangzik:

MARTI · V
 PRO · SALV · IMP
 CAES · D · F · NER
 TRAIAN · g · DAC
 PO · MAX · TR · P · XII
 COS · V · COH · II · HIS

Az itt szereplő Cohors II Hispanorum a Turnu-Severinnél Traianus rendeletéből mindjárt az első dák háború befejeztével megépített s a Columna Traiana világhírű mestere: Damascusi Apollodorus által tervezett dunai hídnak az 1858 január 16. esekély vizállásnál láthatóvá vált 20 pilléréből kisedett téglák¹⁾ bélyegei szerint (COHII HISP Corp. I. L. III p. 270 n. 1703 s 1) e nagy mű végrehajtói között működött. Ugyanók voltak az Uj-Palánkának átellenben eső Sapaja szigetén²⁾ mutatkozó római épületek alkotói COH II HISP s Lederata (mai Rámából) a Karas torkolatához vezetett hajóhid védelmezői. Később az occupatio eléhaladtával mindenütt a daciai előőrsök között találjuk őket. Így Déván alul 8 kilométerre a Maros nyílásának védelmére a marosnémeti és vezeli határ közé épített Miciában³⁾ két téglabélyeg-változat képviseli őket: 1. CoH II FL COM és 2-szor egy fordított M. COH II FL COW. Dacia északi területén a Sebes-Kőrös mellett nyugatra vezető csucsai szorost Kolozsvártól és Bánffy-Hunyadtól nyugatra szintén ők oltalmazták legalább egy ideig s különböző korbelti építkezéseiket ott háromféle téglabélyeg⁴⁾ jelzi, úgy mint: 1. CHIIHIS, 2. CoHIIIS és 3. COR II ISP. Sebesvár-

¹⁾ Aschbach, Ueber Traians steinerne Brücke. Mitth. der k. k. Central-C. 1858. 3. füzet 215. l.

²⁾ Böhm, Alterthümer längs der Donau. Archaeol-epigr. Mittheilungen. IV : 1880. 2. füzet 176. C. I. L. III. supplement. 8074. 20.

³⁾ A miciai téglabélyegek Vezzel, Herepe, Maros-Németi határos községekben szóródtak szét. Az 1. változat Herepéről. Torma. Archaeol. epigr. Mittheilungen III. p. 117 n. 25. A 2. változat Téglás G. U. ott 1885. IX. évf. p. 244 n. 10. és Erdélyi Múzeum V. 1858, p. 249.

⁴⁾ Sebesvárallya C. I. L. III. 1633, 18 és Supplem. 435. lapján 8074. 19 a. Korbuly Bogdán Bánffy-Hunyadról szolgáltatotta a kolozsvári múzeumnak. Finály, Erdélyi Múzeum III. p. 8. tab. n. 1. 4. A 2 változatot Pogány Károly ajándékozta a kolozsvári múzeumnak, Torma K. Archaeol. epigr. Mitth. III. p. 115 n. 16-20.

alján Aelius Tato decurio cohortis II Hispanorum sírköve is előfordult¹⁾ (C. I. L. III. 843). Ugy látszik azonban, hogy több Cohors viselte ezt a nevet, mert az orsova-zsuppai (Tierna Tibiscum) hadi út mentén Mehádia és Trregova között Domasinánál 1828. épen útépítés közben talált s jelenleg a bécsi császári régiséggyűjteményben látható és 145 és 161. szept. 27. Antoninus Pius idejében Sex. Calpurnius Agricola és Titus Claudius Julianus consulok által elbocsátott katonák közül a II. Hisp(anorum) scutat(a) Cyr[r]enaica) kiszolgált legénysége is fel van sorolva. Egy cohors II. Hispanorum 60—85 közt Kr. u. Pannoniában, 116-ban pedig Germania superiorban szolgált.²⁾

Verseczen a Cohors II. Hisp. 108 junius 8. után Traianus XII. trib. potestata és V. consulsága idejében áldozott Traianus a császár üdvéért Marsnak. A második V. tán Victoriae-t jelenthetné (Martí et Victoriae). Az áldozás kétségen kívül a második dák háború szerenesés befejezésére vonatkozhatik, minthogy alig egy év előtt 107-re átmenőleg, illetőleg 106 őszén záródott le Dacia függetlenségi hareza és Decebal tragoediája, a mint azt abból is megítélhetjük, hogy Sura, Traianus bizodalmas tábornoka s a két dák háború vezérkari főnöke 107-ben sokféle kitüntetése után már consulságot visel.³⁾

Ez az oltárkö tehát kétségen kívüli bizonyossággal arról tanúskodik, hogy Dacia occupatiója idején Verseczet is katonailag megszállva tartották a rómaiak. De a verseczi helyőrséget később az Ala Frontoniana Tungrorum válthatta fel, mivel ennek signiferje itt siratta el „legkedvesebb nejét“. A felirat tehát minden hiányossága daczára a Délvidék ókori történetéhez előkelő documentum gyanánt vehető s épen azért méltó arra, hogy annak kapcsán ezen Ala szerepét Dacia multjában részletesebben összefoglaljuk. Az érdekes felirat szintén Daniel Márk gondosságából jutott Böhm tudomására s a mint Milleker B. Versecz monographiája I. kötetében Ortway „Itészet és Vitoligatismus“ (Temesvár 1869) című munkája alapján felemlítette, Ilič Böhm jóhíszeműségével visszaélve szerezte meg magának a közlés elsőbbségi dicsőségét. Feliratunk kezdő sora hiányzik s a signifer nevének is csupán végső tagját tartotta fenn:

. . . . .
TIVS SIGN
ALA · I · FRON · TVNG
CONIVG PIISSIMAE
E · V · P

¹⁾ Már Neigebauer Dacien 242. lapján ismertette.

²⁾ Ephemeris epigraphica V. p. 31 n. 59. R. Cagnat, Cours d'epigraphie Latine. Paris 1890 p. 249.

³⁾ Dierauer, Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians. Büttinger, Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte. I. 69. lapján.

Az Ala I Tungrorum Frontoniana Kr. u. 80, 84, 85 egész 113-ig Pannonia helyőrségéhez tartozott. Később ezt is Dacia éjszaki védelmére vezényelték s a Nagy Szamos közelében, tehát a rodnai és borgói szorosok felé irányított és Torma Károly által mintaszerűleg felásatott és leírt alsó-ilosvai tábornak lakták. Antoninus Caracalla és Severus Alexander idejében kétségen kívül ott őrködtek s Torma Károly nemcsak a castrumot s annak praetoriumát találta meg, hanem azt is constatálta, hogy két fürdőjük közül a nagyobbbat valószínűleg Septimius Severus s a kisebbet Severus Alexander idejében építették. Alsó Ilosvának csaknem összes feliratait nekik köszönhetjük. Így a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötete 788. áldozati oltár EPONAE | ALA I Tungrorum | Frontoniorum. A 793. Marsnak szentelt oltár MARTI | ALA I TVNGR(orum) FRONT(oniorum) PER | · T · VETTULENVM | NEPOTEM | PRAEF · EQ | V · S · L · M · 789. sz. FORTVNAE | REDVCI · AEL · | CELER · PRAEF | EQ · ALÆ · FRO | NT · OB RES | TITVTIO | NEM · BALI | NEI · POSV†. A 791. J(ovi) O(ptimo) m(aximo) Aurell(ius) Vitellianus sesq(uiplarius) p(ro) s(e) et sor(ore) s(ua) v(otem) s(olvit) l(ibens) [m(erito).

Kr. u. 213-ban Marco Aurelio Antonino: pio felici Augusto Partico maximo Britannico maximo . . . numini eius ac merito oltárt szentel itt az Ala I Tungrorum Frontoniana legénysége (Corp. I. L. 795. Neigebaur, Dacien, 158. Torma, Erd. Muzeum III. 3. 10).

Ugyancsak 213-ból maradt fenn egy ily jellegű oltártöredék (Neigebaur, p. 236. Torma, Erd. Muzeum 3. 41). Severus Alexander idejében Alexandria jelzöt vesz fel az ala s mint ilyen Kr. u. 222/236. Severus Alexander császárnak, melyen Aelius Celer praefectus equestris Alae Frontonianae áldozott Fortunának.¹⁾ 213-ban az Ala Tungrorum Frontoniana Antoniniana²⁾ áldozatával találkozunk. Majd Ala Frontoniana Alexandriana ezímet vesz fel az ala s 222/3-ban Juliae Mammeae Augustae Matri Sanctissimi Imperatoris Caesaris Severi Alexandri emel az Ala Frontoniana Alexandriana oltárt.³⁾ Öt eques,⁴⁾ egy decurio,⁵⁾ egy librarius,⁶⁾

¹⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 796. Neigebaur Dacienje 236. lapja. Torma Károly, Erdélyi Muzeumegylet kiadványai III. 41.

²⁾ U. ott. 797. Neigebaur, Dacien 235. Torma K., Erd. Muzeumegylet kiadv. III. 48.

³⁾ C. I. L. III. 798.

⁴⁾ U. ott. 799. Mucapor eques alae Frontoniana. 800. Aelius Quadrarius equ. a. Front. 801. Apon . . . e . . . A. F. — 806. Cocceius Julius eq. A(lae) Fro(ntoniana) stip(endiorum) VII. — 807. Ciceius J. egyes Al(ae) Fro(ntoniana) s(tipendiorum) XVI. — 809. Torma, Erd. Muz. III. 49.

⁵⁾ C. I. L. III. 802. Torma ásátásából. Erdélyi Muzeumegylet III. 95. Decurio Alae Frontoniana.

⁶⁾ C. I. L. III. 804. Aurelius Themaes librarius Ala (sic!) Frontoniana. Torma ásátásából.

két veteranus,¹⁾ egy duplarius²⁾ feliratát hozták napfényre Torma Károly ásatai, a midőn a közel Csicsó-Keresztúrról, mint ősi birtokáról a még atya által bevezetett ásatásokat befejezve, mintaszerű monographiájával az erdélyi Muzeumegylet Évkönyvét gazdagítja. De Dacián kívül a derék Ala tagjaival másutt is találkozunk.

Egy Seekauból (Leibnitz mellett Steierországban), vagyis Noricum Solvajából³⁾ származó s jelenleg a gráci muzeumban látható felirat a praefectus Alae I. Tungrorum Frontonianaetól származik. Egy más praefectus alae I. Tungrorum Fronton(inianae) Umbriából,⁴⁾ Tuderból ismeretes, egy másik a Rajna⁵⁾ mellől szerepelt. Egy eques alae Frontoniniana Delminiumban⁶⁾ (Gardun Trilj mellett) Dalmatiában végezte életét és sírköve a spalato muzeumban látható. A verseczi signifer alae I. Frontoniniana Tungrorum, a ki ott nejének síremléket állított, ebbeli minőségben idáig egyetlen, s ha áll az a vélemény: a mit Domasewsky a Praefectus equitatusról szóló értekezésében hangsúlyozott: hogy az Ala-k épen Daciában és a Rajna vidékén a tartományok belső őrségéhez s a legatusok testőrségéhez számítottak s mint ilyenek közvetlenül a legatus parancsnoksága alá is tartoztak: ekkor ezt a signifert a markomann háborúk nagy hadi mozgalmaival hozhatjuk kapcsolatba, a mikor például Dacia három kerülete (Dacia malvensis, D. apulensis, D. porolissensis) és Moesia superior hadi ereje M. Claudius Fronto⁷⁾ együttes parancsnoksága alá helyeztetett a nagyobb és egységesebb hadiműveletek kedvéért, a ki a jazygok ellen vitézkedve esett el épen itt az Alföldön valahol a Tisza körül.

A „Postklinge“ nevű őstelep a verseczi várhegy alatt tehát a rómaiak otthonául is szolgált s az 1860-ban ott talált körépitmény, a közelben előfordult márványdarabok, corinthusi oszlopfőtöredékek, kétségtelen ujjmutatást képeznek ez irányban. Torma Károly a várhegy festői romjában is római téglákat észlelt s habár ezt szemléletemmel igazolni nem is tudom, nagyon hihetőnek találok s magam is erősen vitatom, hogy ezen a kitűnő megfigyelő ponton egykor római őrség is tanyázott.

¹⁾ C. I. L. III. 806 és 811 Neigebauer, Dacien rosszul közölve. Torma helyreigazította, Erd. Muzeumegyl. III. 44. Caius Valerius Vitalis veteranus.

²⁾ U. ott. Valerius Saturninus duplicarius.

³⁾ Corp. Inscript. Latin. III. 5331. sz. Dessau 2731.

⁴⁾ Kubitschek p. 78.

⁵⁾ Corpus Inscriptionem Rhenarum 1994.

⁶⁾ Corp. I. Latin. III. Supplementum 9735. sz.

⁷⁾ Corp. I. Latin. III. 1456. Domasewsky ezt s az ehhez hasonló, de mindenkor rendkívüli kényszerokokból támadt egyesítéseket is egyik bizonyítékul veszi arra nézve, hogy Moesia superior a Marosig terjedt. Die Grenzen von Moesia superior und der Moesische Grenzzoll. Archaeol. epigraphische Mitth. 1890. XIII. Heft 2, 129—154.

Enni mindaz, a mivel egyelőre délvidéki tanulmányaim eredményéből az általam kezdettől fogva meleg rokonszenvvel üdvözölt Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat előtt beszámolni óhajtok. Remélem azonban, hogy az a szíves támogatás, a mely Versecz város polgármestere, Seemayer János kir. tanácsos részéről a Milleker Bódog buzgóságából immár megnyílt verseczi muzeum létesülését lehetővé tette, s az a nagylelkű áldozatkészség, a melynek egyik kiváló alkotását Temesvár szab. kir. városnak a Dacia multjához máris kincsébányául szolgáló, méltán irigyelt muzeumában bírja, maholnap tovább segíti a kutatások menetét s a Dacia és Moesia határszélén előnkbe tűnedező nagy történelem-régészeti kérdőjelek száma hova hamarább apadni fog.

Részemről szintén elkövetek minden lehető e nagyfontosságú határkérdés felderítésére s nagy örömemre szolgálанд, ha Délmagyarország munkásainak törzskarában és a Délvidék nagy multu metropolisában továbbra is sikerül azt a rokonszenvet és támogatást élveznem, a melynek vonzó ereje a csak imént lefolyt 1896 nyarán Temes megyében végzett kutatásomat is hathatósan élesztette.

Déva.

Téglás Gábor.

Adatok a reformkorszak történetéhez Temes megyében.

Közli dr. Berkeszi István.

III.

Az 1832/6. évi országgyűlés.

(Folytatás)

A Hajnik-féle Napló. Az 1834. okt. 22-ki közgyűlés. Pótutasítás. Császár S. visszahívása. Kövér J. követté választatik. Ormós Zs. mint „kis követ“. Az országgyűlési ifjúság és a temesi ifjak. Társalkodási Egyesület.

Miután az 1833. szeptember 2-ki közgyűlés követeinknek amaz utasítást adta, hogy küldöiket az országgyűlési vitákról ne csak általánosságban, hanem részletesen is tudósítsák, azért most ama módokról kezdtek gondoskodni, melyek között az kivihető volna. A követektől nem lehetett azt kívánni, hogy a vitákról teljes naplót vezessenek, Kossuth pedig eltávozván egy időre Pozsonyból, az általa szerkesztett Országgyűlési Tudósítások is szüneteltek.

Ily körülmények között szerencse volt, hogy a Temes megye által az országgyűlési követek mellé „kis követ“-ként kiküldött egyik megyei t. aljegyző, Hajnik Károly, ez országgyűlési tudósítások szerkesztését magára vállalta.

Hajnik Károly, mint gyorsíró — akkoriban sebesíró-nak nevezték — az angol Taylor gyorsírási rendszernek volt híve s ez időben a gyorsírásnak talán egyetlen művelője volt hazánkban s később mint az 1843 4-ki országgyűlés mindkét háza naplójának szerkesztője, nagy hírnévre tett szert. Hajnik K. kész volt a feladatnak megfelelni. Temesben is annyira érdeklődtek az országgyűlési viták részletei iránt, hogy e végett egy részvénytársaságot alapítottak 1833 végén; 235 ezüst forintot gyűjtöttek össze a napló írójának díjazására. A temesi követek tehát szerződést kötöttek Hajnikkal az országgyűlési és kerületi naplónak szerkesztésére. Hajnik kötelezte magát e naplónak nyolcz naponként két példányban való megküldésére. A temesi követek viszont a fenn említett 235 frton felül még pótléku havonként fizetendő 20 ezüst forintot biztosítottak neki. E kötelezettség mindkét részről 1833. november 1-től 1834. április utoljág lesz érvényben.

Midőn a követek 1833. október 30-iki levelökben e megkötött szerződésről tudósítják a megyét, egyúttal kérik a rendeket, hogy a szerződést hagyják jóvá s a már október 26-a óta szerkesztett és két példányban megküldött Naplónak egyik példányát benn a városban, a másik példányt pedig a járásokban köröztessék. A megyei rendek erre 1833. decz. 9-ki közgyűlésükön azt határozzák, hogy a kötött szerződés annál fogva is felesleges, mert míg Hajnik az általa szerkesztett Naplót a megyének megküldi, a 20 frtot a nélkül is megkapta volna.¹⁾ Követeink ezentúl gyakran tesznek jelentést az országos tárgyalásokról, mellékelve azokhoz a Hajnik-féle Naplót.²⁾

Az 1834. április 22-én tartott közgyűlésen is a követeknek többrendbeli tudósítását olvasták fel úgy a kerületi, mint az országos ülésekről; így tudósítanak az előleges sérelmek felett a két országos tábla között váltott üzenetekről; hogy a kir. tábla bírái országgyűléstől országgyűlésig választassanak-e, vagy pedig hagyassék meg kinevezésök továbbra is királyi jognak; az 1833. május 20-ki felíratra adott királyi leiratról, a barsi második követnek országos ülésben mondott szavai felett 1834. január 3-án kiadott dorgáló kir. leiratról, melyet az országgyűlés alsóháza a szólásszabadságon ejtett sérelemnek tekintvén, e miatt orvoslás végett felíratlalt akart a királyhoz fordulni, de a főrendek azt sükségtelennek s a kormány tettét törvénybe nem ütközőnek tekintvén, ez ügyben már az alsó tábla hatodik üzenetét utasították vissza.³⁾

A mi a Temes vármegyei követek részvételét illeti e vitákban, azt jelenték, hogy ők nemcsak utasítások szerint, hanem saját belső meggyőződésöknél fogva is szavazataikat mindenkor oly értelemben érvényesítették, a miként azt az előleges sérelmekre nézve az alsó táblának immár 10-ik, a barsi leírás tárgyában a 6-ik üzenet fejezi ki.

Az előleges sérelmek iránti sürgető felirat eredeti szerkesztésének megtartását azért vélték sükségesnek, mert sarkutasításuk szerint arra köteleztettek, hogy minden egyéb tárgy felvételét mellőzzék mindaddig, a míg a sérelmek kedvező kir. válasz által nem orvosoltatnak. A barsi leírás iránt pedig a 6-ik üzenetben foglalt okokon kívül mind a fejedelem iránt tartozó tisztelettel, mind a törvényhozás alkotmányos rendeltetéseivel, de leginkább a követeknek küldöik iránti szent kötelelességökkel szorosán egybekapcsolva találván, hogy egy oly királyi leírás, melyre országgyűlési felterjesztés okot nem szolgáltatott, mely azonban a fejedelemnek szívében jelen ország-

¹⁾ Lásd a temesi követek levelét és a Hajnik-kal kötött eredeti szerződést Temes megye levéltárában; közgyűlési iratok 1833-ról 308. sz. alatt. Vesd össze ezzel Temes vármegye jegyzőkönyvét 1833-ról 308. sz. a. A Hajnik szerkesztette Naplót ezentúl gyakran küldik követeink jelentéseik mellett, de azok a közgyűl. iratok között jelenleg már nincsenek.

²⁾ Temes várm. Jegyzőkönyve 1834-ről 2., 39., 255., 256., 257., 258. szám.

³⁾ U. o. 842., 843., 844., 846—850. számok alatt.

gyűlés tanácskozásának rendje iránt támasztott aggodalmakat nyilván kijelenti, a szeretett fejedelem atyai gondoskodását megnyugtató válasz nélkül ne hagyassék. Ily módon gondolkozván, azt vélik, hogy ekként eloszlatthatják a jelen törvényhozás igyekezeteire borított homályt és megerősítik a közdolgok vitelére okvetlenül szükséges közbizalmat.

A rendek végzése követi többrendbeli tudósításaira nézve a következő:

„Nyughatatlanító aggodalom lepte meg a jelen közgyülekezetre rendkívül nagy számmal összesereglett, magoknak jobb jövődöt ígérő, azonban édes reményeiben csalatkozó KK. és RR. két követ uraknak több rendbeli, kimerítő tudósításaikból nyert azon bizonyosság miatt, hogy az előleges sérelmek orvoslását sürgető felírás a nemzet naponként növekedő várakozásának káros késedelmeztetésével, tízszor váltott izenetek után sem juthatott ő felségének atyai kezébe.

Hasonló fájdalomérzettel vevén azt, hogy a folyó évi januárius 3-án nemes Bars vármege második követének nézeteire váratlanul közben jött, az ország rendeit, jelesen a karok és rendek tábláját érzékenyen illető kegyes királyi leírás következésében javalt felírás a méltóságos főrendek által szükségtelenné tartatván, hat üzenetváltások után sem nyerheté meg azoknak részvételét.

Ily szomorú helyzetben az aggódo nyughatatlanság a Karokat és Rendeket mármár azon végzetre gerjeszté, minél fogva a két tábla közt, különösen a vallásbéli súlyok elintéztetésök tanácskozása alatt tapasztalt szerfeletti egyenetlenség és a közdolog elintézését tetemesen hátráltató viszáldokások megszüntethetése céljából az ország gyűlésének rendbeszedését magába foglaló munkálat azonnali felvétele követjeik által indítványba hozattassék.

Mint hogy azonban állítani nem akarnák, hogy a méltóságos főrendeknek ellenzései ama polezra jutottak, melyen a kijelent szent cél elérésére multhatatlanul szükséges rokon bizodalom eszközzésére minden remény eltávozott volna, és nehogy az ország rendei által elfogadott, és a felséges kir. leirat által helyben hagyott sorozat ellen a nemzet képviselői, és így a Karok és Rendek következetlenségről vádoltathassanak, mindaddig, miglen más eszközökhöz nyúlni kénytelenek nem leendenek, — követ urakat, kik a vett utasítások lelkében, de benső fennmagasztalt megyőződésöknél fogva is szavokat a kérdésben levő három rendbeli felírások oltalmára emelték, ebbeli szavatozásukat jóváhagyván és magokéva tévén, tovább is oda utasítják, hogy férfias állandósággal azon igyekezzenek, minél fogva a nemzet sürgető, az említett háromrendbeli felírásokban a nemzeti jóllétnek öregbítésére érző kívánati ő Felsége atyai koblére juttatván, vigasztaló válaszzsal koronáztassanak; különösen pedig, hogy az ügynevezett Barsi Leírás, melyből a képviselői Tábla méltó aggodalmat merített és a Karok és Rendek szívekben fájdalmas viszhangra akadt, a nemzet egyik legfőbb és legdicsebb jogának, a szólás- és utasításbéli szabadságának védelmére, a nemzeti jussal, úgy a személyes szabadságok épségben való maradások válasz nélkül, mely egyszersmind e fejedelem atyai gondoskodását kielégítőleg megnyugtassa, annál is inkább ne hagyattassék, — minthogy a midőn azon leirat egy részről az 1723: VII. törvény fentartását tárgyalja, akkor más részről ugyanazon törvény által felállított és minden alkotmányos országnak alapelvei közé tartozó szószabadságot bilincselni, sőt a követnek a felhívott úton kívül, meghallgatás nélkül kárhoztatván előadását, annak küldőitől tartozó függőségét is érdekelni, úgy a követeknek kiejtéséit, melyeket sokszor a helyhez szerint édesdeden ki nem jelenthetvén, küldői kívánatait elevenebb színnel festeni és élesebb szózáttal kifejezni kényteleníttetnek, Censura alatt tartani látszik; az által pedig — úgy mint követ urak észrevevék — a jelen törvényhozás igyekezeteire borított homály a küldők s valamennyi

hazafiak kebleiben a törvényhozás szándékaira nézve megerősítsen a közdolgok viselésére mulibatatlanul szükséges közbizodalom.

Egyébiránt a követ uraknak tudósításaiból örömmel tapasztalják a Karok és Rendek azt, hogy a képviselői Tábla az említett felírásokra fordított munkálódáson kívül kerületkép a törvénykezési tárgyban már a 25. törvényezikkelyekig haladott, s azok közül az elsőket országgyűlési tanácskozások alá juttatta. Követ uraknak, kik a jelen munkálat iránt általánosan utasítva vannak, tovább is az anyautasításban felállított elvekhez való szoros ragaszkodásukat teszik kötelességül. . . . .

A követ urak hazafiúi igyekezeteiket tántoríthatatlanul oda fordítsák, minél fogva a fájdalmasan érzett két tábla közti feszült állapot a nemzetet elevenítő rokon bizodalommal felváltassék, és a törvényhozásnak főbb rugója, az imádott egyezség helyreállíttassék és gyorsan munkálódván a kitűzött pályán, azzal a hon dicsó jólléte a magyar jövődőség boldogításával akkép mozdíttassék elő, minél fogva a késő ivadék is jelen törvényhozó testnek sírtúli létét is áldhassa ¹⁾

Ugyanezen közgyűlésen kihirdettetett az országgyűléshez intézett kir. leiratnak ama része is, melynek értelmében ő felsége beleegyezik oly törvény alkotásába, hogy már a jelenvaló országgyűléstől kezdve az országgyűlések költségeit ne a jobbgység, hanem a nemesség — s mindazok, kiket a törvény ezalatt ért — viselje.

Temes megye rendei, bár a törvényjavaslat ez irányban törvényerőre még nem emelkedett, a legnagyobb örömmel fogadták ez újítást, mely a szegény adózó nép terhein volt hivatva könnyíteni s „egy szívvel és lélekkel“ fogadták el amaz indítványt, hogy az országgyűlési költségek a javaslat értelmében rovassanak ki. E végett már előzőleg küldtek ki egy bizottságot, mely most azt indítványozá, hogy a kirovársra nézve az ú. n. Niczky-féle kulcs fogadtassék el, a birtoktalan nemesek és a honoratorok pedig fejenként 30 krajczárral adózzanak e célra. A birtoktalan nemesektől és honoratoroktól beszedendő összeg pedig $\frac{1}{12}$ része legyen az országgyűlési költségeknek.

A rendek hozzá is járultak e bizottsági javaslatához, csak azzal toldották meg, hogy a honoratorok között a szerzetesek és a kir. tisztviselők is értetődvén, a névlajstromba ezek is felvétessenek. Országgyűlési költségekre pedig évenként 7000 forint ezüstben vétessék fel; az eddig a követeknek fizetett összegek pedig a kulcs szerint a nemességtől beszedetvén, a honi pénztárba visszafiztessenek, ezentúl pedig az országgyűlési költségek külön kezeltessenek. ²⁾

E közgyűlésen a rendek többsége, 95 személy 17 ellen, elhatározta Császár Sándor másodalispánnak visszahívását követi székéből s helyette Várkonyi Ádám tiszteletbeli főjegyzőt, a liberális párt egyik legfőbb oszlopát a megyében, választották meg egyhangulag utódaúl.

A megválasztott Várkonyi Ádám azonban gyenge egészségére hivatkozván, ezúttal a követséget elvállalni nem akarta. A megyei rendek „nem

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 849. szám.

²⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 850. szám.

örömet ugyan, de hogy a kedvelt tisztviselőnek közhasznú élete ne kockáztassék, engede az ő szerény kérésének s az elnöklő főispáni helytartó indítványára jegyzőkönyvbe vették, hogy valamint egy hanggá olvadt elválasztása, úgy saját kérelmére lett felmentése is ritka érdemei, buzgó hazafisága és a közjólétért fáradhatatlan iparral törekedő ügyessége által méltó joggal érette lángoló közszeretet, tisztelet és bizodalom szüleményei és bizonyosságai.“

Kövér János és Ambrózy Lajos nevei zendültek meg erre a választók ajakán. A nagy többség azonban Kövér mellett nyilatkozván, a főispáni helytartó őt a megye megválasztott második követének nyilvánítása s Kövér megköszönte a bizalmat s mindjárt le is tette a hivatalos esküt.

Ugyanekkor Fischer István megyei tiszteletb. aljegyző és „kis követ“ Pozsonyból hazahivatván, helyébe a megyei rendek Csicseri Ormos Zsigmondot választottak s neki uti költségül 50 frotot szavaztak meg.¹⁾

Császár Sándornak 1834. ápr. 22-én elküldetvén a visszahívó levél, az őt kellemetlenül lepte meg és a kormánypártra is leverőleg hatott. Császár a visszahívó levelet kötelessége szerint bemutatta József főherczeg nádornak, ki azt maga is végig olvasta s megütközve oda nyilatkozott, hogy a visszahívásnak illetén módját rendellenesnek és a törvényhozásra nézve súlyos következményekkel járónak látja s ennél fogva Császár távozását az országgyűlésről meg nem engedhetőnek tartja, fentartván elhatározását azon időre, a mikor a körülmények világosak lesznek előtte. A nádor ezen véleményét Császár május 5-én kelt levelében tudatta a megyei rendekkel,²⁾ kik az ápr. 22-ki folytatólagos közgyűlésből erre a következőleg felelnek:

„A hazai törvények az ország gyűlésére választott követeknek visszahívásokra való nézve semmi formát nem jelelvén ki, ennél fogva tehát sem a jelentő alispán úrhoz a Karok és Rendek nevében, jegyzői aláírással, törvényhatóságok hiteles pecsétjével megerősítve intézett levél, sem pedig a visszahívás iránt közgyűlésben hozott határozás egy új, és ekkorig szokatlan formájának nem tekintethetvén, követ úrnak ebbéli észrevétele a megalégedetlenség nyilatkozatait annál inkább vonta magára, minél jobban meg vannak a Karok és Rendek arról győztetve, hogy tulajdon alispányuknak, és mi több országgyűlésbeli követőknek a formában netalántán esett hibát, — melyet ugyan el nem ösmernek — s mely a tárgy volnáját úgy sem erőtlentí, inkább takarni, mint azt szemre-hányólag gáncsolni kellett volna.

A mi illeti ő esász. és kir. főherczegségének, az ország nádorának ama nyilatkoztatását, hogy a visszahívásnak ezen módját rendellenesnek és a törvényhozó testre nézve oly tetemes következésűnek látja, hogy annál fogva jelentő követ úrnak eltávozását meg nem engedte, a Karok és Rendek minden ő esász. és kir. főherczegsége, az ország nádora iránt viseltető határtalan tiszteletök ez úttali kijelentése mellett is, azon just, melyet jelen alkalommal egyedül a küldőtől függő, és e tekintetben mástól független követjén gyakorolni méltóztatott, legmélyebb tisztelettel el nem ösmerhetvén, ő esász. és kir. főherczegsége és ország nádora által tett azon nyilatkoztatást a megyebeli Karok és

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 866. szám.

²⁾ Temes várm. közgyűl. iratok 1834-ről, 953. sz. a.

Rendek, vagyis az egész nemzet századokkal szentelt azon jogával, mely szerint országgyűlési képviselőjöknek megbízása, vagy a megye közállapotánál fogva bármikor s minő formában és ötletből megrendelt visszahívása egyedül öntetszésektől és határozásoktól függ, — meg nem férhetők, a helyen óváskép kijelenteni s azt jegyzőkönyvükbe iktatni kénytelenek. A visszahívott követ úr által pedig ezen jegyzői aláírással megküldendő határozattal tudatni kívánják, hogy valamint ritka egyetértésű válasza, úgy a jelen visszahívása csak az eránta viseltető különös bizodalomból vévén eredetét, annál váratlanabb volt a Karok és Rendek előtt a visszahívó levélben foglalt megkülömböztetése után alispán úrnak írásmódja, meghagyván tovább is másodalispán úrnak, hogy Kövér János főbíró és követ úrnak felérkezével az ország gyűlését odahagyni, és rendes hivatalának folytatása végett haza sietni ne késsék. Kövér János követ urat pedig oda utasítják, hogy minél előbb útnak induljon, és azt ügy siettesse, hogy a jövő hónap elején (t. i. junius elején) Pozsonyba érvén, az országgyűlési képviselőségben a megye alispánját felváltsa.“¹⁾

Május 8-án kelt levelében Császár S. jelenti, hogy az országos ülésekben a tanácskozás mint eddig a törvényszékek rendezése tárgyában a 18. cikkig haladott előre, a Barsi Leirat ügyében teendő feliratról a többség, mely az időközben érkezett pótlóutasításoknál fogva támadott, elállott, és hogy a nemzetnek itt kérdésbe jöhető jogai egy jeles óvással mentettek meg.

Temes vármegye rendei követüknek eme tudósítására a következő figyelemre méltó határozatot hozták:

„Követ úrnak abbeli tudósítása, mely szerint az ú. n. Barsi Leirat eránt teendő felírástól a többség az időközben érkezett pótoló utasításoknál fogva, elállott, kellemetlen tudomásul vétetvén, követ urak a törvénykezési munkálat eránt tovább is oda utasítatnak ugyan, hogy szavatolásukat az innen vett anyautasításban megállapított főelvekhez alkalmaztassák; de minthogy eme szövevényes, és az idők viszontagságaival annyi változást szenvedett rendszernek lehető legezéllirányosabb kijavítása sikeresen csak akkor érettethetne el, ha a fennálló törvénykönyv homályaitól akkép tisztítatna ki, minél fogva a koldustól fel a legelső polgárig mindenkinek magányos személye, vagyona s kölcsönös viszonyai minden különbség nélkül biztosítván, tisztán ki-ki láthassa a polgári társaságban előforduló esetek különbözőségéhez képest a törvényeknek világos rendelkezését.

Mivel pedig ezen kívánság csak akkép érettethetne el, ha a polgári ügyek eránti rendszer *Coordinatio fororum* és *Ordo proecessualis* mellett egy rendszeres, úgynevezett *Codex Juris Privati Civilis Hungarici* (Polgári magánjogok törvénykönyve) készítettne, annál fogva a követ urak oda utasítatnak, hogy a Karok- és Rendeknek eme kívánságát indítványkép előterjesztvén, azt kivívni igyekezzenek.

Egyébaránt *Dessewffy* Antal főjegyző és országgyűlésbeli követ úrnak Pozsonyból történt elutazása a Karok- és Rendeknek hírül nem adattatván, meghagyatik országgyűlési követ uraknak, hogy az előfordulandó hasonló esetben az ország gyűléséről eltávozni kívánó szándékot ezentúl a Karoknak és Rendeknek nem csak bejelensék, hanem a nyereendő engedelem eránt azokhoz írásban járuljanak és azoknak feleletjökig semmi ürrügy alatt az ország gyűléseiről el ne utazzanak.“²⁾

Kövér János május 31-én indult el Temesvárról, hogy követi székét elfoglalja; junius 2-án ért Pestre, hol épen országos vásár volt és e miatt

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 953. sz. a. Elküldetett május 23-án.

²⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 955. szám.

még szállást sem kaphatott s e miatt Budára kellett átmennie, hol részint magyar díszöltönyének el nem készülése, részint a főispáni helytartónak őt ott tartóztató levele miatt csak június 8-án reggel indulhatott fogadott lovakon Pozsony felé, hova 9-én este érkezett meg. Császárral Sándorral másnap összejövén, értesíté őt a megye rendeletéről. Császár kijelenté, hogy szabadsággal már eddig is leutazott volna a megyébe, csak követársának Dessewffy-nek a megérkezését várta; az országgyűlési követiséget pedig mindaddig ott nem hagyhatja, míg a nádor elboocsájtását, vagy az új követ megbízó levelének elfogadását el nem rendeli.

Követársa: Dessewffy A. a kitűzött napra, június 13-ra sem érkezvén meg, Kövér János június 14-én maga ment el a személynökhöz, onnan pedig megbízó levelének elfogadtatása végett a nádorhoz, ki azt átvevén és figyelmesen olvasván, több észrevétele volt, de leginkább fennakadt a meghatalmazó levél eme záradékán: „akaratumk megmásolásaig erejét fenntartja“. Kövér János előadta, hogy Császár S. meghatalmazó levelében e záradék szintén megvan, mire a nádor azt válaszolá, hogy Kövér J. követi megbízó levelének elfogadását mindaddig függőben tartja, míg mindenről teljesen meg nem győződik. Június 15-én a nádorhoz rendeltetvén, arról értesült, hogy megbízó levelének el- vagy el nem fogadásáról szóló nádori végzés másnap megtörténik; június 16-án végre kijelenté a nádor, hogy semmiféle észrevétele többé nem lévén, megbízó levele elfogadtatott és Temes megye követének elismertetett s ekként június 17-től fogva követi kötelességeinek teljesítéséhez fogott.¹⁾ Császár S. szintén június 16-án azt írja a megyének, hogy Kövér J. követül elismertetvén, az ő követségi tiszte e szerint megszűnt, de mielőtt hivatala átvételére a megyébe menne, először Bács megyébe utazik rövid időre, hová őt birtokperei hívják.

Dessewffy A. június 17. körül érkezett vissza Pozsonyba s 22-én már Kövér és Dessewffy együtt tesznek a megyei rendeknek jelentést az országos tárgyalásokról.

Kövér János, mielőtt követi tisztét megkezdette volna, Pozsonyból Bécsbe is felrándult, a mely tette úgy az országgyűlési ifjúság és a szabadelvű követek között mint küldőinél is élénk visszatetszést keltett. Azt hitték, hogy a kanczellárhoz ment, attól várva követi állásába való behelyezését. „Kövér bizonyára nem tudja — írja Vukovics — hogy mi egy országgyűlési követ. Vagy ha tudja, akkor eltökélt szándéka vagyon, hogy valami hazaáruló szerepet játsszon à la Atzél, Andrássy etc., másképp nem lehetvén megmagyarázni udvarlását a kormány embereinél. Mert a jó követ — írja Vukovics — ha csak nem kénytelen, még a personalissal sem szeret barátkozni, hát még a kanczellárral. Ezek az emberek

¹⁾ Temes várm. közgyűl. iratai 1834-ről, 1966. sz.

oly különös rontó szerekkel bírnak, hogy a legjobb követet is hamar a részökre vonják, ha gyakran velök érintkeznek, s Kövér előremegyén a kanczellárhoz! Szegény Temes vármegye! Utasítása bizony isten olyan jó, hogy egy Ragályi vagy Balogh is meg lenne vele elégedve, de mily gyalázatosan facsartatott ki értelméből eddig a követe által a haza kárával s a megye hazafi hírének vesztével.“¹⁾ Várkonyi Adám megyei főjegyző is rosszalta Kövérnek eme bécsi útját, akármí okból is történt az; mert még abban az esetben is, ha a nádor tiszte gyakorlásában akadályozná, nem Bécs fog segíteni a dolgán, hanem Pozsony. Kövér Jánost azonban félreismerték és a szabadelvűek benne kellemesen csalódtak. Ő nem a kanczellárnál járt Bécsben, hanem hogy ifjúkora mulasztását némileg pótolja és világot lásson. Bécsbe utazni ekkoriban nálunk még nagy dolognak tartatott és Kövér János először is az osztrák fővárost akarta megismerni, azután rövid idő múlva Párisba utazott, még az ifjú Ormós Zsigmondot is kapacitálta, hogy utazzék vele. Ormós Zs. azonban Pozsonyt és az országgyűlést is csak most látta először és így mindjárt külföldre utazni nem akart. Kövér János ellenfelei ez utazása alkalmából azt a gúnyos hírt terjesztették felőle Temes várm., hogy Rómába utazott a pápához. Az ellenszenv azonban irányában csakhamar megváltozott, mert tapasztálták, hogy mindenkor szabadelvű utasításaihoz tartja magát és szabadelvű működésével még a Kossuth dicséretét is kiérdemelte; így aztán a megyében is a két követ működésével igen meg voltak elégedve.²⁾

Ormós Zsigmond előtt új világ tárult fel Pozsonyban. Lelkiismeretesen akart megfelelni hivatásának, azért az önképzésen kívül tisztán a közügyeknek élt. A huszonkét éves ifjú lángoló szabadelvű meggyőződésű volt s Pozsonyban a hasonló érzelmű ifjakkal meleg, őszinte barátságot kötött. Barátai között legbensőbb volt Vukovics S., kivel már 1828 óta a legszívélyesebb viszony fűzde össze. Vukovicsot is Temes megye küldde hasonló megbízással az országgyűlésre, s e két jó barát 1835 elejéig — mikor Vukovicsot visszahívták — együtt működött Pozsonyban. Együtt is laktak a temesmegyei ifjak számára a Kórház-utczában ingyen kijelölt szálláson.

Az országgyűlési ifjak mindegyikének volt a követek között egy-egy mintaképe; Vukovics Ragályit választotta annak, Ormós azonban Kölcseynek hódolt, ki egész életén át ideálja is maradt. Akkor az volt a szokás, hogy a fiatalság leginkább azon követ háta megett foglalt állást, a kit különösen kegyelt. Vukovics folyvást Ragályi mellett ült, Ormós Zs. pedig mindig Kölcsey mellé húzódott. Vukovics később maga is belátta tévedését és ő is Kölcseyhez szegődött. Soha élő embert Ormós annyira nem eszményített,

¹⁾ Vukovics levele 1834. máj. 18-ról. Délmagy. tört. és rég. muz. társ. levéltára.

²⁾ Vukovics levele 1835. jan. 12. és márcz. 10-ről és Ormós Zsigmond emlékiratai (kézirat).

mint Köleseyt, kit valósággal imádott. Még negyven év mulva irt emlékirataiban is elragadtatással emlékszik reá és soha kerületi vagy országos ülést el nem mulasztott, csakhogy a Kölesey háta megé kerülhessen, hogy minden mozdulását és szavát megfigyelhesse. Az ismeretlen ifjú ragaszkodása végre is feltűnt Köleseynak s egyszerre hátrafordulva, neve után kérdezősködött. A mikor megtudta, azt mondta az ifjúnak, hogy az Ormósok és Köleseyek rokonok és felhívta, hogy látogassa meg őt. Kölesey engedelmével most már Ormós gyakran ellátogatott a költő házához, hol gyakran találkozott Báró Wesselényivel és Balogh Jánossal. Hallgató szerepet játszott, de így tanult legtöbbet. Tapasztalatairól Ormós már egykorúan jegyzeteket készített, de ezek a szabadságharcz viharai között elvesztek; azonban még negyven év múlva is élénken emlékszik vissza a többek között egy-egy kis epizodra is, mely Köleseyhez fűződik.¹⁾

Ormós Zsigmond, mint az országgyűlési ifjúság egyik komoly törekvési tagja, barátjával, Vukovics-esal, továbbá Pulszkyval, Szemerével, Lovassy Lászlóval s másokkal együtt részt vett a később oly nagy hírre vergődött „Társalkodási Egyesület“ megalapításában is, sőt Lovassy L. mellett épen Ormós Zs. játszotta annak megalapításában Vukovics-esal együtt a főszerepet; az alapszabályokat is Ormós szerkeszté 1834 közepe táján s azt el is fogadták 1834. július 10-én. Átnézték volt az alapszabályokat Kölcsey, Deák F., Bezerédy és Balogh János is, jóváhagyták, helyeselték s ezzel mintegy az ő protektorátusok alatt kezdette meg működését.

Az alapszabályok 4. pontja szerint a társaság minden titkolódzást gyűlölvé, nyilvánosságot óhajt, azért minden idegennek, ha valamely tag által bevezettetik, az egyesület körében megjelenni és ott mulatni szabad. A 6. pont szerint „a társaság körében a kölesönös kimelésnek és nyájas illendőségnek szabályait megszegni tilos és akármely jelenlevőt ingerelni vagy sérteni, akármely távollevőt, habár a társaságba nem tartozik is, rágalmazni szigorúan tilos. A ki e hibát ismételve elköveti, a társaság tagjai közül végkép kizáratik. A 7. pontban a kártya és koczka, borozás és pajkoskodás a társaság körében meg nem engedtetnek, s a ki e törvényt megszegi, a társaságból kitörleendő.“ A politika a társaság köréből kizárva nem volt, de annak egyedüli célját sem képezte. Míg egyrésről Lovassy L. a zsidók emancipációjáról, Zsolnay Dávid a nyilvánosságról értekeztek

¹⁾ Így többek között élénk emlékében maradt meg, hogy egy izben Zsedényi, akkor Pfannschmied, szepesi követ rossz magyarsággal élénken szónokolva, a helyett hogy „áthágta a törvényt“, azt találta mondani: „meghágta a törvényt“, mire általános mosoly között Kölesey elővévén írónját, eme kétsoros verset improvizálta:

„Pfannschmiedt beszédére mondotta sok dáma
Szeretne alatta törvény lenni máma.“ (Ormós Emlékiratai.)

a körben, Ormós ugyanott, első irodalmi kísérlete gyanánt egy „Emelka, vagy az érzemény áldozata“ című novellát olvasott fel.

A társulat jegyzője szintén Ormós Zsigmond volt.

A kormány gyanús szemmel nézte ugyan ez ifjúsági egyesületet, de az országgyűlés tartama alatt nem akart ellene nyíltan fellépni, mert az országgyűlési ifjúság is — mint az országgyűlés kiegészítő része, immunitás alatt állott. Ezért csak a főispánok és tekintélyesebb kormánypárti követek útján igyekezett az ifjak szüleire hatni, hogy az ifjak e kör tagjai ne legyenek. A társaság szerénynek indult, de mint Ormós írja — az ifjúságnak szélsőségekre hajló természeténél fogva utóvégre veszedelmes is lehetett volna, ha magát állandósítja, a melyre pedig törekedett. Egyelőre a kormány azt róttta fel a legnagyobb bűnéül, hogy báró Wesselényi Miklós tüdővölni merték, kinek válaszáat mint a miatyánkot úgy megtanulták. 1835. január 1-én, az új év első órájában e társulat 33 tagjai köztük Ormós Zs., Vukovits S., Pulszky F., Kászonyi Dániel, Kiss Lajos, Dániel Antal, Gesztessy Sándor, Winkler Imre stb. arra kötelezték magokat, hogy Széchenyi „Hitel“-ének szaván indulva, minden erejüket a nemzetiség és nyelv kiművelésére fogják fordítani, a hol csak lehet kizárólag magyarul fognak beszélni s kiválóan arra fognak törekedni, hogy a nők között a magyar nyelvet megkedveltessék.

Tudjuk, hogy mi lett a társulat vége. Ormós Zs. több másokkal együtt az ügyvédi vizsgától eltiltatott, az ifjak elfogatása pedig országos sérelemmé fejlődött.¹⁾

Az 1834. szept. 1. közgyűlés. Gróf Széchenyi I. jelen van. Újabb pótutasítások. Az 1834. decz. 15-ki közgyűlés. Muslay L. és Császár S. alispánok lemondása. Az 1835. jan. 18-ki közgyűlés. A szavazatra jogosultak megállapítása. A követek tudósításai. Pótutasítás. Választási küzdelmek. A megyei pártok. A megye közszelleme.
Vukovits Sebő.

Az 1834. szept. 1-én tartott őszi közgyűlést az öreg és betegeskedő Muslay László első alispán nyitotta meg, s a nagy számmal jelenlevő rendek előtt kijelenté, hogy bár egészsége helyreállítása végett a rendektől nyert szabadságidejét még kénytelen lett volna tovább is igénybe venni, de egy oly eset adta elő magát, a mely miatt kénytelen volt szabadságidejét is félbeszakítani, csak hogy e gyűlést megnyithassa. Ez ok pedig Császár Sándor másodalispánnak lemondása állásáról, melynek következtében a másodalispáni szék helyettesítéséről kell gondoskodni.

¹⁾ Vesd össze: a) Patzner I. Ormós Zs. emlékezete. 1895. 9—11. ll. b) Ormós Zs. emlékiratai. (Kézirat.) c) Vukovits levelei Ormós Zs.-hoz.

A rendek azonban addig határozni nem akartak, míg a lelépő Császár Sándortól meg nem tudják lemondásának valódi okát. Epen ekkor lépett a terembe Császár Sándor, kit felkértek: adná elő, hogy miért kívánja oda hagyni az alispáni széket. Császár S. nyomban elő is adta az okokat, melyek őt ama lépésre kényszerítették, hogy a főispáni helytartónak lemondását bejelentse. Egyetlen oka az, hogy az országgyűlésen való követi működése alatt másodalispáni hivatalában annyi hátramaradást s hazajövetelével oly temérdek elvégezni való dolgot talált, hogy az erejét felülmúlja; e miatt a megye főispáni helytartójához fordult, az orvoslás sikeres módjának eszközlése végett. Ha pedig e baj elhárítására neki segítség nem nyújthatnék, akkor inkább kész hivatalától is búcsút venni, minthogy lelkiismereti dolognak tartja csak oly hivatalt viselni, a melynek megfelelni is képes. Ő eddig is minden dicsőségét a megye és haza szolgálatába helyezte és csak kénytelenségből lépne ki a megye szolgálatából; sőt örömmel fogja tovább is szolgálni a megyét, ha a rendek módot nyújtanak neki a mulasztások orvoslására.

A rendek megértvén, hogy Császár S. csak feltételelesen mondott le állásáról, azt el nem fogadták, hanem kívánságát teljesítendőnek találták, sőt reá bírták hivatalának további vitelére.¹⁾

A követek július 22., aug. 1., 12. és 31-én kelt leveleikben tudósítják küldöiket a törvénykezési munkálatok felett folyt, többnyire kerületi tárgyalások előhaladásáról és állapotáról.²⁾ Aug. 31-ki levelökben azt is írják, hogy a nádor megérkezvén Bécsből, azonnal elegyes országos ülés tartatott, a mely alkalommal kihirdettetett ő felségének az úrbér ügyében felterjesztett nyolcz törvénycikkely-javaslatra beküldött királyi válasza. Jelentik, hogy a többségnek eddigi irányzata oda mutat, hogy félbeszakítatván a törvénykezési munka feletti tanácskozás, az érintett kir. válasz vétessék azonnal tanácskozás alá.³⁾

A megyei rendek szept. 9-ki határozatukkal a következőket ajánlják követeik figyelmébe:

„A Karok és Rendek az ország rendeinek az előleges tárgyak és a magyar nyelv iránt úgy a múlt 1833. esztendei május 20-án tett országos felírára f. é. január 3-án kelt kegyes kir. válasza számtalan izenetváltások után már valahára megállapított felírásuknak felterjesztését örvendetes tudomással vevén, követ urakat a pesti híd tárgyában az az iránt vett utasításnak folytában oda utalják, hogy ezen — az ország diszére, esínosodására és kereskedési virágzására szolgálendő állandó hídnak felépítése iránt magok szavatolásukat az országos küldöttség e részbeli vélekedéséhez alkalmaztassák azzal, hogy a kérdéses hídra fordítandó tőkepénz biztosítása tekintetéből kivétel nélkül mindenki, a végre hozandó törvény által, hídvámot fizetni tartozzon.

¹⁾ Temes várm. 1834. jkönyve, 1962. sz.

²⁾ Lásd Temes várm. jegyzőkönyvét 1834-ről, 1968., 1969., 1970. számait.

³⁾ U. o. 1971. sz.

A mi illeti ő Felségének az úrbéri állapotban felterjesztett nyolcz törvénycikkely javaslatra leküldött kir. válaszáat, minthogy az a Karok és Rendek az adózó nép sikeres fellelése iránt adott utasításainak és várakozásainak legkevesebbet sem felelne meg, követ urak tovább is oda utasítottak, hogy a midőn ezen kir. válasz újabb tanácskozás alá kerülend, oda fordítsák iparkodásukat, minél fogva elesvén a nélkül is a vett utasításoktól, legalább azon kedvezések, melyek az ország rendei által javaslatba hozattak, ő Felsége helybenhagyását megnyerhessék.¹⁾

Részt vett a szept. 1-én tartott megyei közgyűlésen a hazai reformok atyja: gróf Széchenyi István is, ki észrevétlenül a karzaton, a többi hallgatóság között foglalt helyet. Épen az országos ügyekről folyt a szó, midőn észrevették a legnagyobb magyart, mire általános éljenzésben tört ki az összes gyülekezet s a ki csak tehetette, a teremből a karzatra igyekezett, hogy a nagy hazafit a karzatról a gyűlésterembe vezessék. Széchenyi kinevezett táblabírája volt már Temes vármegyének, most a rendek közé érkezve, Muslay László alispán lelkes szavakkal üdvözölte a megye híres táblabíráját s felkérte, hogy tenné le a táblabírói esküt és vegyen részt a rendek tanácskozásában. Széchenyi készséggel engedett, az eskü után elfoglalta helyét s részt is vett a tárgyalásokban; távozásakor hasonló lelkes éljenzéseknek volt tárgya.²⁾

E közben átirataikban több megye panaszkodott, hogy követeik nem a nekik adott utasítás értelmében érvényesítik szavazatukat s így nem is küldöik akarátát fejezik ki. Nyitra és Turóc köriratban arra kéri Temes megyét is, hogy az ily követek visszahívandók legyenek.

Temes megye rendei erre következőleg határoznak:

„A törvényhozásban, mely a magyar nemzetre őseitől ereklye és legnagyobb kincs gyanánt szállott alkotmányának főbbike, e hazai törvényhatóságok képviselőiknek kiszolgált utasítások által folyván be: nem lehet elegendőképen sietni a felszólító nemes megyék, de a Karok és Rendek ön fájdalmas tapasztalásánál fogva is ama körülmény felől tanácskozással és közegyezésű határozattal, mely szerint foganatos gát tétethessen az országgyűlési követek utasításaik mellőzéséből eredt s eredhető kihágásaiknak.

Midőn tehát ily nagyon is közérdekű ügy felett tanakodna, azon módokat közlekedéssel fontolgatnák a Karok és Rendek, melyek által a kívánt szent ezél legbiztosabban elérettethetne: Nemes Nyitra és Turóc vármegyék nézetei eránt ugyan nemes Sopron vármegye véleményéhez s javallatához állva, részekről is állandó küldöttséget rendelnek rendszerinti alispán úr előülése alatt minden országgyűlési tárgyakban érkezendő levelek, utasítások felvételére; de a követeknek áthágásaira nézve nyilatkoztatott aggodalom iránt Turóc vármegyének legcélszerűsabbnak találták ama rendszer országszerte leendő behozatalát, mely szerint az országgyűlésbeli követek mindennek előtt választásuk alkalmával az utasítások szent megtartására hit alatt köteleztetvén, azontúl küldöiknek minden 8 vagy 15 napon tenni szokott hivatalos tudósításaikban minden vitás alá vett tárgy iránt egyszersmind önrészvételöket, szavatolásukat körülállásosan, annak nyilvános bizonyítására leírják, hogy a bennök helyheztetett és leginkább az utasítások teljesítésére korlátolt közbizodalomnak és várakozásnak híven meg-

¹⁾ U. ott.

²⁾ U. o. 1980. sz. a.

feleltek, azon hiedelem lelkesítvén a Karokat és Rendeket, hogy az illetén alapmódok követése által az utasítások áthágása megakadályoztatand és a közóhajtású szép czél tökéletesen elérhetővé tethetik. Magától értetődvén azonban, hogy ha talán mégis utasítás elleni indítvány és szavatolás tétetne, ilyes esetben a kiejtést tevő követnek követségi társa az utasításban gyökerezett szavatozása által a számtalanszor káros következéseket szülhető indítványt vagy voksot megsemmisíteni legyen köteles; az olyan hitesegett követ pedig nem csak követségéből azonnal visszahírandó, hanem a fentálló törvények értelmében meg is fenytendő legyen.¹⁾

A megye e határozatáról nem csak az öt megkereső megyéket, hanem a többi törvényhatóságokat is értesítette. Muslay L. alispán elnöklété alatt pedig egy bizottságot küldött ki, melynek feladatává tette az országgyűlési követektől jövő jelentéseket figyelemmel kísérni, azokat az utasításokkal egybevetni, s netáni újabb utasításokat szerkeszteni.

Az 1834. decz. 15-én tartott közgyűlésen már Lonovits József, a esanádi új r. k. püspök is részt vett. A gyűlésen elnöklő Muslay László első alispán először is bejelenté, hogy Császár S. másodalispán a királyi tábla bírójává nevezetvén ki, hivataláról lemondott; ő — Muslay — pedig huszonkilencz évi itteni szolgálatai után erejében meggyengülve érezvén magát, első alispáni állásáról szintén leköszön.

A rendek előre tudván már a történeendőket, sajnálattal vették tudomásul a megye két legfőbb tisztviselőjének megvállását hivataluktól, kivált Muslaytól búcsúztak érzékenyen, ki a magyar nyelv és nemzeti szellem emelésének a megyében legfőbb tényezője volt. Rábirták azonban, hogy addig, míg a főispáni helytartó a tisztújító gyűlést megtartja, hivatalában megmaradjon.²⁾

Megindult erre a pártok korteskedése, hogy a két alispáni széket és a megye többi hivatalait saját jelöltjeikkel töltsék be.

Az 1835. évi január 19-én kezdődő megyei közgyűlést Muslay L. alispán nyitotta meg, felolvastván legelőbb is báró Gerliczy M., főispáni helytartó levelét, melynek értelmében kijelenti, hogy a megyei rendeknek a tisztújító szék megtartása ügyében kijelentett akaratával nem akar ellenkezni, ha az a tavaszig elhalasztatik.

A rendek erre ama reményöket fejezik ki, hogy ő excellentiája a megye érdekében nem fogja megvonni azt, a mit a sürgető szükség s a törvények világos értelme megkíván, s e szerint a tisztújító széket minél előbb megtartja, s arra határnapot fog kitézni.

A rendek ugyanez alkalommal meghatározták, hogy kinek legyen joga a tisztújító széken szavazatát gyakorolni. Így: 1. A kath. egyházi rendnek ama tagjai, kik a három utóbbi tisztválasztó szék alkalmával szavaztak, ezuttal is megjelennek. 2. A görög n. e. egyházi rend ama

¹⁾ Temes várm. 1834. évi jegyzőkönyve, 2101. szám.

²⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1834, 2890. szám. Ezuttal is felkérték most másodszer, hogy a megyei gyűlésterem számára festesse meg saját arczképét. Muslay e megtiszteltetést megköszönte, arczképét azonban ezuttal sem adta oda.

tagjai, kik az előbbi építő székek alkalmával is szavaztak. 3. Mindama nemes urak, kik nemességöket kihirdetett okleveleikkél bebizonyították és a megyében laknak. 4. Minden nemes már 18 esztendő korában személyes felkelési kötelességgel tartozván, rendeltetik, hogy minden nemes, ki 18. esztendejét már betöltötte, szavazási joggal birjon. 5. A nemesi özvegyek és nemes árvák gyámtyja, és a nemtelenekhez férjhez ment nemes személyek szavazási joggal birjanak. 6. Azon nemesi jelességet követő személyek, kik nemességeiket eddiglen ki nem mutatták, azonban annak használatában hagyattatván, az utolsó székek alkalmával voksoltak, és a tisztí ügyész által perbe fogatván, bírói ítélet által nemesi helyzetökből eddig ki nem ejtettek s a tartandó tisztújító székig pöreik meg nem vizsgáltnának, a szavazási jogukban meghagyatnak. 7. A királyi kamerális, örök hagyománybeli föld és uradalmak és Temesvár sz. k. város egy külön-külön vokssal fognak birni. 8. Mindazok, kik a fennebbi elhatározás rendje szerint szavazási joggal birnak, ha személyesen meg nem jelenhetnének, magok helyett meghatalmazottakat állíthatnak, az eddigi szokás szerint akár nemes, akár nemtelen sorsúakat. 9. A kétséges, vagyis dubius nemesek, kik a tisztí ügyész által pörben nem idéztettek, úgy azon nemtelen sorsúak sem bocsájtathatván szavazásra, kik zálog avagy vásárlott jószágok birtokában vannak. Jelen határozat a megyei főszolgabíráknak azon utasítással adatott ki, hogy azt 30 nap alatt sikeresítvén, a szavazók számát s azok neveit összeírva a megye első alispánjának beküldjék.¹⁾

A követek szorgalmasan tudósították küldöiket az országgyűlésen folyt dolgokról. Különösen lehangoló volt a rendekre 1834. decz. 23-diki jelentésök, az úrbéri 5. törvényezikkely bukásáról, midőn az örök váltság ügye, mely eddig a többség által pártoltatván, 26 szavazattal 22 ellenében, Bács és Hont nem szavazván, a szabad kerületek pedig hallgattak, a kir. városok megszozlottak, s az egyházi rend is a kir. válasz értelmében jelentvén ki szavazatát, megbukott. Ezen legjelesebb tárgy elestét — mondják követeink — nem a követek állhatatlansága, nem a képviselők belső meggyőződése, hanem az anyautasításokat megmásító törvényhatóságok akarata hozta magával.²⁾ 1835. január 12-ki levelökben ismét arról tudósítanak, hogy a 8. úrbéri törvényezikk is a többiek sorsára jutott, s hogy az 27 szavazattal 23 ellenében elbukott. (A jobbágyok vagyon- és személybiztonsága.)

A megyei rendeket keserűséggel töltötte el e hosszú országgyűlésnek sikert alig ígérő tárgyalása, annál is inkább, mert az igazságszolgáltatás részben szünetelt, minthogy a kir. Táblán levő perek e, már majdnem három év óta húzódó országgyűlés alatt tárgyalás alá nem vétettek. Azért kívánták volna, hogy módokról történjék országos intézkedés, hogy az efféle perek

¹⁾ Temes várm. jkönyve 1835. év, 1., 2., 3. sz.

²⁾ U. o. 5. sz.

összehalmozásából és a vizsgálat elmulasztásából eredő káros következmények megszűnjenek. Ezért a január 26-án tartott folytatólagos közgyűlésből a következő utasítást adják követeiknek:

„Követ uraknak utasításul adatik: hozzák indítványba jelen országgyűlésének egy bizonyos szünetbeli, legott meghatározandó, habár ideig oly módon leendő felfüggesztését (surrogatióját), hogy elenyészvén azon időszak, az országnak rendei minden újabbi királyi összehívó levél nélkül előbbeni foglalatosságuknak, t. i. a rendszeres munkák megvizsgálása folytatására egybeseregelhessenek, és kiváltkép — per excerpta — olyan törvényzikkelynek hozatalát és megerősítését, mely szerint egyáltalában minden polgári perek szabad folyásuk és megvizsgálásuk az egész országgyűlésének folyamata alatt elrendeltesék; ezt pedig annál is inkább, minthogy az 1825. eszt. és 1830. esztendei országgyűlési szünet alatt vizsgálatlanul maradt perek is alig jöttek elítélés alá.

Minthogy pedig az adózó nép osztálya várva-várná ez úrbéri törvényzikkely kihirdetését, s maguk a földesúri viszonyok is több tekintetelnél fogva azt kívánják: sürgessék, követ urak, az úrbéri, ő Felségének felterjesztendő törvényzikkelyeknek megerősítését.“¹⁾

A márczius hó 23-án tartott megyei közgyűlésen hirdettetett ki hivatalosan I. Ferencz király halála és olvastatott fel V. Ferdinánd király leirata, melyben trónraléptét a megyével tudatja. A megyei rendek mély bánatuknak adtak kifejezést s egyuttal az új fejedelmet egy hódoló feliratban köszönteni határozták.

A király halála, a trónváltozás legkevésbbé sem szakította félbe a temesi pártok küzdelmeit.

A kormánypárt élén már nagyban érezte befolyását az új esanádi püspök: Lonovits József. Célja az volt, hogy az alispáni székekbe és valószínűleg megürülendő követi helyre is, ha már nem kormánypárti, legalább hajlékonyabb jellemű liberális férfiakat ültessen. Jelöltje az első alispáni székre Atzél tbíró volt, de hamar be kellett látnia, hogy ezzel boldogulni nem fog. „Éz az istenátka Lonovits, mérge ennek a vármegyének — írja 1835. márcz. 10-én Temesvárról Vukovits Ormósnak. — Gondold fortélyát. Ő Várkonyinak ajánlotta a második alispánságot Atzállal, csakhogy Várkonyit elvonhassa Dessewffytől. De sikertelenül pattantak el erőltetett igyekezetei. Ő kész lenne Dessewffyt is második alispánnak elfogadni, csak Atzél legyen az első. De e szövetségtől mentse meg az Isten Dessewffyt, és én sokkal többre becsülöm, mintsem elhigyjem róla, hogy Atzélnek átengedné érdemmel szerzett elsőségét.“²⁾

A liberális párt az alispánok személyére nézve két részre oszlott. Az egyik részen, mely Kövér Jánost első és Osztóics Györgyöt második alispánnak akarta, állottak Ambrózy L., Csiky Emánuel az egész örménységgel, Árizy, Szabó Antal főbíró, Tessényi, Papházy, a magistrátus nagy

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1835, 7. sz.

²⁾ Vukovits levele Ormóshoz, Temesvár, 1835. febr. 16. A Délm. tört. és rég. M. társ. levéltára.

része és a verseczi járás egészen. A másik részen, mely Dessewffy első alispánnak kívánta, a másodikra nézve pedig még egyelőre nem nyilatkozott, voltak Muzslay L., Doktorovics Miklós, Várkonyi Ádám, Vargháék, Laczkovicsék, Damaszkineék, a rácz püspök, a ki Kövér miatt nem tart Osztioicsesal. Ezen a részen állottak a fiatalok közül leginkább azok, kik Pozsonyban megfordultak, mint Fischer, Rácz és Vukovits, a többiek mind az ellenpárton voltak, mint Demkó, Hollósy és mások. E nagy akadályok miatt is — írja Vukovits — isten segítségével győzni fogunk, és Dessewffy lesz Temesnek az első vicispánya, csak ne engedje magát megijesztetni, mert az ellenpártiak ismervén engedékeny természetét, könnyűnek tartják őt reá venni, hogy lemondjon a concurrentiáról. Bogma nem tudom melyik részen áll; mind a kettő a magáénak mondja, de mivel ama esetre, ha Kövér és Osztioics lennének vicispányokká, Doktorovics lemond (főadószedői állásáról), s a főadószedői tisztet Kövér—Osztioicsék neki ígérék, úgy hajlóbbnak látszik ellenségeinek részére állani. Lonovits Atzél óhajtáná, de hogy Kövér és Dessewffy között melyikre fog nyilatkozni, azt nem tudom. Engem semmi sem aggaszt annyira, mint lejövetelünk előtt (Vukovits csak 1835. jan. végén érkezett meg Pozsonyból Temesvárra) a jan. 19-én tartott gyűlés határozata, miszerint mindenkinek szabad credentialissal voksolni. Sokat beszéltem erről jó Dessewffynak, hogy csak ezt elhárítani igyekezzék . . . Azt mondhatom, hogy Csiky és mindenik (az ellenpárt emberei), kivéve Papházyékat, dícsérettel, tisztelettel beszélnek Dessewffyról s azt állítják, hogy nem ő végette mondottak le róla, hanem azoknak a magaviselete miatt, akik Dessewffy ügyvivőinek mondogatták magokat, jelesen Várkonyi és Muslay miatt. Azt mondják ez emberek és biztosan beszélnek, hogy e kettő Dessewffy nevét használva, a majoritást Várkonyi és Laczkovits számára gyűjtögették. Én ismét mondom, nem hiszem, kivált Várkonyiról nem, kit tisztelenek.

Eközben ama mesterséges ellentét, mely a szabadelvű pártot két részre bontotta, mindinkább szünőfélben volt s Dessewffy kilátásai az első alispánságra mind alaposabbak lettek. „Kövér János dícséretes nyilatkozatai után — írja 1835. márcz. 10-én Vukovits — szükségkép fel kellett bomolni ama szövetségnek, mely Kövér és Osztioics alispányokká választásokra egybenállott s most biztosabb lábón áll Dessewffy alispánsága. Eddigi ellenségeinek egy része tökéletesen pártjára állott, így Ambrózy, ki csak kénytelenségből volt az ellenrészen, most egészen Dessewffy embere s így Bogma is. A másik rész — szörnyedj, barátom — Atzél választá jelöltjének, s a püspök mindent elkövet, hogy kedves barátja részére jóakarót szerezzen.“¹⁾

¹⁾ Vukovits levele 1835. márcz. 10.

Dessewffy Antal 1835. ápr. 18-án Pozsonyból Temesvárra érkezvén, személyes jelenlétével most már még inkább megerősíté pártja reményeit. A fiatal Vukovits mindjárt hozzá sietett és figyelmezteté, hogy a második alispánságra nézve ne kösse magát senkihez, főkép Kővér mellett ne nyilatkozzék, mert ez esetben Várkonyi, Vargha, Laczkovits és mások fognák a pártját elhagyni. Kővérré sokan, kivált az Ambrózyak azért nehezteltek, mert Pozsonyból haza írt leveleiben gúnyosan, sőt kiesinylőleg írt Ambrózy Lajosról.¹⁾

Ily viszonyok között közeledett a választás napja, melyen a temesi szabadelvű párt fényes győzelmet aratott, mert a párt jelöltjeit vitték be úgy a megyei hivatalokba, mint a megüresedett második követi állásra.

Temes vármegye közszellemét ez időben a következőleg jellemzi Vukovits: „Alig mondhatnám, hogy bizonyos szellem éleszi őket (t. i. a temesi rendeket), vagy hogy van fogalmuk a hazafiság magas ideáiról. Van néhány derék ember, a ki liberálisnak mondja és tartja magát, de ezeknek is kívánataik nem terjednek igen messzire és Széchenyi cselekvő köre kielégíti vágyaikat. Wesselényi célzatait és igyekezeteit időelőttieknek és meg nem fontoltaknak nézik, de mondhatom, hogy sokkal többet tudnak Wesselényiről, Kölcseyről, mint gondoltam, s engemet édesen élesztett közvéleményök, melylyel dicső Kölcseynket az országgyűlés első emberének vallják. Hála istennek, még ellenségeink se szándékoznak instructiónk változtatására. Jelenleg (febr. 1833) a restauratio teszi minden beszédök, cselekedetök és szövetkezetök tárgyát, de én ez alkotmányi időszakot nem tartanám oly veszedelmesnek a szentügy szellemére, ha egy hatalmas lélek zsoldjában a hon rontását készítő hatalomnak nem terjesztené befolyását álfényétől elvakított rendeink felett.“ Vukovits itt nyíltan Lonovits püspököt érti. A fiatalság, — folytatja — egyet sem véve ki, igen gyáva, s a közelgető restauratio nem igen hágy nekik időt gondolataikat azon túl terjeszteni. Vukovits meg akarta kísértetni, közöttük is egy ifjúsági társas-kört alakítani a pozsonyi mintájára, de a buzgóbbak is e nemű felszólítására azt jegyezték meg: „hagyj békét, míg a restauratio elmúlik.“²⁾

Vukovits észre sem veszi, hogy a mikor ezeket írja, önmagának mond ellen. Egyszer azt mondja, hogy Temes megye utasítása oly szabadelvű, hogy azzal egy Kölcsey, sőt Balogh János is meg lehet elégedve, a mint az valóban is volt; most meg azt állítja, hogy a temesi rendeknek alig van fogalmuk a hazafiság magas ideáiról. Pedig azon utasítások érvényben maradtak az országgyűlés végéig. Legfeljebb azt lehetne mondanunk, hogy, mai szemüvegen nézve, az akkori liberális párt tagjai a szabadelvűségnek még legfontosabb pontjai felett sem voltak egy véleményben. De ez akkor

¹⁾ Vukovits levele 1835. ápr. 18.

²⁾ Vukovits levele Ormóshoz 1835. febr. 16.

úgy volt országszerte, mert a pártok még nem szervezkedtek szigorúan megállapított szempontok és elvek, hanem inkább személyek szerint. Így a temesi szabadelvű pártban helyet talált olyan is, a ki az örökváltság eszméjének nem volt barátja; de az ilyenek csak kivételek voltak. Ferencz király halála óta a kormány még absolutistikusabb irányt követett, mint idáig. A megyékben minden lehető követ megmozdított, hogy a szabadelvű utasításokat, kivált az úrbér ügyében, megváltoztassa. Temes megyében a kormánypolitikának fő szálai nem a főispáni helytartó, hanem Lonovits püspök kezében voltak összpontosítva, ki 1834. szeptember 24-én bevonulván Temesvárra, meg is kezdette rögtön ez irányban működését. Részint ebédekre, részint magántársalgásra gyakran kérte magához a szabadelvű párt kiváló embereit, a mely alkalmakkor roppant tudásának és ékeszolásának hatalmával igyekezett őket a kormánypolitika pártolására bírni. Azt el is érte, hogy a megye táblabírájává s az utasításokat készítő bizottságnak tagja lett, s úgy a megyei közgyűléseken mint az említett bizottság ülésein szorgalmasan megjelent, de azt még sem tudta kivívni, mint az több megyében történt, hogy a szabadelvű utasításokat megváltoztassák; bár az is igaz, mint Vukovits írja, hogy az utasításokat, ha 1835-ben kellett volna megszerkeszteni, korántsem lettek volna oly szabadelvűek.

A szabadelvű iránynak legrettenthetetlenebb híve és terjesztője e megyében Vukovits S. volt, kit e miatt ellenségei Lonovits püspöknél is több ízben bevádoltak, némelyek még „anarchistának“ is tartották. Vukovits azonban görög nem egyesült vallású lévén, Lonovits eleinte nem magához hívatta, hanem a temesvári szerb püspököt kérte fel, hogy intené meg Vukovitsot. „Mintha én akármelyik püspökkel valamit gondolnék“ — írja ő. — A szerb püspök nem mervén magához hívatni, Vukovits anyjának izente meg fia feljelentését. „Gondolhatod — írja tovább Ormóshoz — minő aggodásra fakadt anyám. Ma reggel Dessewffynél lévén többekkel, ő a másik szobába félre hív s azt mondja, hogy tegnap Lonovitsnál lévén, ez sokat kezdett beszélni s azt hozta elő, mintha én Giovine Italia formájára egy társaságot akarnék alkotni s hogy már Pozsonyban is igen gyanúsak voltak lépéseim. Dessewffy — mint nekem mondá — azt felelé a püspöknek, hogy ez koholmány és hogy Pozsonyban csak a korhely fiúkat szeretik. De valóban koholmány is. Mint tudnék én egy olyan merész czélú egyesületet alkotni itten, hol minden felszólításomra, hogy állanánk egybe egy „Olvasó Társaság“ szerkesztésére, részint hideg tagadással, részint — a lelkesebbek — a restauratiobeli mentegetőzéssel válaszolának ifjú társaim; s ezt mire magyarázták és hogy adtak fel! Végre azt mondta Dessewffy, hogy a püspök velem személyesen akar beszélni s a nála megjelenésre ma délután négy órát rendelí időül. (1835. ápr. 22.) Valóban el is megyek Lonovits uramhoz, látandó és hallandó, hogy mit fog velem

beszélni — állításaként egy anarchiát prédikáló ifjúval. Dessewffy azt mondja, hogy eddigi kis hivatalomból (tiszt. aljegyző) könnyen kihagy főispánunk.“ Temesváron az a hír volt elterjedve, hogy Vukovits rontja az ifjúságot. „Pedig keveset beszélek velök politikáról s csak szánakozással nézem részvétlenségöket minden honi ügy iránt és vastag tudatlanságukat a közdolgok tudományában.“

Az április 22-diki látogatás után Lonovitsnál, ekként folytatja Vukovits ugyanazon levelét: „Igen szépen fogadott, leültetett s miután én sajnálatomat jelentém ki ellenem nyilatkozott neheztelésén, ő bizonyossá tett, hogy neheztelése ellenem nincs és jussa sincs arra, sőt hogy sok jót is halla rólam; hanem aztán hosszasan kezdett beszélni a liberáлизmusról. Angol- és Franciaország történetére hivatkozván, s végre az általam alapítandó Giovine Italia forma társaságról. Én megköszönve figyelmét azt feleltem neki, hogy liberális létemet nem tagadom el soha, de a koholt társaságróli hír nem egyéb kigondolt hazugságnál. Megengedem — így szóltam — hogy e pletyka kis városban mindennek híre terjed. Beszélt ezután a liberáлизmusról megint, mit fiatal kor betegségének nevezett, országgyűlésről és másról, és én teljesen megelégedve távoztam tőle s így remélem, hogy szándéklott üldözései ellenem megszűnnek.“¹⁾

Ekként igyekezett Lonovits püspök, a mennyiben hazafisága megengedte, a kormánypárt ügyeit szolgálni.

Az 1835. ápr. 28-ki tisztújító közgyűlés. Dessewffy A. alispánná, Laczkovits János követté választatik. Lonovits püspök befolyása. Az új tisztviselők. A szólásszabadságon ejtett sérelem. B. Wesselényi M. és Balogh János perbefogása, az V. Ferdinánd cím feletti vita, stb., és Temes állásfoglalása ez ügyekben. A megyék átiratai.

Végre 1835. április 28-án megtartatott a régóta várt tisztújító szék, melyre a megyei rendek oly nagy számmal jelentek meg, a minőnek eddig aligha volt párja. Ünnepeyes isteni tisztelet előzte meg a közgyűlést. A székesegyházból a megyeházhoz jöven, Muslay László, első alispán, köszönté a rendeket s a régi szokáshoz híven egy küldöttséget nevezett ki, mely a főispáni helytartót a közgyűlés termébe meghívná. B. Gerliczi Mihály, főisp. helytartó ezúttal egy nagyobbszabású beszéddel nyitotta meg a gyűlést. Előadva az összejövetel célját, mindenek előtt az elhunyt Ferencz király 43 éves uralkodói érdemeiről emlékezett meg, majd megemlítvén, hogy a megye első alispánja hivataláról előrehaladott kora miatt leköszönt,

¹⁾ Vukovits levele Ormóshoz 1835. ápr. 22-ről. A Délm. tört. és rég. Muz. társ. levéltára.

Muslay László alispán érdemeit dicsőíté, valamint Császár Sándor lemondott másodalispán sikeres szolgálatait magasztalta, s nekik az általuk híven szolgált megye nevében is köszönetet mondott. Áttérve a tisztújításra, a szavazatszedő bizottság elnökévé a megyés püspököt: Lonovits Józsefet kérte fel.

A főispáni helytartó után Muslay László kelt fel s megköszönve a főispáni helytartónak s a megyei rendeknek benne 29 év alatt helyezett folytonos bizalmát, tőlök elbúcsúzott s a levéltár és pénztár kulcsait a főisp. helytartónak átadta. A megyei tisztikar nevében Várkonyi Ádám, tb. főjegyző intézett a távozó alispánhoz igen érzékeny búcsúszavakat, végül Császár Sándor búcsúzott el a rendektől.

A választásra nézve a főispáni helytartó a titkos szavazást rendelte el — golyókkal. Az első alispáni helyre javaslatba hozta Dessewffy Antalt, Doktorovics Miklóst, Damaszkin Antal, Kövér János főszolgabírákat és Osztóics János főügyészt.

Szavazásra azonban szükség nem volt, mert a jelenlevők egyhangúlag a Dessewffy Antal nevét hangoztatták, mire a főispáni helytartó a megye eddigi főjegyzőjét és érdemes országgyűlési követét Temes megye rendszerinti alispánjának nyilvánította s neki a megye peesétjét, valamint a pénz- és levéltár kulcsait átadván, hivatalába nyomban be is igtatta.¹⁾

A második alispáni méltóságra a főispáni helytartó Ambrózy Lajos főszolgabírárt, Doktorovits Miklós, báró Izdenczy János és Radványi Miklós táblabírákat hozta javaslatba. A túlnyomó többség szintén egy nevet, Ambrózy Lajosét, hangoztatta s így szavazásra most sem került a sor; a főispáni helytartó Ambrózy Lajost Temes megye megválasztott második alispánjának nyilvánította.

Ezek után a főispáni helytartó a megyében divatozó szokásnál fogva főjegyzőnek Várkonyi Ádámot, első aljegyzőnek Tessényi Jánost, másodaljegyzőnek Fischer Istvánt nevezte ki. Ugyanekkor megválasztották a rendek a megye többi tisztviselőit is, kívánságukra pedig a főispán a „Haza kedveltjét és méltó fiát, e megye dízét s közállapotaiban szíves részvétű igaz barátját, Csanád megyés püspökét, Lonovits József úr ő méltóságát“ Temes vármegye táblabírájává kinevezte, „mit is a köztisztelet, élénken harsogó taps, éljenzengés, mint esalhatatlan jelei az egygyé olvadott örömmek és határtalan szeretetnek, követtek.“ Ugyancsak ekkor nevezte ki a főispán táblabíróvá a verseczi gör. n. egyesült püspököt: Rajasits Józsefet is.

Az alispánná választott Dessewffy Antal helyett a rendek ugyane közgyűlésen, április 29-én, országgyűlési követé Laczkovics János főszolga-

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1835, 1082. szám.

bíró választottak, ki a hivatalos esküt nyomban le is tette. Kövér János volt ezentúl a megye első, Laczkovits János pedig második követe.

A megyei pártok eleinte Ambrózy Lajost kívánták volna követül küldeni Pozsonyba, de a főispáni helytartó csak úgy volt hajlandó Ambrózy Lajosnak másodalispánná választását előmozdítani, ha követséget nem vállal; s erre a főispáni helytartónak fontos oka volt. Azon kívül, hogy Ambrózy szabadelvű, még nagyon eszes, tevékeny és megnyerő modorú volt, kit ennél fogva a kormány nem szívesen látott volna a követi széken. Egy szabadelvű követ választását ugyan nem volt képes megakadályozni, de azt mégis kivitte, hogy egy kevésbé jelentékeny egyén küldessék követnek. Egy másik, igen fontos kifogása volt a kormánypártnak Ambrózy követsége ellen az, hogy már másodalispánná levén megválasztva, ha még követté is választatik, távolléte alatt a megyében az elintézetlen perek száma még nagyobb lesz mint eddig; Lonovits püspök is csak ezen feltétel alatt pártolta alispánná választását, ha követséget nem vállal, mibe Ambrózy is beleegyezett. Ekként úgy Ambrózynak alispánná, mint Laczkovitsnak követté választása a pártok compromissuma volt.

Igy állván a dolgok, a közgyűlésen maga a főispáni helytartó indítványozta, hogy „véleménye szerint Laczkovits főszolgabíró lenne követül megválasztható.“ A választás egyhangúlag meg is történt, de közvetlenül utána rögtön felállott Csiky Emánuel táblabíró, a ki azóta, hogy a főispáni helytartó a tisztújítás alkalmával semmiféle hivatalra sem kandidálta, igen ellenzéki szerepet játszott s azt mondá, hogy „ámbar a jelen esetben Laczkovitsot a közakarat választá követté, de nehogy a főispáni helytartó előterjesztése sérelmére váljon a rendek korlátlan jussának, és mivel a főispánok propositioi, ajánlások és egyéb titulusok alatt mindenkor a rendek jussa csonkítására törekednek, a tett propositio ellen óvást emel.“ Tűzzel állott fel erre az újonnan kinevezett főjegyző, Várkonyi Ádám, s Csiky szavaira ekként replikázott: „Mivel én a főispán kijelentését nem propositionak, hanem oly jussnak tekintem, melyet a legutolsó nemestől sem lehet megtagadni, kérdem én, — s itt mérges hangon folytatja — szükséges volt-e, hogy Csiky táblabíró úr ő excellentiáját meglecckéztesse?“ Itt az általános zúgás félbeszakítá a főjegyző szavait, s egy negyedóra is eltelt, míg beszédét folytathatta. A rendek folyvást azt kiabálták: „halljuk Tormássyt,“ ki felállott, hogy Csikyt védelmezze. E zavaros vitának az volt a vége, hogy a főispáni helytartó engedett és maga is beleegyezett abba, hogy propositiojának még csak említése se menjen a megyei jegyzőkönybe; és valóban, a Laczkovits követté választásáról alig találunk egy-két sort a vármegye eme fontos krónikájában.

Várkonyi Ádám színeváltozását nem csak ebből az egy jelből vette észre a közönség. Ugyanezen a közgyűlésen történt, hogy felolvastatott Turócz megye körlevele, melyben a többi megyéket arra kéri: „utasítanak

követeiket, hogy I. Ferencz király emlékére Budán emlékszóbor emeltessék.“ Szomorúan érezte a nemzet, hogy Ferencz király milyen álláspontot foglalt a magyar alkotmányossággal szemben, azért ez indítványt a szabadelvű megyék, ha röviden visszautasítani nem is, de teljesíthetőnek nem tartották. Az elnöklő Dessewffy alispán is ily szellemben akarta kimondatni a megyei rendek végzését ez ügyben: „A mit a vármegyék határozni fognak, Temes sem fog hátramaradni.“ De Várkonyi főjegyző ezzel nem volt megelégedve. „Ő — úgymond — az alkalmat nem akarja várni, hanem keresni“ s e végett azt ajánlá, hogy a nádor kéressék fel egy országos gyűjtés megindítása végett. A megyei rendek ily dolgokban nem ellenkezhetek, s így Dessewffy ajánlatával szemben a Várkonyi indítványa fogadtatott el.

Hogy az ellenzéki, liberális szellem ekkor még milyen erős volt a megyei rendek között, mutatja az is, hogy Vukovits Sebőt a főispán nem volt képes kibuktatni tisztt. aljegyzői székéből. Vukovitsnak Gerliczy Mihály báró tudtára adta a választások előtt, hogy még tisztt. aljegyzői székében sem fogja meghagyni ultraradicalis elvei miatt. A közgyűlésen a főispáni helytartó nem is kandidálta őt semmiféle hivatalra, de a rendek oly hangosan követelték Vukovitsnak legalább tiszteletbeli aljegyzővé kinevezését, hogy a főispáni helytartónak végre engednie kellett s székéből felállva kijelenté, hogy „ama reményben, hogy munkával elfoglalva, ferde liberális elveivel s balvéleményeivel felhagy,“ Vukovitsot ismét kinevezi tisztt. aljegyzőnek.¹⁾

Ugyancsak e tisztújító közgyűlésen Lonovits József püspök amaz indítványnyal lépett fel, hogy kéretnék fel ő Felsege, V. Ferdinánd király egy felírásban arra, hogy felséges hitvesét magyar királynévá koronáztassa, s ekként nyújtana a hű nemzetnek újabb alkalmat arra, hogy hűséges ragaszkodását az uralkodóházhoz kifejezhesse. Adassék továbbá országgyűlési követeinknek utasításul, hogy a koronázási ajándék megajánlásához hozzájáruljanak.

A megyei KK. és RR. nem csak egyetértettek ez indítványnyal, hanem „annál hevesbb hazafi érzelmekre gerjesztve a méltóságos szónok meleg kebelből eredt ékes beszéde által, egy ajakkal rögtön nyilatkoznak az indítvány elfogadására.“ A követeknek e szerint utasításul adatott, hogy e nemzeti óhajtság indítványba hozatalát pártolják, avagy, ha ez nem történnék, azt alkalmas időben maguk indítványozzák, s a koronázási ajándékot a megye részéről örömmel megajánlani el ne mulasztják.²⁾

A megyei közszellem alakulására napról-napra növekedő befolyást gyakorolt Lonovits püspök. „Senki sinés — írja röviddel a tisztválasztás után Vukovits — a ki Dessewffy, Ambrózy és Várkonyinak a megye

¹⁾ Vukovits levele 1835. május 1-ről. U. o.

²⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ből, 1154. szám.

főpolczaira jutását forróbban kívánta volna, de most senki nem lehet jobban meggyőződve mint én, hogy a liberálizmus épen e három ember felemel-
tetése miatt dőlni fog. Bizton mondhatom, hogy Dessewffy, Várkonyi és
Ambrózy a hivatalaikat soha el nem foglalhatták volna, ha fogadást nem
tesznek a helytartónak és a püspöknek, hogy a liberálizmus további fejtésétől
elállanak, és bizonyossá tesznek (t. i. Ormós Zs.-t), hogy bárki legyen
is az, a ki a megye szolgálatába lépni akar, addig, míg öngondolkozását alá
nem rendeli a főispánénak, célját el nem éri. Képelet az, hogy a közönség
bizodalma az az ösvény, melyen a nemzet tiszteibe bejuthatni, mert boldog-
talan törvényeink a kijelölést a főispánnak adják a kezébe, s ezek az utolsó
időben moeskos szolgálivá lettek a bennünket gyilkoló bécsi miniszterium-
nak; ennek befolyása ez úton bármi kedves emberét a nemzetnek elég
erős visszautasítani; s ez nem csak Temesben van így; de hiába! ha
hazánkfiai erővel vakok akarnak lenni, s ha a kissé felemelkedett lelkűek,
mint Széchenyi, a rólunk „atyailag gondoskodó“ kormány iránt bizodalmat
igyekeznek önteni minden lélekbe, úgy nyomorú állásunk élend tovább s
így természetes, hogy Széchenyit és olyan Nagy Pál-féle embereket undorító
csúszás-mászásig szabad magasztalni, ellenben Wesselényinek, Köleseynek,
még a nevét sem szabad kiírni.“¹⁾

Két héttel később Vukovits már a következőleg ír a megye újonnan
megválasztott tisztviselőiről: „Annait mondhatok alispánjainkról, hogy teljes
akarattal kívánják a mostani utasításokat fenntartani, hanem újabbaknak,
szabadabbaknak előhozatalát ők nem ígérk, más pedig nincsen, a ki ilyen
szerepben felléphetne. Az olyan tárgyak, mint Erdély elnyomatása, az
V. Ferdinánd iránti sérelem, Wesselényi üldöztetésével szabadságunk egére
torlott borúk ellenzése, itten mindenkor — hacsak nem esalatkozom —
pártolásra akadnak.“ Ugyane levélben a következőleg jellemzi Ambrózy
Lajos alispánt: „Ambrózy engem ultraradicalisnak tart, de ő is liberális,
liberálizmusá legalább az 5., 7., 8. úrbéri cikkelyeken felül van emelve.
Egyébiránt ő egy igen derék vicispány, és most popularitása igen nagy
és Kövér János igen esalatkozik, ha azt hiszi, hogy ezen a választáson
Ambrózy ellen győzhetett volna; Ambrózy a gyűléseken és a sedriákon
igen jól viseli magát s minden párt meg van vele elégedve.“²⁾

A megyei szabadelvű elenzék feje, mióta Dessewffy és Ambrózy
alispánokká, Várkonyi pedig főjegyzővé lett, Csiky Emánuel, táblabíró volt.
A junius hóban tartott megyei kis gyűlésen történt, hogy egy ügyészi
oklevél került kihirdetés alá, melyben a király I. Ferdinándnak volt
megnevezve. Ez a rendek közt bosszúságot keltett; sokan, még olyanok

¹⁾ Vukovits levele 1835. jun. 12-ről a Délm. tört. és rég. muz. társ. levéltárában.
Megjegyzendő, hogy még kevéssel előbb Nagy Pált Vukovits is egekig magasztalta.

²⁾ Vukovits levele 1835. jun. 26-ról. U. o.

is, a kiktől ezt várni alig lehetett, kiabálni kezdtek: „hisz már háromszáz esztendeje, hogy meghalt.“ Csiky rögtön felállt és magyarázni kezdte a sérelmet, mely e czímezés miatt alkotmányunkat fenyegeti. Almássy számítólág beszélt és mentegette a czímezést, de a kis Bogma a nagy Corpus Jurissal czáfolta meg érveit. Közös volt az értelem, hogy a végzésben a czímezés sérelmesnek jegyeztessék, s a tárgy felvétele közgyűlésre utasíttassék. Vukovits S. még tovább ment és azt indítványozta, hogy e diploma azért, mert a királynak nem törvényes czíme alatt van kiadva, ki se hirdettessék, de ezt már csak Csiky pártolta.¹⁾

Időközben ugyanis a kormány, mely Ferencz király halála után teljesen Metternich és Lajos főherczeg befolyása alatt állott, mindinkább az absolutismus útján haladt, s hogy az egységes, absolut osztrák császárság útját egyengesse, a magyar alkotmányon oly súlyos sebeket ejtett, melyek azt alapjában támadták meg, s így nem csak az országgyűlésen, hanem szerte az egész országban közingerültséget keltettek s a megyék gyűlésein is erős hullámokat vertek. Ily események voltak az erdélyi országgyűlés feloszlata, báró Wesselényi Miklós szathmári beszéde, s annak következtében úgy az ő mint Balogh János hűtlenségi perbe fogatása, az I. Ferdinánd cím feletti vita, stb. . . .

A kormány ugyanis az erdélyi országgyűlést, melyet hosszú halogatás után 1834-ben hívott össze, minthogy a többség az alkotmányon ejtett sérelmeket erős kifejezések között elítélte s az alkotmány megtartását és a sérelmek orvoslását követelte, 1835. febr. 6-án feloszlatta; az alkotmányt felfüggesztette s minden polgári és katonai főhatalmat Ferdinánd főherczegre, mint kir. biztosra, ruházott.

Már az erdélyi országgyűlésen is, mint az ellenzék vezére, báró Wesselényi M. nagyon magára vonta a kormány haragját, mely mostan elhatározta, hogy a tüzes ellenzéki szónokot és izgatót valamiképen ártalmatlanná teszi s ezért lépteit és beszédeit folyton figyelemmel kíséri. A miatt, hogy az erdélyi országgyűlés vitáiról könyomatos tudósításokat adott ki, ellene az erdélyi tábla előtt közkeresetet indított. Wesselényi még az erdélyi országgyűlés tartama alatt 1834-ben Kolozsvárról Nagy-Károlyba is ájtött a Szathmár megyei közgyűlésre, hogy a jobbágyok örökváltsága és személyes jogai mellett küzdjön, minthogy a kormány itt már megkezdette működését a szabadelvű utasítások megváltoztatására. Wesselényi a megyei közgyűlésen hevesen kikelt a kormány és pártja ellen, mely ezen üdvös és égető szükségű reformot, a nemzeti fejlődés és haladás ezen első feltételét, megbuktatni szándékozik. Wesselényi beszédét nem jegyezte fel gyorsíró s nem is látott napvilágot soha, mégis — elferdített alakban — a kormánynak tudomására jutott az, mely kapva kapott az alkalmon, hogy

¹⁾ Vukovits levele 1835. jun. 26-ról. U. o.

a merész pártvezért elnémitsa, s ellene nyomban vizsgálatot indított. A vizsgálatból csak annyi derült ki, hogy Wesselényi a jobbágyok örök-váltságáról szólván, némi kemény szavakat mondott a kormány ellen, mely az ilyféle reformokat is gátolva, könnyen oda vihethné a dolgot, hogy a kilencz milliónyi földnép a nemesség ellen föllázadjon. Akkor ugyan majd védelmébe fogadná a kormány a nemességet, de jaj akkor ennek, mert szabad emberekből szolgálkává alacsonyodnának. Ennyi is elég volt a királyi ügyigazgatónak, hogy ellene hűtlenségi pert indítson, mely esetleg fej- és jószágvesztési büntetéssel jár. Wesselényi ezalatt Pozsonyba érkezett, hogy mint magyarországi főrend a felső háznál elfoglalja helyét, melynek *Salvus Conductusa* alatt keresett menedéket.¹⁾

B. Wesselényi M. beszédét megyei közgyűlésen mondotta el, hol a szólásszabadság törvényes védelem alatt áll; beszédében törvénysértést nem találtak a jelenlevők s így még széksértésért sem büntették, mikor beszédét elmondotta.

Baró Wesselényi M. perbefogatásában az országos rendek a szólásszabadság megsértését látván, elhatározták, hogy ez ügyben feliratot intéz- nek a királyhoz, kérve, hogy a szólásszabadságon ejtett sérelmet rögtön orvosolja, a W. ellen indított pert pedig semmisítse meg. Ez indítványt a rendek nagy többsége elfogadta, de a felirat kérdése megakadt a főrendi táblán, mely egészen a kormányhoz szegődve, minden fontosabb nemzeti kívánságot megakadályozni törekedett; így ez ügyben is a két tábla egymással sok üzenetet váltott, de egész az országgyűlés végéig sikertelenül.

Még súlyosabb lett a szólásszabadságon ejtett sérelem akkor, midőn az 1835. június 22-ki alsóházi országos ülésen Balogh János, barsi követ, ismételvén Wess. szathmári beszédét, azt magáévá tette, miért is a kormány most már ellene is, egy országgyűlési követ ellen az országgyűlésen mondott szavaiért, hűtlenségi pert indított, Bars megyét pedig fölszólította, hogy Balogh János helyett új követet válasszon.²⁾

1) Horváth M. Huszonöt év Magyarorsz. tört. 1887. I. 453., II. 9.

2) Balogh Jánosnak a június 22-ki országos ülésben mondott szavai, melyekben a Wesselényi beszédét a magáévá tette és e miatt ő ellene is hasonló fej- és jószágvesztési per indítatott, a következő: „Nézeteimet a szólásszabadságról akkor, midőn követtársamnak egykori lelkes beszédére egy nem igen *Benignum Rescriptum Regium* érkezett, szerencsém vala bővebben és terjedelmesen előadni. Ez alkalommal is azt tartom, hogy a szólás szabadságát hathatósabban ki nem vívhatjuk, a kormánynak ellene intézett törekedéseit jobban meg nem ezáfolhatjuk, mintha mi magunk, ú. m. a nemzetnek képviselői, minden féltékeny tartózkodás nélkül szabadon szólunk. Én tehát törvényes és alkotmányos szabadsággal élni akarván, ezennel kijelentem, hogy azt, a mit Wesselényi Miklós a szathmári gyűlésben mondott, és a minék foglalata ugyanis a tek. Rendek között mindenkinek tudtával van, nem csak nem kárhoztatom, nem csak hűtlenséget bosszuló per tárgyának nem tartom, hanem talán akkor sem véténék, hogy ha az

Ferencz király 1835. márcz. 2-án meghalálózván, utóda, a már megkoronázott Ferdinánd trónörökös, magát mint „ausztriai császár“ I. Ferdinándnak nevezteté, s a kormány azt kívánta, hogy Magyarország részéről is I. Ferdinándnak czimeztessék, mit ha az országgyűlés teljesít vala és feliratait I. Ferdinándhoz czimezi, hallgatólag ismeri el, hogy a magyar királyság a csak 1804-ben keletkezett osztrák császárságnak kiegészítő része és nem önálló királyság. A hazafiatlan, aulicus főrendek készek voltak hazájok ügyét elárulni, s az alsó tábla feliratát, mely az „I. Ferdinánd“ czímben nemzeti sérelmet látott s a törvényes V. Ferdinánd czímet kívánta alkalmazni, folyvást akadályozta, úgy hogy a két tábla már egymás között tizenhét üzenetet váltott és még sem birt megegyezésre jutni. Végre is egy kir. leirat vetett véget a vitának, melyben Ferdinánd király kijelenti, hogy mint törvényes magyar király V. Ferdinándnak kívánja magát neveztetni.

A fennebbi kérdések feletti viták foglalkoztatták az országgyűlést, midőn követünk, Laczkovits János, Pozsonyba érkezett.

Temes megyének újonnan választott követe: Laczkovits János, a lelépett követtel, Dessewffy Antallal, június 17-én érkezett Pozsonyba. Dessewffy, hogy az országos főméltóságoktól és követtársaitól albúcsúzzék, Laczkovits pedig, hogy követi működését minél előbb megkezdje. Együtt tisztelegtek jun. 19-én és 20-án a nádornál, személynöknél s több egyházi és világi főméltóságnál. Dessewffy bevezette újoncz társát a kerületi ülésbe is, hol régi szokás szerint a távozó követet az elnökök egyike a képviselői tábla nevében elbúcsúztatta. Sok követ és igen nagy számú hallgatóság volt jelen a teremben ez alkalommal, kik Temes vármegye távozó s népszerű követére többszörös harsány éljent kiáltottak, ezzel is kifejezve elismerésüket Dessewffy Antal szabadelvűségének és nagy munkásságának.

Laczkovits János egyideig csak egyedül képviselte megyénket, mert követtársa még nem érkezett volt vissza külföldi útjáról. Június 22-én foglalta el először helyét az ország házában, ama nevezetes napon, midőn Balogh János barsi követ Wesselényi szavait magáévá tette és ennek

---

általá mondottakat helybenhagynám, avagy az általa kifejtett elveket magamévá tenném. Továbbá azt tartom, hogy valamint az, a ki egy alkotmányos országban bárha egy kötő- vagy varrótűt feleml is a status ellen, szigorú büntetést érdemel, úgy a szabadon szóló, avagy a kormány hibáit bár élénkebben is fejtegető, soha semmiféle fenyték alá nem vonathatik. Egy alkotmányos országban, a milyen hazánk is, vak engedelmességet nem ismerék, hanem a törvény az, melynek a király, kormány és minden egyes polgár hódolni tartozik. És épen ezt tette Wesselényi Miklós, mert törvényes szabadságával élt akkor, midőn szabadon szólott, de a kormány nem tett hasonlót, midőn a szabadon szólónak fejét és jószágait elvétetni törvény ellenére kívánja. A sérelem rettenetes, a rögtöni orvoslás szükséges. Az e részbeni felírást pártolni soha meg nem szűnök.“

Kossuth: Országgyűl. Tudósítások 1835, 257. szám. Kossuth Országgyűl. Tudósításai 1835. márcz. 18-tól (229. számtól) 1836. ápr. 9-ig (338. számig) megvannak Temes megye levéltárában.

folytán ellene is hasonló fej- és jószágvesztési per indított. Ekkép a szólásszabadságon ejtett sérelem még nagyobbodott.

Balogh János a június 12-ki beszéde után, hogy magánügyeit rendezze, ott hagyta Pozsonyt és megyéjébe távozott. A barsi rendek azonban őt újólág is követté választották, és meghagyták neki, hogy követi állását el ne hagyja. Balogh erre visszatért Pozsonyba és a július 27-én tartott országos ülésben ismét elfoglalta helyét, a nélkül, hogy ebben akár a nádor, akár a személynök, vagy akármely követ által gátoltatott volna; s így a rendek egy részének ama féelme, hogy a nevezett követnek már most sem fog megengedtetni a gyűlésekben való részvétel, megszünt.

A két tábla hosszasan foglalkozott eme, a szólásszabadságon ejtett sérelmekkel. A rendek amaz állásponton voltak, hogy a ki a kormány tetteit bár erős szavakkal bírálja is, az még a fejedelem személyét nem sérti, mert király és kormány két különálló fogalom, míg a főrendek azt vitatták, hogy a ki a kormányt sérti, az a királyt is sérti, mert e kettőt egymástól elválasztani nem lehet.

Laczkovits János, a kezdő követ, e vitákban jól megállta helyét. Utasítása hazulról e specialis esetre ugyan még nem volt, de mindenkor Balogh János, illetőleg a szólásszabadság javára érvényesíté szavazatát.

A soproni követ, hogy a két tábla közötti húza-vonának vége vettessék, azon közvetítő indítvánnyal lépett fel, hogy az alsó tábla üzeneteiben foglalt elvek fenntartása mellett, kéressék fel a nádor közbenjárásra. A rendek többsége aug. 4-ki kerületi ülésökben, bár egy rész a tárgy letételére, mások pedig a felíratra szavaztak, a soproni indítványt pártolta. Erre adta szavazatát Laczkovits János is. A nádor azonban a közbenjárást el nem vállalván, az aug. 8-ki kerületi ülésben az alsó ház tagjainak többsége 28 szavazattal, melyek közt a Laczkovitsé is volt, — ismét a felírat mellett nyilatkozott. E többség időközben még gyarapodott, mert a megyék újonnan érkező meghagyásaikban ily irányban utasították követeiket.

Épen ily szigorúan hazafias és törvényes álláspontot foglalt Laczkovits János a címkérdésben is, bár még e kérdésben sem volt specialis utasítása.¹⁾

Az egyes megyék már eddig is átírtak volt Temeshez a szólásszabadság és a címkérdés ügyében, kérve, hogy az általuk követeiknek adott utasítást Temes megye is pártolván, ez irányban útasítsa követeit. Temes megye ez átiratokat az országgyűlési ügyekkel foglalkozó állandó megyei választmánynak szokta volt kiadni, hogy a közgyűlés számára utasítási javaslatokat készítsen, mely azt vagy elfogadta, vagy módosította.

¹⁾ Laczkovits J. követi tudósítása 1835. aug. 13-ról, Temes várm. közgyűlési iratok 1836, 2068. szám alatt.

E választmány 1835-ben, Dessewffy Antal első alispán elnöklete alatt, a következő tagokból állott: Lonovits József csanádi püspök, Manojlovits Maxim g. n. egy. püspök, Maross György és Fábry Ignác kanoonok, Ambrózy Lajos másodalispán, báró Izdenczy János, Balás József, Pyrker István, Mattyasovszky Imre, Csiky Emánuel és Kitter táblabírák, Várkonyi Ádám, Tessényi János fő-, Fischer István, Vukovits Sebők, Ormós Zsigmond, Lukács Ignác, Damaszkín János, Nikolits Péter aljegyzők, Mesko Ezechiél, Karossy Imre, Balázsy Sándor szolgabírák, Bogma István fő-, Niamesnyi Gábor aladószedő, Slachta Lajos számvevő, Jablonczay Ádám levéltárnok, Vizkelety József, Oszlányi József, Szabó Antal, Jankovits János esküdtek, Berczik Pál, Jeszenszky Ferencz alügyészek, Bójtós Imre mérnök és több más megyei nemes.

E bizottmány a megyei közgyűlés előtt néhány nappal, 1835. aug. 21-én, gyűlést tartván, megállapítani törekedett amaz utasítási javaslatot, melyet a közgyűlés elé volt terjesztendő. A bizottsági ülésen Lonovits József püspök a kormány intézkedéseit védelmezte s ennek megfelelően akarta az utasítási javaslatot megszerkeszteni. A többség azonban ellenkező véleményben volt. Az ifjú Ormós Zs. t. aljegyző, ki csak nem régen tért vissza Pozsonyból, egy rögtönzött beszédben vette védelmébe az ellenindítványt, mely keresztül is ment.

Az 1835. aug. 24-én kezdődő megyei közgyűlésre a pártok nagy számmal jelentek meg. A liberális párt ifjú bajnokai minden lehető követ megmozgattak, hogy párthíveik jelen legyenek, nehogy a szólásszabadságon és a czímkérdésben felmerült alkotmány sérelmek a kormány tetteit helyeslő vagy legalább is elnéző utasításban nyerjenek megoldást.

Dessewffy Antal alispán megnyitván a közgyűlést, említé, hogy az utolsó közgyűlés határozata szerint ugyan a jelen közgyűlésnek a hátralévő tiszti tudósítások elintézése lenne a feladata, de időközben az országgyűlési követektől fontos tudósítások érkeztek. E miatt az állandó választmány ülést tartván, a megye követei számára a felmerült újabb nemzeti sérelmek tárgyában pótutasítást szerkesztett. Felolvastatván e pótutasítási javaslat, nagy vita keletkezett. Kik vettek abban részt, azt most már meg nem állapíthatjuk, a bizottsági javaslat azonban a nagy többség által elfogadott s ennek értelmében követeinknek a következő utasítás adatott:

„Nem csekély aggodalom lepte el Temes vármegye Karait és Rendeit érdemes követeinknek tudósításaiból merített azon szomorú tapasztalás miatt, hogy az ország gyűlése közepette olyatén intézkedések tétettek két, törvényes szabadságukat törvényes úton és helyen gyakorlott hazafiak ellen a kormány által, melyek szerint azoknak nem csak személyök és vagyonuk egyedül a legnagyobb veszélynek tétetnek ki, hanem a szabad magyar nemzet alkotmányának egyedüli támaszát és őret veszedelmezeti, midőn értené, hogy báró Wesselényi Miklós a szathmári közgyűlekezeten némely országos tárgyak felvétele s azok sorában adandó utasítások alkalmával tartott, vélekedése szerint csak a haza közjáva előmozdítására intézett beszédeért hívfelenségi büntetést követő, már tetteleg meg is indított perbe húzattatott.

Még nyugtalanabb érzést gerjesztvén azon hallatlan eset, mely nemes Bars megye követét, Balogh Jánost érte, kit a kormány — nem tekintvén annak törvényhozói állását — azon okból, mivel nem annyira a haza ügyévé vált bárónak perbe vonatása, mint inkább a dicső hon és szólásszabadságának sérült állapota miatt szabadon szólott, hasonló perbe, mely csak a legelvetemedettebbeket érheti utól, fogattatott.

A Karok és Rendek tehát a minden áldozatokra kész hű magyar nemzet nyolcz-százados alkotmányos szabadságának legerősebb támaszát és legfőbb kincsét annyira érzette a kormány abbeli intézetei által megsértve lenni, minél fogva az országgyűlési tanácskozásokat sem lehetne azon foganattal mindaddig folytatni, miglen az ide tartozó, és a képviselői tábla felírási javallatiban említett törvényeken ejtett tetemes seb a legkívánatosabb sikerrel orvosoltatni nem fog, mert ugyanazon törvényeket tekintik Temes megye rendei és a magyar szabadság sarkalatos törvényeinek, ezeken áll a magyar alkotmány alapja; ilyenekhez hasonló törvényeken áll a minden szabad nemzet alkotmánya; úgy vélekedvén továbbá, hogy ha a kormánynak jogai közé tartozna, a követeknek, avagy a megyék gyűlekezeteiben szólóknak kijelentéseit censura alatt tartani, s azon kifejezésekért, melyeket helyteleneknek, sérelmeseknek s tulajdon érdekeivel meg nem egyezőknek talál, az imént előhozott szomorú esetek szerint, kárhozotni, akkoron minden törvényes függetlenséget és a törvényes szólásszabadságot elenyészténé, a nemzetet pedig a főbb palladiumától és kincseitől megfosztaná.

Mind ezeknél fogva a megyei rendek érdemes követeiknek olyan utasítást adnak, mely szerint helyben hagyattván a barsi leírás következtében innen nyert utasításon alapúlt eddigi szavatozásuk, állhatatosan védjék a képviselői táblának a szólás törvényes szabadságán ejtett sérelem orvoslása iránt egyenesen ő Felsőséghez intézendő felírás tárgyában készített két rendbeli sarkizenetöket és felírási javallatokat, és nem ösmérvén a sérelem orvoslására ennél biztosabb utat, ettől csak a nem reménylett azon esetben, ha az ország rendének ezen felírásuk az óhajtott sikerrel nem koronáztatna, távozzanak, és a nádori közbenjárást, mint a sérelem orvoslásának legvégsőbb módját, az említett izenetekben felállított elvek fentartásával, melyek egyedül biztosíthatják és öregbithetik a szólás szabadságát, kikérik.

Az országos felírások horitékán, de különben is a magyar állapotokban, s királyi rendelések kiadásában használandó „V. Ferdinánd“ czímet iránti szavatozása a jelentő követ úrnak alapján helyben hagyattatik oly utasítással, hogy ha a nyilvános többség e közlött kegy. királyi leírást el is fogadná, a czím feletti tanácskozások folytatását tovább is sürgesse, és hasonló lelkesedéssel a képviselői táblának az ország függetlenségén eddig alapúlt igyekezeteit támogassa.¹⁾

A czím tárgyában adott utasítást a megyei rendek még az aug. 12-én kelt s ez ügyben kiadott kir. leirat után is fentartották.

„De miután — folytatják a rendek erre hozott végzésökben — eme váratlan kegyes kir. leirattól az ország gyűlésének befejezését és eloszlását méltán következtethetnék, nehogy ama esetre országgyűlésbeli követ urak a szükséges utasításban szűkölködjének, követ urakat a következőkre teszik figyelmessé:

1. Hogy a jelen országgyűlésének főczéljául az adózó nép sorsa jobbítását tűzte ki mindenek előtt, a KK. és RR. követ uraknak utasításul adják, hogy mielőtt az ország gyűlése befejezetnék, gondjukat oda fordítsák, minél fogva a netalántán már felterjesztett úrbéri tárgy fejedelmi jóváhagyást nyervén, földes urak közötti viszonyaikra való néve az eddigi bizonytalan állapotból kiragadtván, viszonyai világos törvények által elrendeltessenek.

¹⁾ Temes várm. levéltára. Közgyűlési iratok 1835-ből, 2068. szám, és 1836. évi jkönyv 2068. száma.

2. Azon törvényes szokásnál fogva, mely szerint az adómennyiségnek az országgyűléseken kellett elhatározatni, minden kitelhető iparral azon legyenek, hogy a mostani honi adó eddigi mennyisége ajánlásához voksukkal hozzájárulván, ennél többet a megye részéről semmi esetre se ajánljanak, de egyszersmind azon is igyekezzenek, miszerint meg levén a megye az utóbbi porták eligazítása által szerfelett terhelve, azon alkalommal, ha netalán az országos összeírás, és ebből keletkező portákbeli intézkedés szóba jönne, a megyei porták nemcsak ne szaporíttassanak, hanem magok szerfeletti mennyiségökben megkevesbbitessenek.

3. Az országgyűlési költségek iránti kegyes leírásnak törvényesítését a szegény adózó nép biztosítása iránti tekintetből hasonló igyekezettel sürgessék; mindezeket pedig szükség esetében indítványkép is terjeszszék elő.¹⁾

A megye rendei e szerint elfogadták az állandó választmány ama javaslatát, melynek értelmében Temes megye követei utasítatnak, hogy az országgyűlés alsó táblája által a szólásszabadságon ejtett sérelem ügyében a királyhoz intézendő felirat mellett foglaljanak állást; de ezzel még a közgyűlés többsége nem volt megelégedve. Többen felemlíték, hogy hasonló országos sérelmek esetében, az egyöntetű eljárás szempontjából a megyék egymással közlik a követeiknek adott utasítást, a mint azt már Temes is több ízben tette. Irjanak most is a többi megyékhez, közöljék velök a temesi követeknek a szabadszólás ügyében adott pótutasítást s egyúttal kéressenek meg a megyék, hogy ők is hasonló utasítást adjanak követeiknek, t. i. hogy az országos felírás mellett foglaljanak állást.

Hosszas vita után Temes megye rendei ez indítványra a következő végzést hozták:

„Meggyőződve levén a Karok és Rendek az ország törvényhatóságai rokon egyetértésének a szólás szabadságán ejtett sérelem törvényes orvosolhatására nézve annyira megkívántató szükségéről; a már elfogadott választmányi javallat közlése mellett, határozták felszólítani testvéreileg az iránt, hogy hazafi szívökre venév a Wesselényi Miklós és Balogh János hűtlenségi perbe idéztetések által a nemzeti szállási jogon ejtett sérelem súlyosságát: e megye rendeivel egyetértőleg a fejedelmi felség színe elébe terjesztendő felírás pártolásával a sérelem orvoslására s a nemzeti aggodalom eloszlatására hazafi segedelmöket nyújtani méltóztassanak.“²⁾

Hogy a megyékhez intézendő felszólítások minél gyorsabban elküldhetők legyenek, ugyanekkor azt is elhatározták, hogy úgy a felszólító levelek, mint a választmány által kidolgozott és a közgyűlés által már elfogadott követi pótutasítások minél előbb kinyomattassanak, s Bogma István főadószedőt utasították, hogy az erre szükséges költségeket az orsz. gyűlési költségekre fordítandó pénzből fedezze.³⁾

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2069. szám.

²⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2100. szám.

³⁾ A megyékhez intézendő felhívás és a követek számára készült pótutasítás kinyomtatását a megye Beichl, temesvári könyvnyomatóra bízta. Ez — kötelessége szerint — a kéziratot bemutatta a temesvári Censornak, Schmidt Antal piarista rectornak, ki azonban a kéziratot huzamosabban magánál tartván, midőn azt a nyomdásznak vissza küldötte, az „imprimaturt“ reá nem jegyezte és így a könyvnyomató a kinyomtatást

Ugyancsak az 1835. aug. 24. közgyűlésen több megyének Temeshez intézett leveleit olvasták fel, melyekben a megye hozzájárulását kéri a nemzeti újabb sérelmek ügyében általok hozott határozatokhoz. A reájok hozott közgyűlési határozatok szintén élénken jellemzik megyénk közszellemét.

Így Békés megye Temes pártolását kéri a rajta esett ama sérelem miatt, hogy a megyére az 1835. febr. 3-án, az úrbéri V. és VIII. törvény-cikkelyek tárgyában kelt, állítólag a nemzeti alkotmány felforgatását érző és lázító körlevele következtében kir. biztos küldetett, kinek megjelenését a megye törvénytelennek nyilvánította s követeinek utasításul adta, hogy ezt a sérelmek sorába orvoslás végett felvegyék. Ez utasítást a temesi követek által is pártoltatni kéri.

Megyénk rendei erre a következőleg határoznak:

„A megyei KK. és RR. hasonló lelkesedéssel kívánván a szegény adózó nép sorsa sikeres felsegülését engedmények által is eszközölni, az V. úrbéri cikkely 2. §-nak és a VIII. cikkelynek előbbeni alakjokban bármikor is szönyegre kerülendnek, úgy nemkülönben a más felhozott sérelmek eránt is hasonló utasítását is követjeiknek már megadván, mind a két rendbéli felszólításukat tudomásul veszik.“¹⁾

Bars vármegye rendei 1835. jul. 23-ki átiratukban tudatván követének, Balogh Jánosnak esetét, írják, hogy ők Baloghot újra követté választván, a vád alóli felmentése tárgyában ő Felségéhez intézendő kérő felírás iránti felszólításukat elfogadtatni, és a sérelem orvoslása iránt saját követeinek adott utasítást Temes által is pártoltatni kéri.

Megyénk végzése erre a következő:

„Jelen gyülekezet első napján (aug. 24.) hosszabb tanácskozás alá került közleményi tárgya nemes Bars vármegyének, a KK. és RR. határozata által tökéletesen kimerítettvén, a megyék részéről ő Felségéhez teendő alázatos felírásokat pedig ama körülménynél fogva, hogy a képviselői tábla az említett két honfiak törvénytelen üldöz-tetése miatt a felírást már elhatározta légyen, a sarküzenetbeli elvek fentartása nélkül czélirányosnak nem tartván, a megkeresést tudomásul veszik.“²⁾

eszközölni nem merte. A megyei rendek 1835. szept. 28. közgyűlésökön erről tudomást szerezvén, kijelentették, hogy nem ismerik el azon jogot, mely szerint törvényes határozatok kinyomatása megakadályozható volna, és megbízták Szabó Antal főbíró, hogy a dolognak utána járván, tudja meg: mi okból lett megakadályozva a kinyomatás? minderről a közgyűlésnek másnap jelentést tegyen. Szabó Antalnak a Censor azt felelte, hogy ő sem meg nem engedte, sem el nem tiltotta a nyomtatást s azt állította, hogy politikai iratok kinyomatása végett, felsőbb rendeleteknél fogva, a budai főkönyvvizsgáló hivatalhoz kell fordulni. A megyei rendek végzése erre a következő volt: Többrendbeli politikai irat nyomtatván már itten ki a megye kívánságára, a tett nyilatkozat meg nem állhat. Szabó A. főbírónak meghagyatik, hogy a Censortól írásbeli nyilatkozatot vegyen, melynek nyomán a tilalom és törvénytelenység ellen a szükséges lépéseket az orsz. gyűlésen fogják megtenni. Az illető felszólítást és követi utasítást pedig megyei írások által sürgősen leíratni rendelték a szükséges számban a megyék számára. Temesvárm. jknyve 1835-ről, 2708. és 2709. szám.

¹⁾ Temes várm. közgyűl. iratai 1835-ből, 2076.

²⁾ U. ott. 2077. és ugyanazon évi jegyzőkönyvek 2076, 2079. számai.

Ung megye aug. 3-ki átiratával közli, hogy ő Felségét feliratilag kérte meg, miszerint magvar ügyekben „V. Ferdinand“ czímmel éljen. Kéri a megyét, hogy ő Felségéhez hasonló irányú felírást intézzen.¹⁾

Megyénk végzése erre nézve az, hogy a megyebeli követek erre nézve utasítva levén, Ung átirata tudomásul vétetik.²⁾

Pest megye a szőlásszabadságon ejtett sérelem és az erdélyi országgyűlés felosztatása ügyében ő Felségéhez felíratot intézván, ezt közli a megyével. Válasz reá: Kellemes tudomásul vétetik.

Torontál vármegye az országgyűlést ez időben foglalkoztató különböző tárgyak ügyében követeinek adott utasítást közölvén, Temest annak pártolására hívja fel. A válasz az, hogy a mi követeinknek is rokon érzelmű utasításuk van. Hasonlóan tudomásul veszik Szepes átiratát, mert a mienkkel megegyezik,³⁾ és ⁴⁾

Zala megye 1835. jul. 16-ki átiratában tudatja, hogy a megsértett szőlásszabadságából eredett sérelemnek rögtöni orvoslására intézett felírat pártolására utasították követeiket; kéri Temest, hogy az övékhez hasonló póttutasítást küldjenek követeiknek.

Temes válasza erre:

„Ezen tárgy jelen közgyűlés első napján ünnepélyes vitatás alá kerülvén, a megyei követek — kivéven az alkotmányos szabadság ellen dolgozó tanácsnokok ellen adott utasítását nemes Zala vármegyének — csaknem hasonlóan lévén a saját követei is utasítva, a felszólítás rokonlelkesezése miatt, kellemes tudomásul veszik.“⁵⁾

Szabolcs vármegye jul. 13-ki átiratában kéri Temest, hogy a Szabolcs követeinek adott azon utasítást, hogy ha a szőlásszabadságon ejtett sérelem a czímbeli akadály miatt minél előbb felterjeszhető nem volna, egy e végre kiküldött választmány vigye a felíratot a király színe elé; a personalis pedig a Balogh János beszédére kijelentett kárhoztatásáért, mint a nemzeti jogokat sértő kir. tanácsos, a II. Ulászló 6. törvénykönyve VII. cikkelye alapján, felelősségre vonassék, pártoltatni kéri. Tapasztalván továbbá Szabolcs megye, hogy az érdekesebb levelezések a postahivataloknál letartóztattnak, jelen tudósítását is tanácsosabbnak tartotta hajdui által juttatni a megyékhez.⁶⁾

Temes megye rendei erre következőleg válaszolnak:

„A szőlásszabadsági sérelem iránti felszólítása Szabolcs vármegyének, a már elhatározott utasítás által teljesülésbe menvén, annak küldöttség általi felterjesztését pedig nem találták szükségesnek. A mi a személynök feleltre vonását illeti, minthogy a megyei KK. és RR. azon elv valóságát, hogy az országgyűlési teremben tartott beszédért azon teremből kilépte után senki többé fenytéket követelő közkereset alá nem eshet, elismerték, és épségben tartását követeiknek is meghagyták: azért Szabolcs ezen kívánóságát mint magával a szőlásszabadsággal ellenkezőt, el nem fogadhatják. A mi a levelek letartóztatását illeti, ezt a KK. és RR. a megyék közti törvényes érintkezhetésre nézve veszélyes sérelemnek tekintvén, hogy annak megszüntetésére nézve sikeres lépéseket

¹⁾ ²⁾ ³⁾ ⁴⁾ ⁵⁾ és ⁶⁾ Temes várm. közgyűl. iratai 1835-ből 2078., 2079., 2080., 2081., 2098., 2101. számok és 1835. évi jkőnyv hasonló számai.

tehessenek, nemes Szaboles megyét tetteleges adatok közlésére felszólítandónak határozták. Végre, minthogy igen felöltő, példátlan esetnek látszott a rendek előtt, hogy nemes Szaboles megye csak 25 megyével közölte feljebb tárgyalt utasítását — ámbár ebbeli jussát kérdésbe nem vonják — mégis testvéri őszinteséggel óhajtják nemes Szaboles megyét arra szólítani fel, hogy a vármegyék közti rokon kapcsolat és törvényes egyformaság fentartása ezéjából felszólítását minden megyéhez intézni, s a mások mellőzésével történő néhány megyének megkülönböztetése által a megyék közt elszakadásra és idegenkedésre okot nyújtani ne méltóztassék.¹⁾

Heves vármegye május 15-ki átiratával közölvén a követeinek a szólás-szabadság terén adott újabb utasítását, egyúttal azt is javasolja, hogy a hűtlenségi perek eseteire új törvény alkottassék.

Temes megye erre a következő végzést hozta:

„Az utóbbi indítványra nézve a rendek a fennálló törvényeket eléggé világosaknak látják, a tett felszólítást tehát el nem fogadják s erről úgy Heves megyét mint saját követeiket is, alkalomadtán tudósítani határozzák.²⁾

Végül megemlítjük e közgyűlésről, hogy a rendek az országgyűlésről nem rég haza érkezett Ormós Zsigmond helyébe Kapdebó Ferenczet küldték követi írónak, s neki útiköltségül 50 forintot szavaztak meg.³⁾

Az 1835. okt. 29-ki közgyűlés. József nádor üdvözlése. Követi tudósítások s ezekre adott pótutasítás. Az 1835. decz. 14-ki közgyűlés. A követek tudósításai. Széchenyit koronaörnek ajánlják. Újabb pótutasítások. A magyar nyelv ügye. Követeink erről szóló tudósítása. A követek végjelentése az 1832/6. országgyűlésről. A törvények kihirdetése s azok végrehajtása tárgyában hozott határozatok.

Az 1835. október 29-én tartott közgyűlésen Dessewffy Antal, az elnöklő első alispán, emlékezetébe hozván a rendeknek, hogy József főherczeg nádor fényes, de felelősségteljes hivatalában immár teljes negyven évet betöltött, indítványba hozza, hogy a haza jóléte és virágzása körül tett nagy szolgálataiért a megye részéről is hálás köszönetet mondó felírással üdvözlöztessék. A megyei rendek — mint a jegyzőkönyv mondja — „a háladatoság érzelmeitől elragadtatva, öröm éljen hangoztatások között közlekedéssel járulnak ez előterjesztés elfogadásához“, s elhatározták, hogy érzelmeiket a nádorhoz intézendő feliratban fogják kifejezni, s abban a hazát az országgyűléssel együtt, úgy a megyét is, örök tiszteletök kifejezése mellett kegyes oltalmába, pártfogásába és magasztos kegyeibe ajánlják.⁴⁾

Ez indítvány elfogadása után felolvastatott Laczkovics János követnek két rendbeli tudósítása; és pedig a szept. 27-én kelt tudósításában az úrbéri

1) Temes várm. jegyzőkönyve és közgyűlési iratai 1835-ről, 2101. szám.

2) Ugyanott, 2103. szám.

3) Temes várm. jegyzőkönyve 1835 : 2073. sz.

4) Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2977. szám.

újabb felírásról, az V. Ferdinánd cím feletti vitáról és az 1827. és 30-ik években az országos sérelmek tárgyában tett felterjesztésekre kelt kir. válaszlól tesz jelentést. Írja, hogy a kir. válasznak ama pontja, mely az országgyűlés berekesztéséről szól, igen hosszas és fontos vitára adott alkalmat. Több követ ugyanis ama királyi ígéretre hivatkozván, melyet még I. Ferenc király az 1830. ápr. 16-án kelt leiratában mind a kilenc országos munkálat felvétele iránt az országgyűlésnek tett, a iunctimnak megtartását nyomósan sürgették, míg mások — s ezek közé tartozott Laczkovics János is — utasításánál fogva a iunctim-tól ama feltétel alatt akartak elállani, ha némely az úrbérrel szoros kapcsolatban levő, és egyéb olyan tárgyak is, melyek az igazság kiszolgáltatásában a legfőbb hiányokat okozzák, azonnal tanácskozás alá vétetnek, megjavíttatnak, és még ez országgyűlés befejezése előtt az úrbérrel együtt törvénynyé lesznek. Ugy ez ügyben, mint az „V. Ferdinánd“ című ügyében újabb feliratok küldettek. Míg a kivételképen végzendők iránt a megyék utasításai megérkeznek, addig is az országos rendek az úrbéri munkálatokat kiegészítő ama nevezetes articulust vették elő, hogy milyen terheket viseljenek az úrbéri telkeken élő nemesek. Erre nézve Laczkovics János is a kerületi ülésben arra szavazott, hogy az úrbéri telkeken élő nemesek minden, a jobbágy által fizetni szokott tartozásokat, a mennyiben nem személyes természetűek, viselni tartozzanak.

Október 6-án kelt jelentésében tudatja, hogy az 1827. és 1830. országgyűleésekről felküldött országos sérelmekre aug. 27-én kiadott kir. leirat volt a mult hetekben a tanácskozás tárgya. Kérdi továbbá, hogy mily állást foglaljon el a Nemz. Muzeum fogyatkozásait pótló pénzbeli ajánlás ügyében. Minthogy az országos összeírás tárgy még a jelen országgyűlésen fog előkerülni, kéri, hogy e tekintetben is utasítsák s a megyei porták számának kevesbitésére szolgáló megyei észrevételeket vele közöljék.

A megyei Karok és Rendek erre a következő utasítást adják követeiknek:

„A Karok és Rendek jelentő követ úrnak érdekes tudósításai következtében az országgyűlés tanácskozása alatt levő kérdések tekintetében, további nézeteket illetőleg pótló utasításukat a következőkben foglalják; jelesül:

Megnyugszanak azon országos felírásban, mely az úrbéri törvényezikkek tárgyában f. é. aug. 23-ról kelt kegyes királyi válaszra az ország rendei részéről tétetett. Kivánják azonban, hogy mielőtt jelen országgyűlés ő Felségének ez iránti kegyes szándéka szerint berekesztetnék, némely halasztást nem szenvedő közigazgatási és igazságkiszolgáltatási tárgyak egyszersmind k. királyi sanctio alá terjesztessenek, ú. m.:

1. Az úrbéri törvényekkel szoros kapcsolatban levő törvényezikkely, mely a jobbágyi telkek használatát nem viselendő közterhek eránt alkotandó, melyre nézve követ urak magokat a közlött izenet tartalmához fogják tovább is alkalmaztatni.

2. A törvénykezési rendszerből kiemeltetni kívánják a hitel főalapja megvetése ezéljából a más szerkesztetésbe került vásári bíróságról szóló törvényezikkelyt.

3. Az igazság kiszolgáltatásának könnyebbitése tekintetéből a szóbeli perek eránti, hasonlókép szerkesztetésbe hozott törvényezikkelyt.

4. Hogy az örökösödési rendszer törvényének kétes, gyakran szomorú következményeket szülő és sok vizálgodásoknak alkalmat szolgáló volta miatt kijavíttassék.

Mely czélből követ urak indítványba hozni fogják, hogy a világos örökösödés, a hajadoni és özvegyi jussok, a házastársak viszonti örökösödése, az alap- és új osztály, végre a proportio eránti, szinte már szerkesztetésbe jött törvényezikkelyek törvénybe foglaltassanak.

Mint hogy pedig az adó tárgyának mulhatatlanul előkerülnie kelletik, az adó megajánlásán kívül az adóbiztossági munkálatból e következő tárgyak kiemelését nyomosan szorgalmazták, úgymint:

a) Az adózó nép sorsát még az is nem kevésbé mozdítandván elő, ha a jobbágság a természetényi adózásból és katonatartásból reá háramlott nagy mennyiségű deperditák súlya alól felmentetnék, követ urak minden iparkodásukat oda fordítandják, hogy a katonaságnak minden provisioja egy alkalmas somma megajánlásával, ide értvén még a hálókrajzarokat is, közvetlenül a kormányi élésházakból sikeressítsék.

b) A honi pénztárak kérdése sokkal nagyobb figyelmet érdemelvén, sem hogy azok szükségéi mikénti beszerzésének módja még a jelen országgyűlése alatt törvény által ki ne szabattassék, követ urak e részben is indítványul oly törvényt javallandanak, hogy a közterheknek súlya törvényezikkely szabályainál fogva ezentúl a jobbágytelkeket bíró szegényebb sorsú nemes emberekre is származtatván, a nemesi rend közötti törvényes egyenlőség fentartása okáért, a honi pénztár költségeihez az egész nemesi rend járulni legyen köteles annál is inkább, mert a szoros igazsággal megférhetőnek nem látják a KK. és RR., hogy az intézet hasznaiban a nemes ember, úgy mint a nemtelen egyaránt részesülvén, az illető teher azonban maga a szegény adózó nép és a paraszttelkeket bíró szegényebb nemes ember kirekesztőleg viselje. Az e tekintetben teendő indítványt az alaputatisátnak illető czikkelyében bőven felhozott és méltó figyelmet érdemlő okokkal is támogatandván.

Ha, és a midőn az országos összeírások következésében a posták rendbeszedése szóba jutvendő, igyekezzenek követ urak minden kitelhetőképpen azon, hogy az e részben vett utatisításokhoz képest a porták száma a megyében kevesbítessék. Az ezen czél elérésére szolgáló és a jelentő követ úr által kikért adatok, úgymint a megyei összeírás summájára és az észrevételek jegyzeménye, visszavárás mellett levén megküldendők.

A Jankovics és Viczay gyűjteményeinek a Nemzeti Muzeum számára leendő megvétele, valamint a Ludovicea intézet eránt is teendő ajánlás tekintetében a szükséges utatisítások már 1832. és 1833-ban ki levén adva, követ urak magokat ezen intézetek iránt tovább is azokhoz alkalmaztatandják.

Végre helybenhagyatván jelentő követ úrnak ezen két rendbeli tudósításiban leírt szavatozásai, a jelentések megtétele iránt odautasítatik, hogy habár némely több írásbeli foglalkozásokat megkívánó tárgyak felett is a szükséges tudósítást nyomban meg sem is tehetné, a kiadandó kegy. leírásokat mindazáltal a megyével a végre tudassa, hogy azoknak sorában a netalán szükséges utatisításokat kiadhassa.¹⁾

Az 1835. decz. 14-ki közgyűlésen követeinknek ismét több tudósítását olvasták fel. Igy az okt. 31-én kelt levelökben közlik a magyar nyelv és az úrbéri törvényezikkelyek tárgyában kiadott királyi válaszokat. Jelentik, hogy a magyar nyelv ügyében kiadott kir. válasz az egybegyűlt országos rendeket keserűséggel tölté el, minthogy annak tartalma nem a kívánt, hazát és nemzetet nyelvének diplomatikai állásra való emelésével boldogító czélt eszközölni, hanem nyelvünket inkább a régi homályos helyzetébe látszik-visszataszítani. Irják, hogy a nem nemesek adózási ügye a megye kíván

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2978. sz.

sága szerint intéztetett el. November 16-ki levelökben a hátralevő sérelmi és kívánati szerkesztésekről, a magyar nyelv ügyében tett újabb lépésről s a honfiusításokról írnak, s végül a nov. 12-én tartott elegendő ülésről, mikor az új koronaörök választották meg. Követünk utasításuknál fogva gr. Széchenyi István koronaöröké választása mellett foglaltak állást, s a választás megkezdése előtt, mielőtt a királyi ajánló levelet felbontották volna, Kövér János követünk adta elő e tekintetben Temes megye óhaját. A kir. kijelölő levél azonban gr. Széchenyi nevét nem tartalmazta s így a buzgó óhaj daczára sem lehetett őt megválasztani. Nagy zajongás után a nádor végre Szilassy József, tornai főispán jelenté ki megválasztott koronaöröknek.

Kövér János követünk gróf Széchenyi I. koronaöröké választása ügyében ez elegendő ülésben a következő beszédet tartotta:

„Felséges csász. kir. Főherceg, országunk mélyen tisztelt s szeretett Nádora! Méltóságos Főrendek és tekint. Karok és Rendek! Távol van tőlem bármely királyi törvényes jogoknak érintése vagy fessegetése. Temesnek rendjei, az én küldőim, valamint koronás fejedelmünk iránt legtantoríthatlanabb jobbagyi hívséggel viseltetvén, ő felségeért s a dicsőségesen uralkodó házáért mindenütt és minden időben vérekkkel s éltekkkel áldozni készek, úgy ő felségének rendíthetetlen királyi törvényes jogait magok épségökben sértetlenül fentartani buzgó köteleességöknek ösmerik.

Ily nyilatkozás mellett kötelességgé tevék képviselőiknek, hogy mivel a nemzetnek virágzásán s a hazának jólétén meleg kebellet fáradozó honfiak számára sem Pantheonjok, sem egyéb jutalmazhatási intézményök nem létezne, minden kitelhető iparjaikat oda fordítsák, melyeknél fogva az, kinek számtalan érdemekkel fénykedő nemzetségét honunk évkönyvei örökítik; kinek férfi mellét Mars mezején érdemekkel szerzett vitézi jelek díszesítik; kinek honáért forró keble, világitó tudós tolla s fáradhatlan munkássága a haza oltárán oly gazdagon áldozván, nemzetünk virágzását és honunk jobblétét tetteleg eszközlik; kit Temesnek rendjei mint honunknak egyik vezéresillagát lelkesedve tisztelnek s szeretnek — gróf Széchenyi István — alázatos felmutatás útján, a törvényhozó test által ő felségének a végett, hogy a megürült egyik koronaörök hivatalra legkegyelmesebben kitézettessék, ajánltasson.

És valóban, miután ily ajánlás a tek. Karok- és Rendeknek kerületi üléseiben megállapítatván, már-már országos ülésbe viendő vala, nem leheté mégis szerencsés ő felségének legkegyelmesebb atyai színe eleibe juthatni.

Mert leérkezett már és itt van ő felségének a koronaörök hivatalra királyi jogához képest parancsolt kegyelmes kitézése, itt van a pillanat, melyben küldőimnek forró kívánságát netalán sikerülni láthatom; de nem tudván mit foglaljon magában a boldog jövő, annak felvétele előtt, én képviselője s csekély tolmácsa küldőim lelkesedésének, ezennel dicső nemze-

temnek színe előtt itt nyilván kijelenteni követi tisztemnek tartom, hogy a nemes grófnak honfi buzgalmát és fáradozásait kitüntetni kívánván, a koronaóri választásra küldöm egy szívvel és lélekkel gróf Széchenyi Istvánt óhajtják.“

Az országosan egybegyűlt főrendek és követek „a nemes megyének ezen lelkesedését éljenek harsogásának záporával halmozták“, de felállott erre maga gróf Széchenyi István s a következő rövid beszédet mondotta:

„Felséges Haza! Igen elpártolnék az igazságtól, ha tagadnám, hogy ily rendkívüli megtiszteltetés a legtisztább örömökbe nem ringatja keblemet. Ugyanis érzem e jutalomnak teljes becsét legőszintébb, de kimondhatatlan hódolattal, lelkem fenekéig. Ha isten éltet, ha isten segít, némileg le fogom szolgálni és nem szóval, de tettel. Örömet pedig határtalanul nagyobbítja, megvallom, azon bennem létező öntudat, hogy mióta ifjúságomban a katonai pályára léptem és arról ismét visszatértem a polgári élet köreibe, mai napig soha nem hogy hivatalok, kikülönböztetések és jutalmak után esúsztam-másztam volna, soha nem; de ez alkalommal is felhívom mindazokat, kik itt jelen vannak és jelen nincsenek, szóljanak: tettem-e e tárgy körül egy lépést is; vesztettem, szóltam-e egyetlen egy szót is? kérdem, szólaljon fel a ki tud! De most, fels. csász. kir. főherczeg és országunk egybegyűlt mélyen tisztelt képviselői, most — miután érdemen túl a legszebb jutalmat volt szerencsém aratni, méltóztassanak felhagyni minden további szóval csekély személyem körül. És ezt én kérem, ki mindig pártoltam és védtem honunk jussait, nemzetünk igazait s ezentúl is fogom tehetségem szerint pártolni és védni utolsó lehelletemig; de másrésről kész vagyok véretem sőt életemet is kockáztatni, hogy viszont a fejedelmi jussok is szeplőtlen tisztaságban maradjanak s azokon büntetlen senki legkissebb csorbát ne üssön. A koronaór candidatioja egyenesen és szorosán urunknak — fejedelmünknek igazaihoz tartozik s vajmi jól tudja ő felsége, kiket illet ezen tiszt, s kikbe bízik legtöbbit az ország. Hadd olvassa tehát — Felséges Haza — miután legőszintébb köszönetemet, legforróbb hálámat még egyszer kijelentem, a tisztelt ítélőmester úr nyugalomban s minden akadály nélkül, legkegyelmesebb fejedelmünk leírását. Ez legalázatosabb kérésem és esedezésem.“ ¹⁾

Decz. 1-jei levelökben írják követeink, hogy a nov. 28-ki elegendes ülésben felolvastatott ama kir. leirat, mely szerint Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd és Kővár vidéke az anyaországhoz visszakapcsolatott; tudósítanak a magyar nyelv ügyében kiadott kedvezőtlen kir. válaszról. Decz 7-ki levelökben írják, hogy kir. leirat szerint az országgyűlést már decz. 28-án akarják bezárni. E tekintetben utasítást kérnek, mert a már felvett tárgyakat

---

¹⁾ Temes várm. levéltára; közgyűlési iratok 1835-ről 3246. szám alatt a követi tudósítás mellett.

odáig lehetlenség elintézni. Melléklék a tárgyalás alatt levő tárgyak felett váltott üzeneteket és viszontüzeneteket.¹⁾

Temes vármegye rendei mindeme tudósításokra a következő pótutasítással felelnek:

1. Jóváhagyják érdemes követeiknek a közlött tárgyakban tett részvételüket s kimerítő tudósításaikban megemlített szavatozásait; továbbra is meghagyván nekik, hogy ez innen nyert utasítások fonalán a képviselő táblának napirenden levő izeneteit és felirási javaslatait, — különös figyelmöket oda fordítván, miszerint a nemzet közóhajtásához képest a magyar nyelv közönségesítése eránt készült felirási javaslat ő felsége kegyes színe eleibe úgy mint szerkesztetve vagyon, felterjesztessék, — állhatatosan pártolják.

2. A Karok és Rendeik örömmel értvén az országosan összegyűlt Karoknak és Rendeknek azon forró részvételüket, melyet a hazának egyik legjeleesebb, számos érdekekkel koszorúzott fíának, gróf Széchenyi Istvánnak, az egyik koronaöri méltóságra a megye részéről történt ajánlása következtében nyilatkoztattak, követ uraknak e részbeni közönséges tetszést nyert, jelenleg felolvasott indítványukat hasonlólag jóvá hagyják és az ez alkalommal nyilatkozott közmegelegedésről tudósítják.

3. A mi illeti az országgyűlése által még 1833. eszt. márczius 30-án ő felségének felírással előterjesztett, több ízben sürgetett országos sérelmekre és kívánatokra f. é. nov. 20-án kelt k. kir. válaszáat, követ urakat oda utasítják, hogy minden tárgyakat, melyek jelen k. kir. válasz által az ország rendeihez azok iránti felterjesztéséhez képest kedvezőleg döntettek el, azonnal törvénybe foglaltassanak; a többiekre nézve az előbbi felírás megújíttassék; főbb figyelmöket oda fordítván, miszerint Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéknek, Kővár vidéknek és Zaránd vármegye részének bekebeleztetését tárgyzató k. kir. válasz tartalma azonnal törvénybe iktattassék és azon törvényhatóságoknak az országgyűlésében ülés és voks adassék; az ott divatozó vallások a hazai törvényes vallások közé bevételessenek; — és minél fogva ezen, közlekedéssel fogadtatott k. kir. válasz következtésében a hazának ezen egyik legrégebbi igazságos óhajtása minél hamarább sikeresíttethessék, kívánni fogják, hogy a visszaesatoltatásnak végrehajtására törvényes biztosság neveztetvén, e miatt Erdélyországban országgyűlése hírdetessék, hogy a két haza közti egyesületek e tekintelben a kívánt czélra vezéreltethessenek.

4. Miután továbbá a só árának ő felsége által eddig folytatott önkényes meghatározása miatt, az országnak ezen súlyos sérelme jelen kegyes kir. válasz szerint nem csak a közgazság szerint megorvosolva nem lenne, de annak megorvoslása ismét csak bizonytalan időre halasztatna és a nemzet jelenleg sem lehetne oly szerencsés, hogy a még 1802., 1807., 1811., 1825. és 1830-ik esztendőkből felterjesztett aláatos felírásokban bőven előadott okok ő felségének atyai szívet arra bírhatták volna, hogy a nemzetnek ezen türhetlen sebe egy vigasztaló válaszzsal megorvosoltatnék: követ urak egy oly törvényt hozzanak javaslatba, miszerint a sónak ára az említett felírásban felhozott törvények értelme szerint lejjebb szállíttatván, a készítendő törvényjavallat a kivételkép elhatározott tárgyak sorába iktattassék; ő felségéhez, kegyes jóváhagyása végett az úrbérrel egyetemben felterjesztessék és az eszközöltessék, hogy a szegény adózó nép nem csak egy új, az illető földesuradalmaknak áldozatával járó úrbérrel, hanem a mindennapi eledelekre mulhatatlanul megkivántató só árának leszállításával tettleg megvigasztaltassék.

5. Végre az országgyűlésének befejezése iránti k. királyi válasz következtésében noha az eloszlatási királyi jog ellen jelen országgyűlésére alkalmaztatólag több törvényes

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve és közgyűl. iratai 1835-ről 3244—3248. számig.

okok előhozattathatnának, midőn főkép a nemzet fejedelmi ígérlet által a felől való biztosítva, a felveendő országos munkálatok sorozata eránti kegyelmes kir. rendelet által, hogy nem csak a sorozatba jött négy, hanem mind a kilencz munkálatok még ezen országgyűlésén felvétetni és azokból böles törvények alkotatni fognak; mivel mindazonáltal más részről a környülállások azt kívánák, hogy az adózó népnek sorsa bizonytalan helyzetéből minél előbb kiragadtatván, úrbéri viszonyaink törvényesen elhatározottassanak: annak okáért követ urakat az országgyűlésének befejezése eránt tovább is oda utasítják a KK. és RR., hogy miután a haza boldogsága némely kivételkép tanácskozás alá vett tárgyaknak (melyeknek elintézésök hosszabb időt úgy sem kívánnak meg) törvénybehozatalát multhatatlanul megkivánná, minden iparkodásaikat oda fordítsák, hogy annál fogva, mivel a kivételkép felvett tárgyaknak elintézésök oly rögtön még sem történhetne meg, ő felsége egy alázatos felírással a kiszabott határidőnek továbbra halasztása végett megkértelessék oly kikötés mellett, hogy a jelen országgyűlésében tanácskozás alá vett munkáknak további folytathatása végett a jövő országgyűlésének határideje kitűzettesék, minél fogva a nemzetnek súlyos bajai már valahára törvényes orvoslás alá kerülhessenek.“¹⁾

Az 1835. december 29-ki tudósításukban egyebek között közlik követeink amaz érdekes királyi választ is, mely a királynak hazánkban való lakásáról szól.

A megyei rendeletek a sok felolvasott tárgy között ez érintette legjobban; míg a többiekéről hallgatnak, vagy legalább a jegyzőkönyvben alig van nyoma annak, hogy követeinknek újabb utasítást adtak volna, a királynak Magyarországon való lakásáról következő utasítást adják nekik:

„A kihirdetett kegy. kir. leírás, mely az országosan egybegyűlt Karoknak és Rendeknek ő felségének az országban lakása iránti felírására f. é. december 16-án keletkezett, a legnagyobb örömrésre gerjesztette a Karokat és Rendeket, hálálva vevén ő felségének azon kegyelmes ígérteit, miszerint a haza kebelében több ideig tartózkodni, s azzal a nemzetnek szándékos forró óhajtasának megfelelni szándékozik. Minthogy azonban a nemzet ezen szakadatlan óhajtasához képest alig várhatja be azon pillanatot melyben koronás fejedelmének a hazában lakásból eredő öröm érzelmeit kijelenthesse, és szerencséjével dicsekedhessen: követ uraknak utasításul adják, hogy jelen kegy. király, leírásnak törvénybe iktatását szorgalmazván, egyszersmind egy újabb felhívást javasoljanak annak elérésére, miszerint az említett k. királyi leírásban foglalt kir. ígérlet és biztosítás minél előbbi, tetteles teljesítése által e szép ország számos millió lakosaival együtt azon örömet érezze, melyet koronás fejedelmének kebelében leendő lakása mindenkiben, az eránta vonzó szeretet és hűségnél fogva méltán gerjeszt.

Egyébiránt követ uraknak vélekedésekkel egyhangzásban levő szavatozásait helybenhagyják s jelentésöknek egyéb tartalmát tudomásul veszik azon egy megjegyzéssel, a Jász és Kún kerületeknek szabad levelezése iránt alapított törvényzikkelyre nézve, hogy ha a szerkezet a két tábla között újabb vitatás alá kerülend, azoknak kívánóságát, miszerint a levelek borítékán nem a szokott, hanem magok tulajdon pecsétjökkel élhessenek, törvényesíteni igyekezzenek.“²⁾

Az április 18-ki közgyűlésen a követeknek decz. 29., jan. 22., febr. 19., febr. 22., márcz. 11., márcz. 17., márczius 20. és márczius 31-én kelt tudósításait olvasták fel, melyekben az időközben az országgyűlésen

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 3248. szám.

²⁾ Temes várm. levéltára. Közgyűl. iratok 1836., 2. szám és jegyzőkönyv 1836-ról 2. sz.

előfordult tárgyakról referálnak, megküldvén az azokhoz fűződő izeneteket, válaszokat, feliratokat, kir. leiratokat és törvényjavaslatokat. Magokról a tárgyalásokról keveset mondanak, hanem e helyett utalnak a folytonosan megküldött Kossuth-féle országgyűlési Tudósításokra. E követi tudósításokból specialisan érdeklé megynket, hogy a pártoknak igazságosabb adózás végetti felosztását a nádor magára vállalván, követeink őt megkérték, hogy a megye adózóit szerfelett terhelő 250 portának a számát a különösen előadott okoknál fogva lejjebb szállítsa. A nádor határozott ígéretet ugyan követeinknek nem tett, de azt megígérte, hogy a szomszéd Torontál s Bács megyék, másrészt Temes megye közötti aránytalanságot még fogja vizsgálni s a legigazságosabb egyensúlyba fogja hozni. E vizsgálatnak később az lett a következménye, hogy Temes megye portáinak száma nem hogy leszállított, hanem négygyel még fel is emeltetett.

Legörvendetesebb e követi tudósítások között az (febr. 19.), mely a magyar nyelvügyi országos kívánatok terén elért sikerről ad számot.

Hogy egy-egy általános, hön óhajtott kívánságot — melynek teljesítése a kormánynak semminemű nagyobb nehézségébe nem került, mert áldozatot nem kívánt, közjogi nehézséget pedig alig okozott -- mily nehezen tudott csak a nemzet évtizedeken keresztül szakadatlanul folytatott parlamenti harczi által kivívni: arra igen jellemző példa a magyar nyelv ügyében vívott küzdelem.

Általános volt a nemzeti óhajtás már 1790-ben, hogy a magyar nyelvet hivatalos nyelvvé kell tenni; mégis 1844-ig kellett e küzdelmet folytatni, hogy a magyar nyelv elnyerje ama hivatalos rangot, mely egy államfentartó nemzet nyelvét megilleti; sőt még akkor sem ruházták fel nyelvünket mindama jogokkal, melyeket számára a 30-as évek szónokai megköveteltek. A kormány felismerve azt, hogy a rendek ez általános nemzeti óhaj terén kivívott minden legesekélyebb előnyért nagy áldozatokra is készek, csak cseppenként nyújtá a balzsamot és sohasem ingyen. A nemzeti kívánságok megbuktatására nézve a kormánynak az volt általános recipéje, hogy először is a nagyobb részt aulikusokból álló főrendiház által vettette vissza; mikor pedig nagy nehezen e retortán is keresztül esett a felirat alakjába foglalt nemzeti kívánság, akkor választát az egész országgyűlés alatt vagy nem adta ki, vagy az országgyűlés legvégére halasztotta, a mikor tárgyalás alá venni már nem volt idő; ha még elég jókor adta ki, akkor mindenre válaszolt ugyan, de a legfontosabb kívánságot hallgatással mellőzte, vagy Pythia nyelvén szólott. Ha a rendek által a kir. válasz kiadása többszörösen is megsürgettetett, akkor a nemzeti kívánságok teljesítése határozottan megtagadtatott. Így, vagy ehez hasonlóan járt el a kormány az 1832/6-ki országgyűlésen is legfontosabb nemzeti kívánságainkkal, mint az úrbéri törvényjavaslattal, a sérelmek orvoslásával, a nyelvügyi kívánatokkal és más egyebekkel. Ugy, hogy a rendek kétségbe

estek már a felett: fog-e sikerülni a reformokat megvalósítani s ezek által újjáalkotni a tespedő országot.

Nem lehet itt feladatunk az 1832/6. országgyűlés tanácskozmánya alatt megfordult valamennyi reformtárgyról még vázlatosan sem szólani; csak egyet választunk ki a sok közül: a nemzeti nyelv ügyét. A minő magatartást tanúsított a kormány ezen legkiválóbb nemzeti óhajjal szemben, épen olyat mutatott a többi irányában is.

A francia háborúk után összehívott legelső országgyűlésen 1826. ápril 17-ki feliratukban fejtették ki a rendek a nyelvügyi óhajtásaikat, de erre a kormány csak az országgyűlés végén, 1827. ápril 11-én, adta ki tagadó válaszát.¹⁾ Az 1830. országgyűlésen a rendek mindeme kívánatukat megújították²⁾ s azonkívül a magyar nyelv ügyét az előleges sérelmek és kívánatok sorába is felvették,³⁾ de az 1830. decz. 2-án kiadott kir. válasz csak nagyon csekély részét teljesíté e kívánságnak,⁴⁾ a legnagyobb részét hallgatással mellőzte; így például azt is, hogy a törvények ezentúl két nyelven: latinul és magyarul hasábosan szerkesztessenek; hogy az ország összes iskoláiba a magyar nyelv, bár fokozatosan, bevitessék, stb. A rendek e miatt 1830. decz. 15-ki feliratukban tiszteletteljes, de önérzetes hangon adnak kifejezést elégedetlenségöknek,⁵⁾ de erre a felíratra az 1830. országgyűlés alatt már nem érkezett válasz.

Az 1832/6. országgyűlés alig alakult meg, rögtön felvétellett a magyar nyelv ügye; s addig is, míg a sérelmek és kívánatok kidolgozására és összeírására kiküldött vegyes bizottság elkészülne a munkájával, a rendek elhatározták, hogy ő Felségéhez felíratot intéznek már előlegesen, melyben megkérlik, hogy a hozzáintézendő felíratok, a királyi leíratok és a törvények is egyedül magyar nyelven szerkesztessenek.⁶⁾ A rendek változtatás nélkül fogadták el a Kölesey javaslatát,⁷⁾ a főrendek azonban nem egykönnyen voltak hajlíthatók. Még ez egyszerű és természetes kívánatok ügyében is háromszor vetették azt vissza.⁸⁾ „Ah, azok a főrendek — írja Kölesey — Wesselényi ugyan felállott és erős kebelből erős hanggal erős szavakat dörgött ki. Megmutatta az eltörölhetlen igazságot, a mi a nyelvügyben fekszik. Előszámlálta a bűnlajstromot, a mi ez ügyre nézve a magyar mágnásság lelkét terheli. De mit ért? Hang mint az övé, és lélek mint

¹⁾ Acta comitiorum a. 1825/7. II, 1115—1121.

²⁾ Az 1830. országgyűlés Jegyzőkönyve, 139. lap.

³⁾ Az 1830. orsz. gyűl. Írásai, I, 166.

⁴⁾ U. o., II, 411—412.

⁵⁾ U. o., 524—526.

⁶⁾ Az 1832/6. orsz. gyűl. Irományai, I, 10.

⁷⁾ Az alsó tábla vitája, az 1832/6. orsz. gy. Jegyzőkönyve, I, 48—51. II.

⁸⁾ A rendek üzeneteit lásd: Az 1832/6. orsz. gy. Irományai, I, 61—64., 111—113 és 312—313. A főrendek válasza: U. o., I. 36., 93—94.

az övé, bizonyosan a haldokló lelkiismeretet is felrezzentette volna, de a hol semmi nincs, ott felrezzenteni semmit nem lehet. Azért hiában szólott Széchenyi is háromnegyed óra hosszáig. Oh, uraim! némely szívhez kulcsot találni nem lehet, azaz lehet ugyan, de némely szív kulcsa olyan, a mit egy Széchenyinek kezébe venni nem illik.¹⁾

Végre módosításokkal elfogadtatván, 1833. márcz. 30-án²⁾ felterjesztett, de a válasz reá oly soká késett, hogy a rendek megúnva a várakozást, 1833. jul. 27-ki feliratukban megsürgették a válasz kiadását.³⁾ E közben hosszú idő múlik el s a kormány még sem válaszol; a rendek elhatározzák, hogy egy újabb feliratban ismét megsürgetik.⁴⁾ A főrendek azonban semmiképp sem akartak beleegyezni ez újabbi feliratba, mert abban sértést láttak a koronára nézve. E miatt tizenhárom üzenetet váltott egymással a két tábla,⁵⁾ míg végre mégis egyetértésre jutván, a főrendek is megállapodtak a felirat szövegében, mely 1834. május 28-ról volt keltezve, ő Felségéhez fel is küldetett. De még e sürgető két felirat után is sokáig kellett az országgyűlésnek várakoznia, míg a válasz megérkezett, sőt még ezután is két ízben, az 1835. febr. 26. és aug. 19-ki felirataikban, megsürgetik a nyelvügyében adandó választ; 1835. márcz. 2-án meghalt Ferencz király, s a gyászos esemény miatt egyelőre szünet állt be; végre — az első felirattól számítva — majdnem három év múlva, 1835. aug. 24-én kelt kir. válasz érkezett az országgyűléshez a sérelmek és nemzeti kívánatok ügyében, de a magyar nyelvre nézve éppen semmit sem mondott.

A rendek erre 1835. szept. 21-ki feliratukban önérzetesen figyelmeztetik ő Felségét, hogy legmagasabb válaszát a magyar nyelv ügyében ne halogassa.⁶⁾ E feliratra aztán nem sokára csakugyan megjelent az 1835. okt. 5-ki válasz. E szerint a feliratok és kir. leiratok nyelvi minősége maradt volna olyan mint eddig, a törvények szerkesztésére nézve pedig amaz engedményt tartalmazta, hogy azok hasábonsan: latin és magyar nyelven szerkesztethetnek ugyan, de az eredeti szöveg a latin legyen.⁷⁾

E kir. leirat a rendek nagy többségét keserűséggel töltötte el. „Harmadfél évig vártuk a kedvező választ — mondja Deák Ferencz — reményeinkben nem csüggedve, mert azt hittük, hogy kívánatunk tiszta

1) Kölesey Naplója.

2) Az 1832/6. orsz. gy. Irományai, I. 156—157.

3) U. o., I, 319—321. lapok.

4) U. o., II, 3—4.

5) A rendek üzenetei e tárgyban a főrendekhez. Irományok. II. köt. 1, 7, 10, 11, 15, 19, 23, 34, 47, 308, 392, 398. III. 3. A főrendek válaszai, u. o. II. köt. 5, 9, 10, 12, 18, 21, 27, 43, 52, 390, 394. III. köt. 1.

6) U. o., V. köt., 161—163. és 235.

7) Irományok, V. köt. 312.

igazsága kizárja a megtagadás lehetőségét. De harmadfél év múlva keserű érzés váltotta fel reményeinket, mert az 1835. okt. 5-én érkezett kir. válasz igazságos kívánatunkat félre vetette, sőt előrehaladás helyett valószínű visszalépést foglalt magában . . . Mélyen éreztük mi nyelvünk sorsának méltatlanságát, s meg lévén győződve, hogy nyelv és nemzetiség kifejlődését parancsoló hatalommal gátolni, fejedelmi jussok közé nem tartozhatik, elhatároztuk, hogy előbbi feliratunkat ismételni fogjuk ugyan, de ezentúl minden törvényt csak magyar nyelven szerkesztünk, mert ezt törvény nem tiltja, más korlátot pedig nyelvünk felett törvényesnek nem ismerünk.“¹⁾

Az alsó tábla ezen végzését a mélt. főrendek el nem fogadták, s minthogy az ő ellenszegülésök miatt a felirat nem juthatott a kir. szék elébe, végre az alsó tábla többsége elhatározta, hogy kedvezőbb kir. válasz kieszközlése végett a nádori közbenjárás kéressék. Ebben a főrendek is megegyezvén, a nádor hivatásában el is járt s az elért kedvező eredményről az 1836. febr. 19-ki elegyes ülésben tett jelentést.

Követeinknek 1836. február 19-én kelt örvendetes tudósítása ez eseményről a következő:

„Tekintetes Vármegye! Alig volt a jelen országgyűlésnek hosszas folyamata alatt tárgy, mely a nemzet figyelmét nagyobb mértékben gerjesztette, és melynek eldöntése az egész nemzet várakozását erősebben megfeszítette volna, mint ő csász. kir. főhercegségének, országunk mélyen tisztelt nádorának, a törvényeknek magyar nyelven leendő szerkesztésére elvállalt közbenjárása. De alig volt egyszersmind valaha érdekesebb kérdés, mely a nemzetre nézve kedvezőbben döntetett volna el. Ugyanis szerencsénk vagyon a Tek. nemes vármegyének örömtelvé, sietősen és hivatalosan jelenteni, hogy ő csász. kir. főhercegsége folyó hónap 18-án Bécsből szerencsésén visszaérkezvén, a mai napon országos tárgyak feletti tanácskozásokkal külön palotában foglalatoskodó törvényhozó testet vegyes ülésre egybe hivatván, közbenjárási magas eljárásáról szóval ekkép nyilatkozni kegyeskedett: Óhajtottá volna ugyan ő csász. kir. főhercegsége a nemzet közbizodalmánál fogva általa szívesen elvállalt ezen díszes tisztét, azonnal, a midőn ennek elvállalása végett megkérte, teljesíteni, de ezen igyekezetében előbb súlyos betegsége, azután pedig ebből való hosszas felüdülése által gátoltatott. Most azonban a nemzet kívánságát ő Felsege eleibe közbenjárólag elvívén, jelenti, hogy törvényes és koronás fejedelmünk a magyar nemzet iránt mindig viseltető hajlandóságánál fogva legkegyelmesebben azt méltóztatott nyilvánítani, hogy minden törvények még a jelen országgyűlésén magyar és latin nyelven szerkesztessenek ugyan, oly módon mindazonáltal, hogy kétséges esetben mindig egyedül a magyar legyen eredeti és elhatározó. Ő csász. kir. főhercegségének ezen nyilatkoztatása az örömtől elragadott nemzetnek képviselőit harsány és hosszasan tartó éljen-kiáltásokra fakasztotta. Midőn ismét esendesség lőn, ekkép folytatá ő csász. kir. főhercegsége felséges urunknak határozatát: Forróan óhajttja ő Felsege tovább, hogy a tanácskozások alatt levő tárgyak minél előbb befejezve eléje felterjesztessenek, minél fogva azokat a nemzetnek érdekeihez képest legkegyelmesebb atyai figyelmére méltathassa.“²⁾

¹⁾ Deák Ferencz követsjelentése, 1836. Kónyi M., Deák F. Beszédei, Budapest 1882, 219—220.

²⁾ Temes várm. levéltára. Közgyűl. iratok 1836-ból, 771. szám.

Mint a magyarosodásnak egyik örvendetes jelét, beküldik követeink ama két hirdetményt is, melyek naponként, midőn országos ülések tartattak, falragaszokon adták tudtúl az érdekelteknek, hogy mikor, melyik országos táblának leszen ülése. E hirdetmények egyike, 1836. márcz. 8-ról, még magyar és latin nyelven jelenti az országos üléseknek az nap 11 óraker leendő megtartását. A márczius 9-ről szóló már egyedül magyar nyelven hirdeti úgy a fő, mint az alsó tábla az nap megtartandó ülését. Mint az idők jelét, e csekély változást is örömmel üdvözölték a magyar nyelv barátai.¹⁾

A különböző tárgyakról tett követi tudósítások között a temesi rendek figyelmét is a magyar nyelv ügye ragadta meg leginkább; míg a többiek-ről tett tudósítást egyszerűen tudomásúl veszik, a magyar nyelv képesében az egykorú jegyzőkönyv a következőket mondja:

„A honi nyelvnek virágzóvá és uralkodóvá tétele, úgy a haza boldogságára szolgáló egyéb tárgyak iránti kir. válaszok és követ uraknak tudósításaikhoz zárt törvényjavaslatok a Karokat és Rendeket örömméretők jeléül ismételt éljen-kiáltásokra fakasztván, érdemes követeiknek imént felolvasott jelentéseiket, el lévén azok a szükséges utasításokkal látva, tudományúl veszik.“²⁾

Az országgyűlés befejezése a márcz. 28-án kelt kir. leirattal május 2-ra tüzetvén ki, e negyedfél évig tartó gyűlés, melyre a nemzet — mint reform-országgyűlésre — oly nagy várakozással tekintett, véget ért. Követeink hazajöttek s a június 27-ki közgyűlésen adtak számot működésökről küldőiknek.

A közgyűlés elnöke: Dessewffy Antal alispán üdvözlé a rendek körében megjelent két temesi követet, mire a rendek általános éljen-nel feleltek. A volt első követ: Kövér János mondott mindkettejük nevében köszönetet a beléjük helyezett bizalomért, s átadá követi végjelentését. Bárha a szentesített törvények ekkorára a megyéhez még meg nem érkeztek, a követi végjelentés már ezúttal felolvasatott, a szentesített törvények meghallgatása egy későbbi közgyűlésre halasztatván. E követi végjelentés a következő:

Temes vármegye követeinek jelentése az 1832—1836-ki országgyűlésről.

„Tekintetes Vármegye! Midőn a jelen nagyérdékű országgyűlésnek befejeztével követségi díszes pályánkról, melyre a tekintetes vármegye fényes közönségének kegyes bizodalma bennünket emelt, és melyen a tekintetes vármegyének bölcs és a honra, nemzetre áldástárastzó utasításai szerint édes hazánk boldogságának gyarapítására állandó tiszta lélekkel ballagtunk, lelépven, eljárásunkról végjelentésünket ezennel a tekintetes vármegyének eleibe terjeszteni kötelességünknek tartjuk.

„Felhagyván azoknak unalmas ismétlésével, melyeket az országgyűlésének folyamatjáról a tekintetes vármegyének alázatosan és koronként benyújtott tudósításainkkal

1) E két falragasz-példány megvan Temes várm. levéltárában, keret alatt.

2) Lásd az 1836. évi követi tudósításokat s azok mellékleteit a közgyűl. iratok között 2, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775. számok alatt; valamint az 1836. évi jökönyvnek hasonló számait.

bemutattunk, csupán az utolsó napokban történetekre szorítjuk tudósításunknak jelen sorait.

„Igen kevés szavazatoknak többségével megajánlhatván az eddigi közadónak mennyisége, minekutánna sem az a felett a kormány részéről az azt ajánló s megadó nemzetnek teendő rendes számadás, — sem a közadózót annyira terhelő törvénytelen katonai tartások — alimentatio — rögtön megszüntetése ki nem vívathatott volna, legalább az 1655: 49., 1715: 14., 1723: 7. és 1790/91: 13. törvény, czikkelyenként, minden három esztendőben eszközöndő országgyűlésének tartását biztosítani kívánván, az érintett közadónak megajánlásához a „non ultra“ úgy tétetett hozzá, hogy a három esztendőök lefolyta után netalán elmulasztandó országgyűlés tartásának esetében a megajánlott adó azonnal megszűnjék, és minthogy — $\frac{1}{2}$ alatt ide mellékelt kegy. királyi válaszként ily ajánlás az eddigi gyakorlatnál fogva minden új feltétel nélkül ő Felsége által elfogadtatna, azonban az ímént érintette törvényczikkelyek értelme felségbe nem hozattatna, a képviselői tábla előbbeni elveihez, azaz „et non ultra“-hoz ragaszkodván, a kegyelmes királyi válaszban csak ily értelembeni megegyezését nyilvánítá, s erről a méltóságos főrendeket külön üzenetével tudósítá.

„A katonatartási — alimentationalis — érdekes tárgy, melynek végképi megszüntetése az országos Karok és Rendek által annyiszor és oly igen sürgettetett, bár ha ezen országgyűlésen az adózó népek határtalan s igazságos könnyítésével el nem döntetett, végképi megszüntetése azonban a jövő országgyűlésnek feladata leendő, mert ő Felségének legkegyesb atyai szándéka is oda járul, hogy az ő részéről és az országnak részéről is kirendelt vegyes küldöttség minden körülményeket fontolva, megvitatván, módját találja, miképen ily tehertől az adózó nép jövődre végképen megvathasson és az országnak ily kívánsága sikeresen eszközöltessen.

„A nádori portáknak igazságosabb felosztását a már az előtt előbocsájtott országos összeírási adatokhoz képest, azon közbizodalomnál folyvást, melylyel az ország és nemzetnek jóvoltáért és virágzásáért fáradhatatlanul munkálkodó és határtalan igazságszereteteért forró buzgósággal mélyentisztelt fennséges nádorához a törvényhozó test viseltetik és mindúntalan hálaadólag viseltetni is fog, a fennséges nádornak tántoríthatatlan igazságával párosított bölcseségére bízván, ezen tekintetes vármegyének eddigi 250 portái még négy portával megszaporfittattak és jelenleg 254 portákkal bir.

„Ő Felségének, koronás törvényes fejedelmünknek az országgyűlése befejezéseért saját szentséges személyében, Pozsonyban, felséges királyi párjával lett megérkeztekor az országosan egybegyűlt Karok és Rendek ő Felségöknek üdvözlésökre fényes küldöttséget rendelvén, egyszersmind azt határozták, hogy ő Felségök a küldöttség szóoka által magyar nyelven üdvözöltessenek, mely a méltóságos főrendekkel közölt kívánat midőn el nem fogadtatna, annál pedig a képviselők táblája továbbra is megmaradna, a fennséges ország nádorának közbenjötté kikérettetett, ki is azon éjjel későn eljáván alkotmányos tisztében, az országos rendekkel ő Felségének, koronás fejedelmünknek azon kegyelmes választát tudatá, hogy ez alkalommal egyedül deákul, s nem másképen fogadandja el az országos küldöttségnek idvezlését; mely kegyelmes királyi válasznak következtében a már meghatározott idvezlés ő Felségeknél deákul az egri érsek és patriarcha Pyrker ő excellentiája által teljesítetett és erre ő Felségeiknek kegyelmes válaszaik is deák nyelven tétettek.

„És bárha az országosan egybegyűlt Karok és Rendek által még az országgyűlésének elején ő Felsége, legkegyelmesebb királyunk alázatos felírás mellett az országgyűlés végén képzelhető egyengetésnek — Concertatióknak — elkerülése okából minden kegyelmes királyi válaszaiknak nem csak a tárgy érdemére, de magára a kifejezésekre — stylusra — nézve is való kiadására megkérettetett, és ámbátor az országos Karoknak és Rendeknek eme tekintetbeni óhajtasók be is teljesítetett, minek-

utánna mindazonáltal a kegyelmes királyi válaszok egyedül a deák nyelven alkotott törvények eránt költtek, későbbben pedig a magyar nyelv eredetivé és elhatározóvá nyilatkoztatott volna, még ezúttal az országos Karok és Rendek a nagym. magy. udvari Cancellariával vegyes és titkos szavazat — scrutinium — által választandó országos küldöttségeknek egybeülésével tartandó Concertatióra réá állván, a némely kijavításoknak országos ülésekben tett vitatása s elfogadása után, az alkotott mindannyi törvényeket ő Felségének legkegyelmesebb királyi jóváhagyása — sanctiója — alá terjesztették, melyek is a szokott fényes renddel idei május hónapnak 2-án, délután 5 órakor, miután az újonnan választott koronaőr esküjét ő Felségének szentséges személye előtt letette volna, sanctionáltattak; az országgyűlése eloszlatván, vegyes gyűlésben újonnan felolvastattak és az országos Karok és Rendek a tartatni szokott viszont búcsúzó beszédek után végképen elszéledtek.

„Éjjel-nappal tartván a tanácskozáások és országos ülések, s az izenetek és viszont-izenetek csak szóval történvén meg, az egymásra érkezett kegyelmes királyi válaszokat, mennyire azokat netalán elébbeni jelentéseinkhez kapcsolva a tekintetes vármegyének által nem szolgáltuk volna, itten 19 darabban benyújtjuk.

„Mi az országgyűlési nevezetesebb tárgyakat illeti, azokról egyenkint is körülményes követi jelentések annak idején a tekint. vármegyének eleibe terjesztettek: így miképen az országnak sérelmei, kívánatai és előleges sérelmei teljesítve orvosoltattak, azt az eddig ezen tárgya beküldött kegy. királyi válaszok bőven előterjesztik, melyeknél fogvást többekre semmi, némelyekre csak jövődöre biztató, és némelyekre kielégítő kegyes királyi orvoslások érkeztek, nem győzzük ez alkalommal a tekint. vármegye előtt örömmünket abban kijelenteni, hogy hazánknak annyi törvényhatóságai között, melyek számtalan sérelmeik felhordásával előállottak, tekintetes Temes vármegyének egyetlen egy sérelme sem lett légyen.

„A honi magyar nyelvnek diplomatikai állásra való emeltetése közelít; és ha a hív magyar nemzet háladatos érzéssel fogadta a fennséges nádornak felséges fejedelmünk-nélí ama dicső, remek és a magyarnak szívében örök emlék gyanánt maradandó közbenjárását, mely szerint az — azon rendíthetlen honfi buzgalommal és nemzetéhez forró szeretettel viseltető gróf Reviczky Ádám, főkancellár úr ő excellentiájának határt nem ismerő munkálkodása mellett, ezen országgyűlésen már a magyar nyelv törvényeinkben is eredetinek és elhatározónak ő Felsége által kegyelmesen elismertetik és elfogadtatik; és noha az ezzel szoros összeköttetésben álló királyi Czimeknek, pénzeknek és kegyelmes leírásoknak magyarúli létesítése mindeddig nem eszközöltethetett, ámbátor a praeparandia mint a nemzeti nyelvnek virágzó terjesztésére szolgáló intézet azon okból, mintha annak létezése is az abban tanítandó rendszernek és tudományoknak kijelölése a végrehajtó kormányt illetné, ez alkalommal elhalasztott, és ámbár a Ludovika katonai intézetben magyar nyelven előadandó tudományoknak és tanításoknak rendszere a praeparandiánál előterjesztett okoknál fogva ő Felsége által el nem fogadtatván, a nemzet ezen Ludoviceára országosan tett ajánlásától azonnal elállt, és noha a Pesten építendő játékszínek felállítását, melyre az országnak képviselői oly nagy készséggel és hazafi buzgalommal, küldöiknek lelkes és közkívánságokhoz képest áldoztak, a méltóságos főrendek gáncsolván, ez jelenleg végbe nem mehetett, felderült mindazonáltal a nemzetiségeknek boldogabb hajnala, s ama nemzetiségnek előmozdítására állandóul törekedő képviselői lelki erő rövid időre nemzeti nyelvének érdemére kivíandja azt áldott fejedelmünknek ápoló szárnyai alatt, mit az eddigi századok homályos műve édes és hős nyelvünkre nézve bilincsekben tartott; s addig is hazánk törvényhatóságainak buzgalmától és férfias szabályaitól fog függeni, keblökben édesgető eszközökkel a nemzetiséget annyira terjeszteni, mennyire a magyar nyelvnek hazánkban mindenüvé behozatala, mindenütti veledése és azon diplomatikai lépésre emeltetése jövődöre

megkívánandja, melyen egyéb európai művelt alkotmányos nemzetek már is fénykednek.

„Igyekeztek továbbá az országos Karok és Rendek a tudományokat és szép mesterségeket is hazánkban előmozdítani, s ezen okból a Nemzeti Muzeumot nem csak számosabb ritkaságoknak öszveszerzett kincseivel szaporították, de mivel mind az azokat magában foglaló pesti épület legrosszabb állapotban volna, mind pedig az újlag megvett ritkaságok benne elegendő helyet nem találnának, a nemzetnek méltóságához s díszéhez illőleg a most érintett muzeumi épületnek újonnan Pesten leendő felépítésére 500.000 pengő forintot ajándékoztak; nem valának azonban a Karok és Rendek a politechnikum intézet alapításában oly szerencsések mint kívánták, minthogy annak a nemzet általi felállítását a kormány részéről el nem ismertették, ők Felsőge kegyelmes királyi válaszában magát odanyilatkoztatni méltóztatott, hogy ily intézetnek alapítása s a tanítási rendszernek kijelölése a végrehajtó hatalmú kormányhoz tartozván, ezen tekintetből ők Felsőge a nemzetnek kívánságaihoz alkalmaztatva, atyailag fog gondoskodni.

„Az országgyűlés lefolytának utolsó negyedében a szabad királyi városoknak követői amaz oknál fogva, hogy ők szavazásaik alkalmával nem városonként, hanem összesen véve csak egy szavazattal bírnak, nagyobb meghasonlásokra alkalmat szolgáltak oly annyira, hogy odahagyván a kerületi üléseket, előbb ugyan szab. kir. Pozsony városának házában, későbbben pedig külön épületben, a közülök hetenkint kijelölendő elnökeik alatt, kerületi tanácskozásokat tartottak, és azokon nem a napirenden levő tárgyakat vitatgatták, hanem oly eszközökről értekeztek, melyek legalkalmasabbak lehetnének vagy egyenkénti voksaiknak kivívására, vagy pedig ellenkező esetben az országgyűlés folyamatának megakasztására. És valóban, az országos ülésekben a nemes vármegyéknek képviselői ellen többször borzasztó kifejezésekkel keltek ki, a honra és nemzetre legáldásosabb és leghasznosabb törvényeknek alkotásában zordon ellenkedéseket nyilváníttak; és végre, ha elegendően nem magasztalható nagy nádorunknak ők Felsőgeének, mint a törvényhozó test törvényes elnökének ritka kegyességű böles intézetei a folyvást békétlenkedő s már-már elszakadásban levő szab. kir. városi követeket korlátai közé, a boldogabb jövőnek ígérete mellett vissza nem viszik, csak nagyobb zavarral és talán kellemetlen következéseket maga után vonzó foganattal, idő előtt oszolhatott volna széjjel az országgyűlése. Másrészről leírhatatlan és nyomasztó fájdalommal tapasztalták az ország képviselői mindazon akadályokat, melyek a mélt. főrendek részéről a hon boldogságára alkotott törvényeknek el nem fogadásával előgördítettek, számtalan oly intézmények tizenhatszor is a méltóságos főrendek által el nem fogadotva, az országos képviselői táblához visszaküldettek, és végre nem akarommal — vetőval — sírba döntettek, melyek, ha ők Felsőgeének legkegyesebb színe eleibe juthattak, ők Felsőge által, mint a nemzetnek javát, a hon boldogságát és a kormánynak érdekeit egyenlően és hasznosan gyarapítók, nyomban helybenhagyattak volna, — így az Országgyűlési Újság, a sajtószabadság, a vallási és szólásszabadsági tárgyak, az úrbéri 5. czikkely 2. szakasza alatt ösmert örökös szabad megválthatás, a békési sérelem, és több ezekhez hasonló, az országos testületekre és minden terhet viselő szegény közadózóra nézve idvességes, de némely egyes személyek érdekeire nézve netalán nem hasznos következtetésű tárgyak a mélt. főrendek táblája vetőjának áldozatává lettek, s ezen tekintetből a két tábla közötti bizalom oly annyira megcsökken, hogy a szab. kir. városok voksainak helyesebb elrendelése, a felső tábla határtalan vetőjának korlátozása, a képviselői táblának módosítása és az e szerint megszünt kölesönös bizodalomnak csak ilyképi helyreállíthatása, egy szóval, a nemzetnek és honnak boldogsága s felsőge királyunknak atyáskodó nagyobb dicsősége mintegy elkerülhetlenné teszik, hogy a jövő országgyűlése mindenekelőtt a maga rendezésén — coordinatioján — kezdődvén, felsőge nádorunk ős bölese-

ségű vezérlete alatt elejét vegye, hogy így ennek következtében az ezutáni országgyűlések Pesten, a nemzet által már megajánlott költségen, de csak ő Felsege által leendő kegyelmes elfogadásakor építendő országházában tartathassanak.

„Előbbeni alázatos tudósításainkból bölcsen méltóztatik a tek. vármegye emlékezni: minő helyzetben maradt legyen jövő országgyűléseig a magánosoknak pénzbeli viszonyaik, — a Privatus Arrelatiok tárgya? — hogy a honi pénztárnak nemesek általi viselése elesett, és hogy Dalmáciának Magyarországhoz kapcsolatása tekintetében ő Felsege az országnak ahhozi jussát elismervén és a visszakapcsoltatást is kegyelmesen megígervén, az országos rendek által addig is Dalmácia és Horvátország között fennálló vámoknak megszüntetését foganatlanul sürgették légyen; továbbá a mi a Concurrentionalis Cassát illeti, azon adósságnak lefizetését, melylyel ő Felsege kinstárának tartozik, tanácskozásba vevén, oda ütött ki a többségnek kívánsága, hogy ezen tárgy feletti tanácskozás a jövő országgyűlésre halasztasson.

„Ezen kívül még igen számos jótékony tárgyak önesírájukban elfultak; mert mennyire terjedett ki a képviselői táblának királya, nemzete és hazája iránti buzgalma, és mennyit érhetett el a haza, ha mind az, mi jó vala, s mind az, mit fejedelem és haza iránti buzgóság a közjóért teremteni akart, hol képzetiben, hol esírájában, hol a külön, hol a kerületi, hol az országos ülési, hol a főrendi s hol a kormányi tanácskozásokban meg nem szűnt, máshová nem utaltatott, más időre nem halasztatott, részben meg nem esonkíttatott, vagy rövideden meg nem tagadtatott volna: azt a tek. vármegye a jelen országgyűlésnek tanácskozásaiából bölcsen általlátni méltóztatik. Azonban meg levén a boldog jövődönök roppant alapja már vetve, valamint a múltakat, az elhalasztottakat, de meg nem szűnteket, a mennyire azok a király és haza javára szükségesek, még a jövő kor visszaadandja, így jelenleg is a hazára nézve valóban áldásos törvények 49 cikkelyekkel alkottatván, a már-már bekövetkező jóra, szépre, nemesre s nagyra óriási lépések történtek.

„Ugyanis az eddigi országos kerületi tanácskozások helyett, jobb renddel, nagyobb díszszel és erővel a kerületi ülések az országos tanácskozások termében, nyilván s felváltva rendes elnökök alatt s kerületi jegyzővel tartatván, minden tárgynak megvitatása, bővebb megfontolgatása és tanácskozás alá revése úgy eszközöltetik, hogy a legesekélyebb kétség esetében is, bárminő kérdés is, rendes voksolás által eldöntetvén, az azok eránti elkészített s hitelesített izenet s törvényjavaslat az országos ülésbe átvitetik, következőleg a kerületi ülések rendíthetlenné tétettek; az abban készült izenetek és törvényjavaslatok az ország Iratai közé alkalmaztatnak, és így a toll a nemzet bizodalmaival felruházott jegyzőnek kezébe jutott.

„Törvényeink honi nyelven úgy valamint felírásaink is készülvén, eme nyelv eredetivé és elhatározóvá lett; és mit az eddigi századok nem értek el, nem tapasztaltak, de mostanra megérleltek, azt az országosan egybegyűlt Karok és Rendek jelen országgyűlésének végén érzették; így már a magyar felírásokban nem Josephus Palatinus, hanem József Nádor, és ő Felsegének magyar törvényeink sanctiojában nem Ferdinandus m. p., hanem Ferdinánd m. k. aláírásait örömtől könnybe lábbadt szemekkel tekintették s ezer éljen s éljenharsogások között örömeiket, dicsőségöket s azt, hogy a magyarok magyar királya és magyar nádora leend, az egek urának köszönék.“

(Következnek a szentesített törvénycikkeknek szövegei.)

„Ezeknek alázatos jelentése után, az általunk országgyűlési költségek fejében felvett és miképen kiadott pénzről számadásainkat $\frac{1}{2}$ alatt ide csatolván, egyszersmind a már leküldött Kossuth Lajos szerkezetének lapjain és jelen országgyűlésének 12 darabból álló N a p l ó és 5 darabból álló I r a t o k jegyzőkönyvein kívül, ugyanezen Jegyző- és Napló-országgyűlés könyveket más példányban, melyek a tekint. és nemes vármegyének kegyes engedelme mellett követjeik számára megvételtek, itten alázatosan által szolgáljuk

És midőn ekképen tisztünket teljesíteni igyekeznénk, azon nyugtató öntudat mellett, hogy ezen országgyűlésnek lefolyta alatt, a mennyire a tekintetes vármegyének közbizodalmas kegyességéből a temesi követi székben ültünk, mindenkor és minduntalan nagylelkű küldőinknek óhajtásait, és országszerte elismert lelkes utasításait, fejlődelmet és hazát soha egymástól el nem választván, s a királynak és nemzetnek dicsőségét s a hazának javát, gyarapodó virágzását és közboldogságát szemünk előtt tartván, lelkiismeretes állhatatossággal eszközölni, s foganatosítani egész tehetségünkből iparkodtunk, hogy így mind királyunk és hazánk eránt keblünkben buzgó hívségünket kijelenthessük, mind nemzetünkhöz forró szeretetünket kitüntethessük, mind a tek. nemes vármegye közönsége általunk kincsek kincseinél nagyobbra becsült bizodalmanak megfelelhessünk; melyeknek ha hogy eleget tehattunk, éltünknek hátralévő napjaiban temesi követi állásunkat, mint magyar hazánknak egész csillagként ragyogó nemes Temes vármegye képviselői, díszes tisztünknek idejét földi boldogságunknak tartandjuk; magunkat továbbra is a tek. vármegyének nagylelkűségébe háladatos mély tisztelettel ajánlván, a tek. vármegyének Temesvárott, június 26-án 1836. Alázatos szolgálai és országgyűlési követei: Rétháti Kövér János m. k. Latzkovits János m. k.¹⁾

E követi végjelentés felolvasása után a megyei rendek érdemes köveiteknek tündöklő hazafiságukért, melylyel követi tisztöket a várakozásnak megfelelőleg betölteni, s azzal a haza és különösen e megye boldogságát szakadatlan szorgalommal, utasításaiknak a legkisebb részletekig való megtartásával sikeresítették, ismételt, és hosszas éljenkiáltások között buzgó köszönetet mondottak s követi végjelentésöket egész terjedelmében a megyei jegyzőkönyvben megörökíteni határozták.

Erre Latzkovits János, volt másod követ, követtársa nevében is köszönetet mondott a megyének s most már mindketten elfoglalták ismét főbírói tiszteiket.

Rendkívüli öröme gerjesztette a rendek kebelét mindama törvény, mely a negyven hónapig tartott országgyűlés alatt a haza és nemzetiség emelkedésére megalkottatott; érdemleges határozatukat azonban azon időre halasztották, midőn az e végre tartandó közgyűlésen a törvények kihirdetendők lesznek. A követi végjelentésben említett érdekes kérdések tárgyalása pedig azon időre tartatott fenn, midőn a következő országgyűlésre küldendő követek számára adandó utasítás fog munkába vétetni.

A követek napidíjait pedig — elismerésök jeléül — azon időre is kifizetni rendelték, midőn küldőik engedelmével, Pozsonytól távol voltak is.²⁾

A július 23-ki kis gyűlésen jelenté a jelenlevőknek Dessewffy alispán, hogy a szentesített törvények immár a megyéhez is megérkeztek, miért azoknak kihirdetése végett aug. 22-én rendes közgyűlés fog tartatni.

A közgyűlés a mondott napon, temérdek résztvevő jelenlétében megtartván, a hozott törvények ünnepélyesen is kihirdettettek. A kihirdetés után Temes vármegye rendei a következő, figyelemre méltó végzést hozták:

1) Temes megye levéltára. Közgyűlési iratok 1836-ból, 1661. szám.

2) Temes várm. 1836. évi jkönyve, 1161. szám.

„Alkotmányos nemzetünknek három évet haladó fáradozásai után létesült törvény-cikkelyeket az egybegyült rendek felszült vágyaik örömgerjedelmei közt fogadták; mivel habár nem is szemlélték azok sorában a haza időszült sérelmeit és kívánatait egytől egyig orvosolva, habár az országgyűlés folyta alatt adott utasításokban kijelentett óhaj-tásaikat nem látták is mind törvény szerint méltóságára emelve; azok mégis a nemzet s fejedelem közti szoros kapcsolat és bizodalom lánczait erősítve, sok rendű üdvös intéz-kedéseik által oly jónak találtattak magvait rejteni, mik a nemzet lépesőnkinti boldogu-lását emelik, haladását tükrözik.

„Nemzeti nyelv határozván el egy nemzetnek polgári érdemét, benne sarkalván a nemzet erkölcsi erejének forrása, nem titkolhatják el a Karok és Rendek az újonnan alkotott törvénycikkelyek sorában a nemzeti nyelvet elhatározó s diplomatikai állásra emelő III. törvénycikkely tartalmán eredt örömrészeiket, felséges fejedelmünk, s felvállalt közbenjárásában oly s.erenésesen eljár fenséges nádorunk eránti hálájokat, s ennek folytában határozzák: Hogy jövőre a megye minden felírásai a Karok és Rendek érzéseit az eddiginél hívebben tolmácsoló nemzeti nyelven tétessenek a fejedelmi trónhoz, hogy egyszersmind ő Felsége alázatos felmutatás által megkérettsék, miszerint magyar nyelven adandó válaszaik által az iránta oly kitűnőleg tanusított szeretetét koronázza. Mivel azonban a nemzeti nyelv érdekében hozott törvény ennek közönségesítéséről érintést nem teszen, a Karok és Rendek pedig az időt megérkezettnek vélik, melyben annak terjesztése s idegen ajku lakosokkal való megkedveltetése szükségünk legfőbbikévé vált: elől-ülő rendszerinti Alispán úr elnöksége alatt küldöttséget határozta kinevezni, mely eljárását nemzeti nyelvünk ügyének szentelve, annak minél tágasb terjesztésére, e megye idegen ajku faluinak iskoláiban miként lehető behozatalára s közönséges virágoztatására szolgáló adatokat javallatkép öszveszedve, eljárásáról a jövő közgyűlésen jelentést adjon.

A felolvasott törvényeknek rendszeres kihirdetése sikeresítettvén, a mi azoknak fogatnba hozatalát illeti, minthogy tartalmuk főleg a nemzet egy oly osztályzatát illeti, mely a jelen kihirdetésben nem részesült, a földesúr és jobbágy közti kapcsolat pedig azt tesz szükségessé, hogy jelesen az úrbéri törvények tartalma az itt jelen nem volt jobbágyoknak is egész kiterjedtséggel adassék tudtára, fontolóra vétetvén egyszersmind az is, hogy az úrbéri törvénycikkelyek általánosan egész hazára lévén készítve, a már azelőtt külön úrbérrel ellátott hajdani Bánság három megyéjére nézve az azokban divatozott előbbi szokásnál fogva számos záradékok s kivételek fordulnak elő, sőt hogy több, egyéb kérdésekre nézve is az egyarántiság tekintetében segíteni kelletik, a törvé-nyeknek miképen eszközendő teljesítését, nehogy mindezekre nézve a jobbágyok akár-honnét származható belmagyarázatok s félreértések által zavarodásba ejtessenek; a Karok és Rendek elkerülhetlennek találták, hogy mielőtt az úrbéri törvénycikkelyek a köz-ségeken kihirdettetnének, azok a többiekkel együtt eleve, küldöttségkép, alkalmaztatólag ezen megyére, szedetessenek rendbe, s egyszersmind teljesítésre szükséges utasításokkal akkép készíttessenek fel, hogy az érdeklött kihirdetés és foganatosítás egyiránt, és mind a két fél közti bizodalom kívánata szerint eszközöltethessék. Rendszerinti, vagy ennek akadályoztatása esetében másodalispán úr előlülése alatt e végre tartandó küldöttség, mihez a megye szavazattal bíró minden nemesei szabadon járulhatnak, és nem csak az úrbéri törvények rendszeres alkalmazását, hanem a többi törvények s névszerint a magános vállalatok tárgyában alkotott törvénycikkelyek folytában, a kereskedés előmozdítását segíthető adatok s módok kijelelését, úgy a törvényes bírságumoknak ezentúl minő pénzben leendő fizetését, s az egész törvények iránti öszvevételeit, a mennyire ezek foly-tában határozatok hozatalának szüksége fennforogna, tárgyaló munkálata a legközelebbi közgyűlésre bemutatandó. Az pedig a felhozott vitások sorában világosan kijelentetik, hogy ezen ország alkotmányi elveinél fogva teljes értékű pengő pénz lévén egyedül a fizetés törvényes eszköze, az úrbéri törvényekben előforduló adózások is, valamint a

törvények sorában előforduló minden pénzbeli kitételek, csak teljes értékű ezüst pénzben értendőnek. Végre az úrbéri 11. törvénycikknek az elhagyott telkek jegyzésbevétele iránt, rendelkezésére járásos főbíró, illető esküdt, s tiszti ügyészi hivatalnak meghagyatik, hogy azokat küldöttségkép, a törvény nyilvános értelme szerint összeírva, eljárásukról a jövő közgyűlésre jelentést adjanak. Mi végre ezen határozat mindkét alispán, négy járásos főbíró s tiszti főügyész uraknak kiadandó.“¹⁾

---

¹⁾ Temes várm. jegyzőkönyve 1836-ról, 2213. szám. E küldöttség össze is jött, de csakis az új urbéri gyakorlat fogantatását tette tanácskozási tárgyává. Ez irányban javaslatot is készített, mit az 1836. okt. 17-én tartott közgyűlés el is fogadott s az úrbéri törvény végrehajtása a szabályzat szerint történt Temesben. U. o. 2962. szám.

Ujabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból.

Orosz Endré-től.

Jelen közleményemben nem új őstelepeket vagy lelhelyeket mutatok be, hanem a már részint mások, részint magam által ezelőtt felfedezett és leírt őstelepekről újabban előkerült azon ősemlékek tárgyakat említem meg, melyeknek följegyzése az illető telepek tüzetesebb ismeretéhez legalább is nem fölösleges.

A esócai „Kremenyák“ őstelep.

(Torontál m.)

Dr. Szentkláray Jenő ezen őstelepeiről a fölfedezőkön kívül még Dr. Dudás Gyula is tett közzé adatokat.¹⁾ Magam az 1894. évi húsvéti szünetidőben tett Tisza-melléki praehistoriai excursiomon (III. 26-án) szintén meglátogattam Kremenyákot s az ezen alkalommal általam gyűjtött anyagot és följegyzett adatokat a már elég részletesen ismert topographiai viszonyok újabb megemlézése nélkül itt ismertetem.

Eszközök.

Quarz-homokkőből 1 drb őrlőkő-töredék. 7 drb. carneolvörös, viasz-sárga, hamúsínű, fehéres-sárga és tarka változatú kis szarúköves-tűzkő szilánk, melyek leghosszabbika 24 mm. — Ép, tökéletes körtealakú hálonehezék téglavörösre égetett agyagból. Magassága 5·5 cm., legnagyobb kidomborodásának átmérője 4·5 cm. Hegyes (felső) végén 3 mm. átmérőjű lyukkal van átfúrva a fonal számára. Az ily körteidomú s más gömbded alakú hálósúlyok gyakori előfordulásúak a délmagyarországi őstelepeken.

Edények.

Élénk téglavörös, téglasárga, hamúsínű és palaszürke, elég sűrűn jelentkező edényszerpek, melyeknek anyaga apró csillámos agyagból korong nélkül van elég ügyesen idomítva és többé-kevésbé jól kiégetve.

---

¹⁾ L. Tört. és Rég. Ért. VI. 142; u. o. U. F. I. 158—160. Arch. Ért. Ú. F. X 356—357.

Vastagságuk 5—20 mm. közt áll. — Perem egyenesen felálló. Fogantyút csak átfúrt csücsköket találtam, szabályos kör alakú fülüreggel. Fenék lapos, síma. A kevés számú ékített cserepeken előjön vessző-dísz, egyenes vonal-d. és apró csücsök-d. Különösen jellemző a „Kremenyák“ őstelepre az egyenközüen haladó zezgúgos egyenes, az ú. n. tört vagy szögvonalú dísz, mely vessző-díszszel együtt összalakulatban is kapható. A cserepek nagy tartó edények, fazekak és csuprok töredékeit képezik.

Konyhahulladékok.

Nyers fehér, s gyakran előkerülő égetett, fehér, kékes és fekete színű esontörmelékek s nagyszámú kagylóhéjak e csoport tárgyai. Csak rövid pár órai idő alatt szerencés voltam az alábbi nem kevésbé érdekes állatfaj-sorozat jellemző, vagyis a determinálásra alkalmas maradványaiból gyűjthetni.

1. *Bison prisceus*, H. v. Mey? felső állkapcsi hátsó zápfoga. Hossza a hiányzó fog-gyökerek nélkül 5·5—6 cm., ép állapotában 8 cm. is volt, miből kiviláglik, hogy tényleg egy nagyobb *Bos* fajtól származik. Legnagyobb szélessége a rágófelület külső élén 38 mm., legnagyobb vastagsága a fog-gyökerek kiágazásánál 27 mm. Koronájának redőzetei teljesen épek s nem kopottak. A fog felülete sötét-barna színű világos-kékes erekkel tarkítva. Földhordás által került a fekete televényből a felületre. Összehasonlító anyag hijában nincs determinálva, tehát a nálunk előforduló prae-historikus *bovinae*-k közül lehet *Bos* (tulok) és *Bison* (bölény). Redőzeteinek eltérő alakja és a fog nagysága miatt nem *Bos taurus*, az Európában a bölénynél hamarabb kipusztult *Bos primigenius* nálunk elég ritka, ellenben gyakori a *Bison* (v. *Bos*) *prisceus*. S tekintve, hogy ősemberi tárgyakkal a *Bison* előfordul s tekintettel arra, hogy a délmagyarországi alföldön már így többször is fordult elő,¹⁾ nem tévedek, ha ezen fogat is leginkább a magyarországi ősbölénytől vagy bölénytől = *Bison prisceus*, H. v. Mey tartom származottnak. Ősemberi telepen találtatván, kétségtelen, miszerint a telepeselek vadász-zsákmányát képezte.

2. *Bos taurus*, L. zápfoga.

3. *Equus caballus*, L. zápfoga.

4. *Cervus elaphus*, L. zápfoga.

5. *Sus scrofa*, L. fogai.

6. Kis emlőstől (?) származó 5·5 cm. hosszú, ép, pörkölt esontoeska.

7. Üreges, vékony, madárcsont. *Undet. sp.*

8. *Ciprinus carpio*, L. 1 garatfoga, 8 mm. átm. halcsigolya és néhány halszálka.

¹⁾ L. Orosz E. „Új őskori-telep Öregfalú határán.“ — Délmagyarországi Tört. és Rég. Ért. 1896. évf. I-ső füzet.

9. Unio pictorum, L. héjtöredékei ritkán.
10. Unio batavus, Lamk. apró, kerekded teknői fölötté gyakoriak.

Egyéb tárgyak.

Nagy drb. téglavörös és szürke égett agyagrögök, tűzpad töredékek, melyekben gabnapelyva és szalmaszál benyomatai vannak. — Fekete, likaesos, könnyű, olvadt agyagrög, mely a vízen úszik. — Egy kis, égett, piros agyaggolyócska.

Minthogy a csókai „Kremenyák“ őstelepen többen gyűjtöttek és tehát több kutató közölt róla leleteket és adatokat, e miatt részletesebb következtetések levonásának helyet adni itt e leletközleményben alkalmosrúnak nem látom. Röviden azonban kiemelem, hogy a csókai őstelep a közeli Tisza folyó évenkénti kiöntéseiből keletkezett nagyterjedelmű bozótos mocsarak, nádasok és fűzesek (arundinetum et salicetum) között, mint magasabb földhát vagy kiemelkedő kis sziget állott, miből következőleg őslakói valóságos pákász-életmódot folytathattak. Főfoglalkozásnak a vadászat és halászat látszik, igen alárendelt lehetett az állattenyésztés meg földművelés. Legkiválóbb lelete a Bison fog, mely állattól tüzetesebb kutatás által esetleg még több vázrész is kerülhetne napvilágra különösen a földmunkálatok végzésekor. Az összes leletek neolith culturára mutatnak. A telepen való további kutatás és gyűjtés nagyon kívánatos!

A tamásfalvi kincslelethez.¹⁾

(Torontál m.)

Az 1871. évi ismeretes kincsleletből maga a sváb találó többet elosztogatott „jó emberei között.“ A kincset a nemzeti muzeumba beküldő Szentpétery Pál 4 drbot jegyzett föl, melyeket a faluban széthordtak. Ezek voltak: 1 nehéz balta (véső?), 1 lándzsacsúcs, 1 kés (tőr? ez a legépebb állapotban volt a többi közt) és 1 oly tárgy, melyet Szentpétery nem láthatott, de melyről azt mondták, hogy emberi főre lett volna alkalmazható; . . . . . stb. — E följegyzés alapján én is meglátogattam 1894. V. 6-án Tamásfalvát s az ottan lakó Balázs György földbirtokos szíves útbaigazításával megszerezni sikerült azon bronztárgyat, mely a széthordottak közt legépebb állapotú késnek vagy törnek van jelezve. Ez a kincs legérdekesebb tárgyainak — a töröknek — mondhatni legnagyobb, teljesen ép példánya. Hossza 23 cm., a penge legnagyobb szélessége 33 mm. Pengéjének mindkét oldalán erősítő borda vonul végig. Markolata félholdalakúan a pengével egybeolvadó, ellipsz átmetsetű tömör bronz, melynek közepén 3 kidomborodás van a kézben való biztosabb megtartásra. A markolat hossza 78 mm. Markolatán

¹⁾ Arch. Ért. V. 162—163.

több vízszintes irányú, sorban váltakozó vessző-dísz, egyenközü egyenes és görbe vonalú dísz kölesönöz neki még tetszetősebb külsőt. Tulajdonosa fényesre takarítván, megfosztotta szép élénkzöld patinájától, mint egyik régiségi szépségétől. Anyaga vöröses bronz. —

Maga a találó szerint a kincset nem kutasáskor, hanem földből vert fal készítésekor az anyag-gödörben találták 1 méternél kisebb mélységben. — A széthordottakból megkerült 3 drb (véső és lándzsacsúcs Temesvárt, tör nálam). Ezekon kívül a találó megtartott még 3 bronztárgyat, később a jelenleg Zsombolyán lakó rokonainak adta át — emlékül. Ugy látszik tehát, több is kallódott el a leletből a Szentpétery által feljegyzett 4 drb.-nál.¹⁾

Tamásfalva.

Balázs György volt községi bíró k. b. 3 évtizeddel ezelőtt látott egy ép, fekete, átfúrt kőbaltát, melyet Tamásfalván, bent a helységben végzett házalapozási földmunkálatoknál találtak. A kőeszköz elkallódott. (94. V. 6. Sajat jegyz.)

A kécsai „Kurjácska greda“ őstelep.²⁾

E telepről írott részletes értekezésemben (pag. 4.) főlemlítettem volt a telep körüli azon száraz, hovatovább eltűnedező mélyedéseket, melyek az őskorban ott létezett parti kiöntések és mocsarak maradványait képezik. A telepnek keleti oldalán fekvő egyik ily — még ma is k. b. 50 lépés átmérőjű — mélyedésnek az őskorban létezett viszonyát a telephez igen érdekesen volt alkalmam szemlélni az 1895 évi, tavaszi oly sok talajvíz kiütése alkalmával, milyent Kécsa határainak mélyebb helyein, így különösen a Planistye határon évtizedenként talán egyszer észlelhetnek. Ugyanis míg az emelkedettebb talajon és dombokon a szépen előrehaladott buzavetések díszlettek, addig a mélyedményeket a kipusztult vetés helyén víz és iszap borította. Ápril hóban a tócsa kiszáradt s ekkor kizárólag 2 növény, ú. m. a *Polygonum hydropiper*, L. és *Cirsium arvense*, L. ütötte fel tanyáját. — Az újabban gyűjtött tárgyak a következők: 2 basalt s 1 vöröses quarcz-homokkő őrlőkő-töredék, melyekkel az őrlőfenékkő töredékek összes száma 29 drb. — 37 mm. hosszú, 2 cm. széles, pattogatott élű tűzkökés, meg 1 más kisebb szilánk fele. Amphibol-pala nyerskő 1 darabja. — Jellemző új adat a telep keramikájára 2 csónakalakú kis cserépedény töredéke. Az egyik féledény magassága csak 2—3 cm., peremtávolsága azaz szélessége a közepen = 8 cm.; a másik kisebb töredék magass. = 5 cm. s csónak-orra éles. Ezen alacsony, kis edényfaj határozottan valamely külön czélra lehetett felhasználva. Kiváló érdekességük abban áll,

¹⁾ Milleker B., Délmagyarország őskori régiséglelei. Különlenyomat 47. oldal.

²⁾ A „Kurjácska gredai“ őst. Kécsán. (Torontálm.) Erdélyi Muzeum. 1896. XIII. kötet. Orosz E.

hogy ezen alakjukból következtetni lehet, miszerint csónakjaik is voltak, melyek ez edények készítésének mintájául szolgáltak, mi ismét fényes bizonyosságát adja az őstelep jelenlegi topographiai viszonyaiból levont ama következtetésem igazságának, hogy a telep és a köralakú kis dombok körül szembeötlő mélyedések őskori mocsarak nyomait jelzik. — A konyhahulladékokból 1 *Cervus elaphus*, L. zápfogat találtam s a már közölt fajok közül a gyakoriabbak szintén ismétlődtek. — A talált többi tárgyak jellegei már mind ismeretesek eredeti dolgozatomban. A kunyhólakások sővényfalainak agyagtapasztékaiban látható gabnaszemek benyomataiból meghatározandó a kécsai praehistorikus ember által termesztett gabnafajt (buza, rozs, árpa?), fölkértem egy botanikust erre, azonban ez üregek alapján a pontos meghatározás még *microscop* segítségével sem sikerült.

Cseneji-telep.¹⁾

1895-ben ismét meglátogattam a cseneji és újvári őstelepeket. Csenejéről főlemlíthetek egy köralakú, lapos, átfúrt csüesökfogantyút és egy agyagdarabot, melyben gabnaszemeket mutató magbenyomatok vehetők észre. —

Csenejből, az ottani házi kertek egyikéből egy szépen alakított és csiszolt ép serpentin-fejsze került a temesvári muzeumba, melynek lelhelyét a hiányos följegyzés miatt, sajnos! nem tudtam megtalálni, pedig hihetően az is őstelep.

Az újvári őstelep.²⁾

Innen még négy őrlőkő töredéket jegyezhetek föl: gránitos kőzet = 1, basalt = 1, gránitos-muscovit-gneisz = 1 és conglomerátos-quarzkomokkőből = 1. Ezekkel az őrlőfenék-kő töredékek összes száma = 29. Egyik őrlőkő vast. = 8 cm. — Az edények csoportjából van egy felül nem domború, hanem szögletes szalagfűl. Egy cserépre rátapasztva, a perem alatt az edény körül ferde hullámzóan haladó agyagszalag-dísz láttam, mely domború hullám-dísz az őstelepeken nem mindennapos. — Egy kis, fekete edénykének féltöredéke. Legnagyobb kidomborodásán vonul körben az edény körül egy 4 mm. keskeny, erkélyszerű párkány, mely élén vessződísz visel. Több gráphitos fekete edénycserép. — A telep konyhahulladék állatsorozatába egy új adatot illeszthetek be, s ez egy 4–5 mm. átm. üreges madáresont (*Undet. sp.*) fehérre égett kis töredéke, melylyel a telepről ezuttal a 12-ik állatot mutattam ki. — Megemlítendő még a *Cervus elaphus*-nak felső állkapcsi 2 igen jellegzetes szép zápfoga.

¹⁾ Délmagyarországi Tört. és Rég. Ért. 1895. évf. I. füzet. pag. 68.

²⁾ Délmagyarországi Tört. és Rég. Ért. 1895. évf. I-ső füz. pag. 69–76.

Öregfalu.¹⁾

Egy 6 cm. széles és mostani töredék alakjában 6 cm. magas agyagtárgy eredeti alakbeli minősége ismeretlen, de leginkább valamely szoborműnek képezhezti alsó részét. Felső része hiányzik; alja lapos és mellső oldala egymás fölé lehajlított végű félkörökkel díszített. — Az öregfalui őstelepről általam ismertetett *Bison priscus* szarvasapot ismételten megmérvén, az ottan följegyzett méretviszonyokat helyeseknek jelenthetem ki.

A délmagyarországi muzeumban láttam néhány ép, nagy, Vattináról és Saághról (Temesm.) származó szép cseréputnát. Nekem annyiban érdemes róluk itt megemlékezni, hogy ezen ép edényeken láthattam jól a zsinigbenyomatú ornamenticát, néhány ujjbenyomat és kivált apró csücskök kíséretében, a mint én ezt a kécsai Kurjácska-gredai őstelep leírásában már kiemeltem volt.²⁾ De épen ezen ép urnák kiemelt sajátosságai adnak nekem tudomást arról, miszerint a kécsai, újvári és öregfalui bronzkori telepek teljesen azonos zsinig-, csücsök- és ujjbenyomat díszítésű edényei is ilyen urnaszerű edények voltak, mely idom és ornamentum tehát határozottan bronzkori tyrust képvisel. Ezen véletlen észrevételem eléggé igazolja, hogy a praehistoriában az összehasonlító vizsgálatok mily szükségesek és idővel mily sok igazságot lehet általok földeríteni.

Knéz. (Temesm.)

1894. VI. 10-én meglátogattam Knéz természeti változatosságokban gazdag vidékét őstelep kutatása végett, mert a délmagyarorsz. muzeumban egy őskori hálósúly van Knézről. Azonban itt is negatív volt a kutatás a kényelemkedvelő laikusoknak azon kárhóztatandó szokása miatt, hogy az őskori tárgyak lelhelyeinek közelebbi megnevezésével nem törődnek s megelégszenek azzal is, hogy: Knéz. Különben a dombos, tavas, nádas vidéken feltétlenül felfedezhető lesz idővel 1—2 őstelep. A lakók szerint több helyen fordulnak elő ősrégi vastag cserepek.

Apahida, Kolozsm. 1896. VII. 20.

¹⁾ Orosz E. „Új őskori telep Öregfalu határán.“ — Délmagy. Tört. és Rég. Ért. 1896. évf. I. füzet.

²⁾ L. II. Edények. Benyomatú dísz. (Id. helyen.)

T Á R C Z A.

Kivonatos jelentés az 1897. évi január és márczius hónapokban tartott választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1897. január 30-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: a) Tárgyak: Deschán Achill társ. elnöktől az 1891. évi temesvári kiállítás elismerő okmányának eliché-lapja; Klingl Jánostól (Temes-Kubin) egy kőbalta és kőkalapács töredéke. b) Pénzek: Kalitovics Lőrincztől (Károlyfalva) 12 drb jobbára római ezüst-péNZ és egy osztrák bankó. c) Könyvek: Temesvármegyétől, a magy. tud. akadémiától és eserepéldányok, összesen 13 kötet és 7 füzet. d) Lendvai Miklós, társ. tagtól, a millennium alkalmából Temesvárott tartott ünnepek meghívói, programjai s egyéb hasonló nyomtatványainak gyűjteménye. — Az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2. Változások a tagok sorában: A rendes tagok sorából indokolt kérésükre töröltettek: Stadler József és Pottyondy Ferencz. — Új rendes tagokul főlvetettek: Hemmen Ferencz, csanádi prépost-kanonok (Temesvár), Szücs János, theol. tanár (Temesvár), dr. Popini Albert, keg. r. főgymn. tanár (Temesvár) és a Polgári Iskola Resiczabányán.

3. Folyó ügyek: A választmány ezen ülésében lelkesen üdvözölte a társulat ujonnan megválasztott elnökét, Deschán Achill, temesvármegyei alispánt. Továbbá elfogadta Milleker Bódog társ. tagnak tervezetét a délvidéki lelethely-repertorium és lelethely-térkép szerkesztésére vonatkozólag s elhatározta, hogy e művet a f. 1897. és a jövő 1898. évben 15 ívnyi terjedelemben kiadja, mire egyben a szükséges költségeket is megszavazta. — Temesvármegye törvényhat. bizottságának külön is köszönet szavaztatott a fennállott Temesi Bánság közig. szervezetére és gazdasági történetére vonatkozó, a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárából megszerzett okiratok másolatainak átengedéseért. — Előterjesztett az 1897. évi közgyűlésileg jóváhagyott költségvetés. Végül elhatároztatott dr. Baróti Lajos társ. tag indítványának foganatosítása, a Bánságban fennállott kincstári jószágigazgatóságok és tisztartóságok, továbbá a temesvári törvényszék irattárának átkutatására vonatkozólag, — és Vimmer József vál. tag azon indítványának végrehajtása: hogy a közgyűlések megtartása idejének megváltoztatása miatt a választmány egy saját kebeléből választott bizottság által a szokott időnél előbb vizsgálta meg az 1896. évi pénztári számadásokat, hogy így a pénztári számadások is ezután a polgári évvel véglegesen lezárassanak.

4. Felolvasás: „Verseec vidéke a középkorban.“ Milleker Bódog, társ. tagtól.

II. Rendes havi választmányi ülés 1897. márczius 31-én.

1. A muzeumi gyűjtemények számára újabb adományok érkeztek: a) Derera Izrael, társ. alapító és vál. tagtól, egy hindu házibálvány és Buxtorf János bibliai Concordantiája 1632-ből. b) Torontálvármegyétől a megye legújabb térképe. c) Kapdebo Gergely társ. tagtól néhai id. Ormós Zsigmond, a társ. alapítójának 1883. évi jubileumi ünnepére kiválóbb egyénektől érkezett üdvözlő iratok egy kötetben. d) Hiller bárónőktől (Temesvár) 3 drb. kis római edény. e) Gozsdu Elek, kir. ügyésztől (Temesvár) egy régi botanikai könyv 1563-ból. f) Prepeliczay Ödön főszolgabírótól (Detta) 29 drb. vegyes pénz és egy pecsétnyomó. g) Lautner Vilmostól 1 drb. pénz. h) Dr. Baróti Lajos társ. tagtól, a m. tud. akadémiától, a m. nemz. muzeumtól és cserepéldányok gyanánt összesen 33 füzet könyv. — A választmány mindez adományokért jegyzőkönyvileg mondott köszönetet. — Vétetett azonkívül egy egyiptomi márványszobrocska: „Ra“ napisten szobra. Találta 1896. ápril havában, a Duna-medrében a Vaskapunál Staniszta Péter, szerbiai lakos.

2. Változások a tagok sorában: Meghalt Torma Károly, a társulat tisztb. tagja. — Új rendes tagul fölvétetett: Raacz Kálmán, n.-beneseki körjegyző.

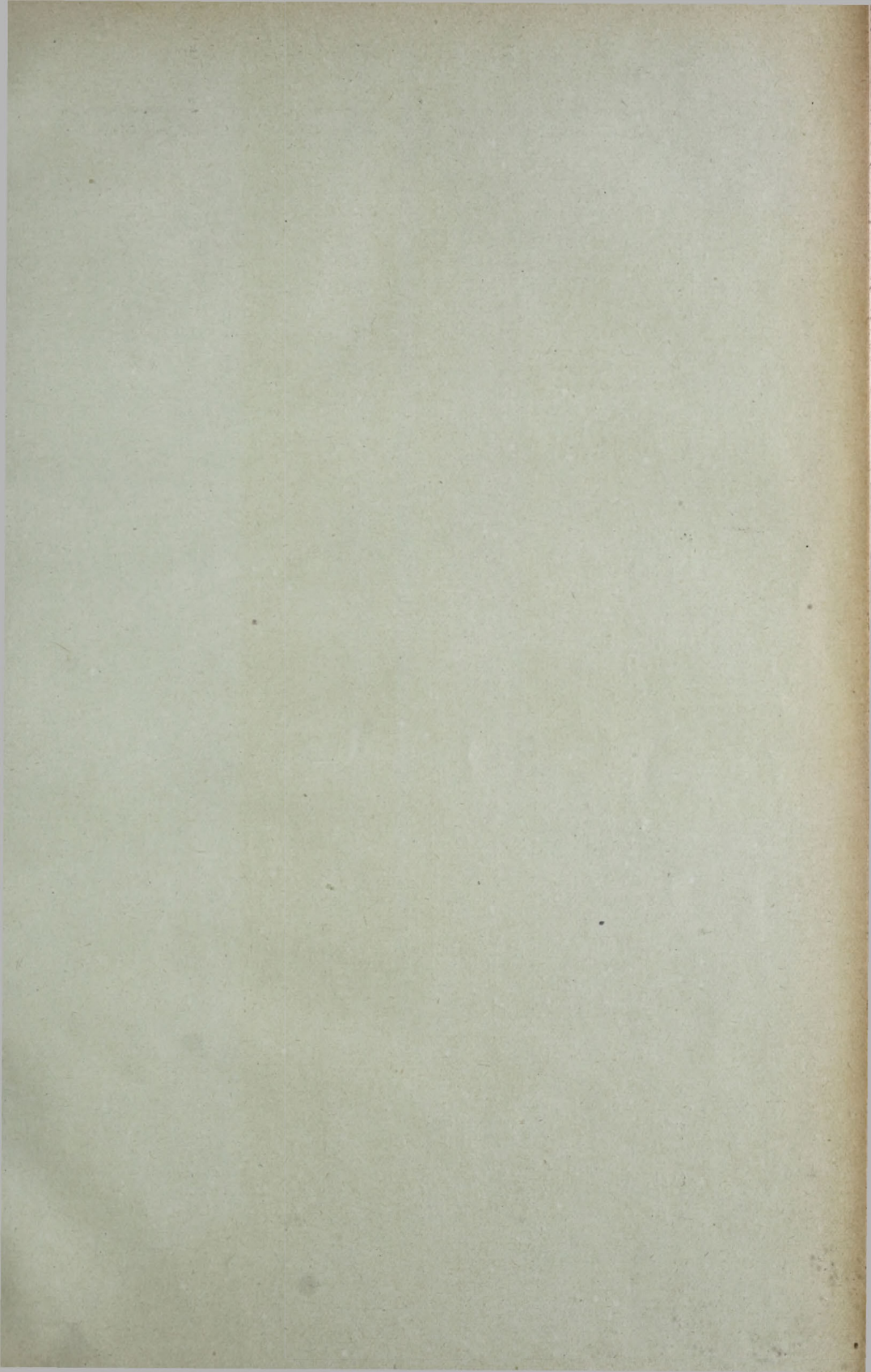
3. Folyó ügyek: A választmány örömmel üdvözölte Derera Izrael alapító tagot, kinek király Ő Felsége a magyar nemességet adományozta. — Örvendetes tudomásul vétetett Temesvár szab. kir. városának 4058/1897. sz. átírata, melylyel elfogadta a muzeum-társulat tervezetét a város területén levő tört. nevezetességű helyeknek emlékezetes megjelölését illetőleg. Tudomásul vétetett, hogy a millenniumi kiállításon volt összes tárgyak és a temesvármegyei mezőgazdasági helyibizottságnak használatra kiadott könyvek hiánytalanul visszaérkeztek. Vimmer József, vál. tag, a kiküldött bizottság nevében jelentést tett az 1896. évi pénztári kezelés és számadások megvizsgálásáról, mely szerint minden rendben találtatott. A jelentés a legközelebbi közgyűlés elé terjesztendő. Öt darab kép időközben eszközöltetett restaurálása jóváhagyatott. Elhatároztatott a Szilágyi Sándor, kiváló történetírónk, jubileumára verendő bronzérem megvétele. Végül a választmány felhívást intézett a társulati tagokhoz új tagok gyűjtése végett.

4. Felolvasás: „Adalékok Krassóvármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez.“ Irta: Mihalik Sándor, polg. isk. tanár, Resiezabányán.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1897-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeuntársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt. évi tagdíj-illetékekkel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1896. december 31-én.

Patzner István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke- resések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár, seminarium) intézendők. Kéz- iratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeuntársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelttel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíve- kedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeuntársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. új évfolyam. I. IV. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. új évfolyam. I. IV. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. új évfolyam. I. IV. füzet.

„Az Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz., jun., szept. és decz. hónapokban.

Külön kapható: **Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.** A társulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. rész. **Udvari leiratok.** (1717—1754.) 1—127 lap. Ára 1 frt. — II. rész. **Admin. körülvények.** (1718—1753.) 129—296 lap. Ára 1 frt. — III. rész. **Becskereki, pancsovai és temesvári kerületi tisztartóságok.** (1717—1753.) 297—443 lap. Ára 1 frt. — IV. rész. **Csákovári és verseczi ker. tisztartóságok.** (1717—1753.) Továbbá részletes tárgy- és névmutató az I. kötethez. Ára 1 frt. — Megjelent az 1893. 1894. 1895. és 1896. évi „Értesítő“ II. és III. füzeté helyett.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1897.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

Az 1897. évi II és III. füzet helyett megjelent a következő önálló mű: „Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkbeli.“ I. Rész. Óskori leletek. Összeállította: Milleker Ródon. Kiadta a Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társu-

TARTALOM.

Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ ez irányú tevékenységének méltatása. — <i>Téglás Gábortól</i>	75
Archaeologiai adatok Délmagyarországból. — <i>Orosz Endrétől</i>	88
Adalékok Krassó vármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez. — Közli: <i>Mihalik Sándor</i>	96
Óskori telep Bocsáron. — <i>M.</i>	106
<i>Irodalom:</i>	
<i>Ortvay Tivadar</i> : Temesvármegye és Temesvár város története. I. köt. Óskor. IV. köt. Oklevelek. — <i>Berkeszi Istvántól</i>	108
<i>Dr. Szalay</i> — <i>Dr. Baróti</i> : A magyar nemzet története. III. köt — <i>n.</i>	111
<i>Tárcza:</i>	
Kivonatos jelentés az 1897. évi május, szeptember és november hónapokban tartott választmányi ülésekről	113
<i>Egyveleg:</i>	
A király ajándéka a nemzetnek	115
Ki volt Anonymus?	115
<hr/>	
A társulat igazgatósága és tagjai az 1897. év végén	117

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1897.

IV. FÜZET.

Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat“ ez irányú tevékenységének méltatása.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat számos sikerei között nem utolsó jelentőségű az a sok becses adalék, amivel Dacia határszéli összeköttetéseinek felderítéséhez járult.

Hisz a társulat megalakulása és fellépése előtt jó formán alig tudtuk, mitevők legyünk a Peutinger tábla¹⁾ idevonatkozó helyneveivel s a legképtelenebb irodalmi tévelygések ingoványaiban mozgott összes topographiai tudatunk. Azt például, hogy Tibiscum Karán-Sebes közelében a Bisztra-Temes vizek egyesüléséhez esik, a gróf Marsigli Lajos²⁾ által ott felfedezett s az Ordo municipii Tibisci megrendeléséből annak idején szerepelt oltárkö alapján 1690 óta már sejtette a tudós világ; de minden kétséget kizáró helyrajzi igazsággá csakis Ortvay Tivadar³⁾ 1874-beli kutatásai jegeczítették ez ingadozó feltevéseket. Berzovia hollétére pedig a múlt századi Grisellini elég helyes irányítása daczára, (midőn a Berzova folyóval hozta kapcsolatba a Tabula Peutingeriana állomását⁴⁾ a mai **Zidovin** (és nem Zsidovin, a mint a közigazgatás írja) belterületén Ormós Zsigmond,⁵⁾ a társulat megalapítója és

¹⁾ D. Conrad Miller: Weltkarte des Castorius genannt die Peutingerische Tafel, Ravensburg 1888.

²⁾ Gr. Marsigli (Lajos): Danubius Pannonico-Mysicus. Hagae Comitum et Amstelodami 1726 folio-kiadás.

³⁾ Ortvay Tivadar, Tibiscum helyfekvése 1 térképpel. Archaeologiai közlemények 1876, új folyam, VII. kötet, 1—48. lap.

⁴⁾ Grisellini Ferencz: Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvárer Banats. Wien, 1780.

⁵⁾ Ormós Zsigmond: Berzovia. Archaeologiai közlemények, 1871. évf. 142—153. lapjain, 1 térvázlattal. Közölte Milleker Bódog is.

nagyérdemű elnöke, 1870-ben — tehát Griselini után épen kerek száz esztendővel — adta meg a végérvényes felvételt.

Ormós Zsigmond meghatározása nagyban hozzájárult azután egy Temesváron tán kevésbé ismert, ott meg sem fordult, de a Délvidék, valamint egész Dacia helyrajzi történetében elvülhetetlen érdemekkel bíró munkatársunk magyarázó fellépéséhez is. Goos Károly, segesvári tanárt ugyanis nagyban foglalkoztatták már 1870 körül Tomaschek Vilmos, akkor gráci, s ma bécsi egyetemi tanárnak a dák nyelvemlékekről az osztrák gymnasiumok közlönyében kiadott nyelvészeti fejtegetései.¹⁾ Ezen specialiter tanügyi köröknek szánt fejtegetésekről, magától érthetőleg Ormós Zsigmondnak alig lehetett tudomása, mert nagy kérdés: vajon nem vezeti-e őt is ép úgy félre Tomaschek tetszetős magyarázata, mint Goos Károlylyal is megtörtént.

Tomaschek ugyanis a térképen Ezeres községet hangtanilag a Tabula Peutingeriana Ahihis vagy Azisis állomásával azonosítá. Goos Károly bár nem juthatott a hely színére, de erdélyrészi származásánál fogva nyert behatóbb helyrajzi tájékozottságával rögtön felismeré e névrokonság becsét s a midőn azt készséggel felkarolta, egyúttal sietett azt is megállapítani, hogy az Ezeres közelében elfolyó Poganis viselhetette a Bubalus elnevezést.²⁾ Sőt combináló buzgalmában a Peutinger tábla Caput Bubali statiójának örökösül a Karán-Sebes átellenében, épen a Bogsán—Zsidovinra vezető út kiindulásánál fekvő Valje Boults is hajlandó vala elfogadni. A Tomaschek-Goos által feltételezett útirány déli folytatásul Zsidovintól Versecznek, illetőleg Vatinának levezető Moravica völgyesatornája szinte önkényt kínálkozott s ott csupán Centum puteat kelle a Moravica számos forrásánál Temes-Buttyin felé elhelyezni, miután még délebbre Verseczet Arcidavával, Apot a Karassal vélték Goos és Tomaschek azonosíthatni. Az annyiak által eredménytelenül nyomozgatott daciai főút hollétét tehát ezekből kifolyólag megoldottnak tekinthető a régészeti irodalom is.

S ki tudja nem marad-e mind e mai napig ebben a stádiumban ez a sokaktól feszegetett kérdés, ha Torma Károlyt 1881-ben nyughatatlan szelleme és erős kritikai érzéke a helyszínére nem vezeti! S mily megbeesülhetetlen szerencse, hogy a délmagyarországi társulat lelkes gárdájából egyesek kiséroiül szegődtek! s tán épen az isteni gondviselés sugallatából nem haboztak azon melegiben közzé is tenni megfigyeléseiket! Ki hitte volna ugyanis akkoriban: hogy Torma Károly hangyaszorgalmának

¹⁾ Wilhelm Tomaschek: Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für österreichisches Gymnasialwesen, 1867.

²⁾ Carl Goos: Studien zur Geographie und Geschichte des traianischen Daciens. A segesvári ág. ev. főgymnasium 1873/74. évi Értesítőjében.

eredményeivel örökre adósa maradjon irodalmunknak s az 1881/83 folyamán annyi oldalról vizsgált és nyomozott délvidék adattárát csakis a bécsi egyetem „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen“-jeiben közzétett s Moesia és Dacia határviszonyaira igazi kincsül szolgáló feliratokkal gazdagítandja!

Valóban hálát adhatunk az útitársak nemes vállalkozásának, s a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ama szerény igényű úti jegyzeteiben nemcsak tudományos életünknek hozott Torma Károly váratlan elhalálózása miatt sokszorosan megbecsülhetetlenné vált szolgálatokat; hanem az ő alig emlegetett s a külföldön nem is sejtett felfedezési érdemeihez is a legféltre-magyarázhatatlanabb documentumokat szolgáltatá. Hisz ezen közlemények nélkül az összes bejárasi eredményekre a feledés fátyla borúl vala s maholnap újból kezdhetnők vala az egész nagy problema kinyomozását.

Ezzel az elismeréssel elfogulatlanabbul és készségesebben alig adózhatik valaki az igen tisztelt társulatnak, mint jó magam, a ki szintén Torma Károly buzdítására szegődtem Dacia kutatói közé, s nem annyira képességeimnél, mint inkább a körülmények sajátos játékából apránként az ő nagy hagyatékának méltatlan örököse gyanánt kénytelen-kelletlen tovább küzködöm Dacia topographiájának rejtélyeivel.

S a midőn látva és tudva, hogy a mester hazájától távol mi kedvet sem érez a vaskapui szabályozás kitünő alkalmának régészeti értékesítésére, s 1893-ban, majdnem a szabályozási műveletek utolsó stádiumában rászántam magam Al-Duna örvidékének és feliratos emlékeinek tüzetes felvételére, első sorban én is Torma Károly lelkes útitársainak feljegyzéseiből meríték útbaigazítást. Sőt a midőn a dunaparti sziklaút bejárása után meggyőződtem arról: hogy Dacia és Moesia összekötő utainak tüzetes kinyomozásával még mindig nem vagyunk készen, Böhm Lénárd,¹⁾ Milleker Bódog²⁾ és az 1896-ban disciplinánk nagy kárára oly hirtelen elhalálozott Boleszny Antal, orsovai plebános, valamint Pontelly István, vagyis Torma Károly gárdájának közleményei szolgáltatták vállalkozásomhoz az első útbaigazítást. Ha tehát az én fáradozásaim sem maradnak egészen eredménytelenül, abban a társulatnak ezen a réven szintén jelentékeny részt és érdemet tulajdoníthatok.

Mindezt jól esik hangsúlyoznom épen most, a midőn Torma Károly 1897. márczius 1-én egész váratlanul bekövetkezett elhalálózásá-

¹⁾ Böhm Lénárd: A Lederata—Tibiscum közötti hadi útvonal. Tört. és rég. Ért. Temesvár. Régi IX. évf. 1884.

²⁾ Milleker Bódog: Váradja története. — Centum putea. Tört. és rég. Ért. Új folyam VI-ban, 1892. Délmagyarország római régiségleletei.

val egyszerre egész borzasztóságában előnkbe tolult az a kétségbeejtő lehetőség: hogy a megnevezettek áldozatkész segédkezése nélkül nem jut vala-e ismét feledésbe a Daciába vezető hadi útról annyi utánjárással szerzett megfigyelések összessége? Szerencsére Torma Károly egyéniségének varázsereje a társulaton kívül állóknál is oly ellenállhatatlanul érvényesült, hogy Halaváts Gyula,¹⁾ országos geologusunk, aki az előtt a római régészetről alig is vett tudomást, a vele történt találkozásokból szintén akkora kedvet kapott a szóbanforgó daciai útvonal bejárására, hogy 1881 óta szerzett észleleteiről az *Archaeologiai Értesítő* 1896. évi I. füzetében Torma Károly követőjeként már be is számolhatott.

Ily módon 1881 óta egymással párhuzamosan, sőt egymás utairól alig is tudva, egész kis „Torma-iskola“ foglalkozik a délvidék régészeti problémáival s miután 1896. márczius 9-én szerencsés valék én is a m. tud. Akadémia elé terjeszteni „A *lederata—tibiscumi* összekötő útvonal“ topographiájáról és hadállásairól szóló részletes és maholnap sajtó alá kerülő monographiámat,²⁾ tán nem lesz érdektelen e társulat körében, a honnan e tanulmányok kiindultak, a kutatások ez időszerinti állásának végeredményeit legalább vázlatosan bemutatnom. Lássuk tehát a daciai út egyes szakaszait!

I. *Lederatától XII milliare Apoig s onnan XII m. p. Arcidavaig, vagyis Váradjáig.*

A sokszor és sokak által emlegetett fő útvonal Moesia területéről *Viminaciumból* követte a Duna balpartját a mai Rámánál megépült *Lederatáig*. Innen irányult Dacia felé az a hajóhíd, melynek képét a Traianus oszlop 31/33 domborműve is fentartotta. Maga *Danubius*, a folyam nemtője is eléggülten szemléli a hadsapatok átvonulását. Az első sorok már elérték a túlsó partot, a hol a császár vezérkarával egyszerű szolgálati *pectoraleban*, panyókára vett köpenyben szemlét tart felettük. Az alatt *Lederata porta principalisán* még egyre tolul ki a sereg, hogy megtörje *Decebal* uralmát és a dákok vakmerőségét.

A *Tabula Peutingeriana* névsorozatában *Lederatától XII római mérföldre* (1 milliare = 1472·5 méter) jelzett *Apo volna* tehát az első daciai állomás. *Goos Károly*, *Tomaschek Vilmos*hoz csatlakozva, a *Karas* folyót tekintette *Aponak*. Maga *Torma Károly* is ehhez a nézethez csatlakozott kezdetben s *Duplájnál*, a hol a *Karas* hídrészletei, *Böhm* szerint, még nem oly rég láthatók valának, feltételezte ez állomást. *Böhm Lénárd* azonban mindjárt 1884-ben meggyőződván a felől, hogy a római út keletebbre vezetett el, a fehértemplomi határ-északi esúcsában,

¹⁾ Halaváts Gyula: *A lederata—tibiscumi római út*. *Arch. Ért.* 1896. I. febr. füzet, 4—12. l.

²⁾ Téglás Gábor: *A daciai út Palánkától a Bisztra torkolatáig*. *Ismertetve Akadémiai Értesítő*, 1896. VII. kötet 8. füzetében, 407—411. l.

a köhíd és a jámi határkereszt közelébe eső Missich-árokmenti, úgynevezett „Fünfgulden Felder“-en próbálta Apo állomást kijelölni.¹⁾ Ugyanide szavazott Halaváts Gyula is, jóllehet Milleker Bódog²⁾ már bebizonyította, hogy néhány római és egy barbárjellegű urnán kívül minden egyéb lelet újabb eredetű és az antik üveg és cserépdarabok az 1738-ban elpusztult Saalhausen nevű helység maradványainak tulajdonítandók. A körülbelül 150 m. hosszú s 130 m. széles castrum létezése tehát a lehető legkérdésebb mind e mai napig s egyelőre be kell érünk annak tudatával, hogy a római utak ezen területen vezettek mégis Daciának. Az állomás holléte további tanulmányt igényel.

Ó-Palánkától a Nera és Karas homokos közén, épen a báró Lopresti-emplék mögötti „Sztari crkva“ (régii templom) nevű téglatörmeléssel jelzett romhalmaz irányában vonul a római út a szántókon a palánkai malomig s az alatt a csatornán át Vracsevgáj felé, a mint Böhm megállapította volt.³⁾ Vracsevgájától nyugatra, a szőlők közelében jól kivehető a másutt leszántott úttest. Verestemplomtól északra a vasúti töltést, és a 6. km. oszlopnál a fehértemplom—verseczi utat szelve Csehfalva (Ablián) közelében, a Missich-ároknaál feltételezett A po hoz hatol. Könyagát erősen pusztítja a szorgalmas szántó-vetők munkája s az agyagos talaj sem igen kedvezett fenmaradásának. Így nagy közökben elvesztjük szemeink elől; de a szájhagyomány és köztudat azért még ott is fentartotta, a hol már rég kiegyengette az ekevas.

A jámi határkeresztől Csorda, Vran y felé vezetett Mercsinánál a Karast közelíti meg s úgy ereszkedik Váradjának, a Karas balparti Rovina (rom) nevű rétvjére, a hol Torma Arciadava alapját 1883. július 2-án szerencsésen megtalálta.

A Peutinger tábla Arciadava ja, a ravennai Anonymus Artidabaja, Ptolemaeus (III, 8, 9) *Αρϋδαβα*-jától kaphatta Váradja is nevét. Ha azonban Váralja alakjában vizsgáljuk, akkor inkább a mögötte kimagasló Kilia hegy régiségeire vonatkozik az elnevezés, mert a római castrum a Karason túl egy negyed kilométernyire s a Greovaera vezető járási úttól 50 m. délre épült volt. A falazat kő- és téglanyagát báró Baich Milos a közel eső uradalmi épületekhez alkalmaztatá a hetvenes években. Ha azonban a Karas kiöntése után beiszapolja a területet, a vár négyszöge azonnal szembetűnik, míg más időben esakis gyakorlott szem ismerheti fel a fű növéseéről. Falazata a Kilia hegy durva sarmata meszeből épült a még észrevehető maradványok szerint.

¹⁾ Böhm L.: A lederata—tibiseum közötti hadi útvonal. Tört. és rég. Ert. Temesvár. IX. évf. 57. lapján.

²⁾ Milleker B.: Délmagyarország római régiségleletei. 1892. Külön lenyomat a Tört. és Rég. Értesítöből.

³⁾ Böhm L.: A lederata—tibiseum közötti hadi útvonal stb. 53. lapján.

Arcidava falain kívül is terjedelmes építkezésekkel birhatott. A Karason túl a jobbparti Váradjára vezető utcában a harminczas években falazat-épületromokat, faragott oszlopot, Nero idejéből arany-, ezüst- és rézérmekeket ástak ki.¹⁾ 1847-ben pásztorgyermekek Nerotól 1 arany és 2 ezüstermet találtak,²⁾ s azóta is mutatkoznak éremleletek. Feliratot azonban nem sikerült innen megmenteni, jóllehet a daciai út terjedelmesebb táborhelyét képezé Arcidava, melynek a Kilia hegyen — a mai Váradja felett — még külső őrhelye is vala. Ugyanott igazolhatom a Milleker által megtalált őstelepet.³⁾

A castrum elhelyezése nyilván arra utal, hogy a tőle keletre eső oravicza-dognácskai Érezhegység védelmére épülhetett. De már a dákok idejében fontos őrhely állhatott itt, mert nevét is úgy vették át a rómaiak. Tomaschek szerint a baktriai dagyudanhu kerületet, főhelyet jelentett valami 25 daciai és balkánvidéki névben találkozunk a dava végzettel.⁴⁾

II. Arcidavától a XIII római mér földre fekvő Centum puteaig.

Arcidavától egyenesen északra, a Csobeny nevű házcsoport irányában a Karast áthidalva, a kakovai szőlők felé fordul az út s a kakova—komoristyei utat az útszéli kútnálj elérve, a mellett vonul a mindinkább szűkülő Cernoveč völgyén felfelé Komoristyének, melynek iskolája mellett utcaul is szolgál. Majd Komoristyén túl egész Forotik közeléig út gyanánt használják. Forotik belterületén is észrevehető s itt mindenütt „Drumu Iréné“-nek, Iréne útjának nevezik, nem mint Jámbor körül, hol Mária Terézia útjaként mutatták be nekem, minthogy a verseczi vár építőjéül is Mária Teréziát emlegették.

Forotikon túl a Cernoveč-patak brezonfalva—nagy-szurduki szorulatát kikerülve, a keleti magaslatra vezették s a nagy-szurduki viczinális út vonalán a 248 m. magaslatot átszelve, a község keleti szélén Jaksa nevű földműves telkén ereszkedik a rendkívül csúszós, agyagos területen le.

Igy a községet érintve, a Doklinra vezető járási út irányában a 203 m. jelzetű keresztnél észlelhetőleg, a helységtől alig 2 km. távolságban Csiki Mihály birtokostól Keul Gyula, bécsi csipkegyáros kezére került Rovina („Rom“) nevű uradalmi területen Centum putea „Po gradje“ nevű sáncznégyszögét, a mint Torma Károly 1883-ban

¹⁾ Fényes Elek: Magyarország leírása. 1847, II, 342. l. és Bárány Ágost: Temes vármegye Emléke. Nagy-Beeskerek, 1848. I, 140. l.

²⁾ Oesterreichisches Morgenblatt, 1847. évf. 119. sz. 476. l. s innen Seidl J. G.: Fundchronik, II, 31. l. és Böhm: Geschichte des Temeser Banats.

³⁾ Milleker Bódog: Varadia története, 7. l. U. az: Versecz v. története, I, 17. l.

⁴⁾ W. Tomaschek: Einiges über das thrakische. Zeitschrift für österr. Gymnasialwesen. 1873. p. 141, és Die alten Thraker. Wien, 1894. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. II. Zweite Hälfte.

megtalálta s Milleker Bódog¹⁾ jelezte volt. A Doklinra vezető út épen derekában szeli s ily módon belső szerkezete is önként előnkbe tárul. Befelé a Cernovečnek lejtő terraszon feltűnik az az épületrom is, melyet Tormával együtt katonai fürdőnek minősíthetünk. Az egész épen a Cernoveč nyugatról délre hajló fordulatanál kifejlődött téves öblözetben 210 m. magasságban keletről a 331 Doklin csúcs erdőségei s északnyugatról a szurduki uradalom tulajdonát képező tanyaépületet mutató magaslatok közt épült, honnan a verseezi szigethegység csúcsaira szép kilátást nyerhettek a rómaiak.

A castrum neve és rendeltetése még további vizsgálatokat igényel.

III. **Bersovia** XII római mér föld, valósággal 19 km. (Anonymus Ravennatus Bersovia, IV, 14. Priscianusnál Berzobis).

Centum puteától a Cernoveč vizen át a túlparti magaslatokra vezet a római út s ott egy oldalágat bocsát Doklin felé. A főút Királykegy (Königsgnad) irányába a dombhátat követve s a községet nyugat felé a káposztáskerteknél kikerülve leereszkedik a falu patakához (Vuna Satuluj). Abból ismét felemelkedik s Füzes községtől keletre a Deală Cruci (231 m.) árkaínál a füzes—bogsáni járási utat átvágva, mind északnak tartva ereszkedik át a zsidovini határba. Ott a Blazsuti tanyánál elvezetve, határúttul is szolgál egy részben s a bogsán—vojtteki vasút állomásától nyugatra egyenesen a Zsidovin belterületére eső castrumnak vág.

Zsidovin, vagy helyesebben Zidovin község nevét is a római romoknak köszönheti, mert eredetileg annyit jelent, mint falmaradvány. A romok helyét 1783-ban eszközölt telepítések derítették fel s még 1803-ban az újabb telepítésnél is egy darab „Altes Gemauer und Schutt“ kellett kikerülni, mígnem 1863-ban 3 lakos azt megvásárolván, Blazsuti tanyaépítkezéseikhez értékesítették a kifejtett kő- és téglanyagot. Itt gyanította Ormós Zsigmond²⁾ a praetorium fekvését is. Pár év előtt a gör. keleti templom építése közben a Bogsánra vezető út baloldalán hengeres fűtőcsöveket találtak. A vallásalap ispánsági épülete mögötti kertben is hatalmas építkezés maradványai észlelhetők, a miről Müller János, alapítványi uradalmi ispán kalauzolása mellett meg is győződhettem. Kutylajos, közalapítványi ügyész vezetése mellett a gör. kel. templomtól éjszakra nyíló utcában, az ott lefutó vízárkon túl jobbra Grecu Josif 337. számú házát felkeresve, a pinczét 1·8 m. magasságú durva terméskövekből, legkivált bogsáni trachyttusköböl, gazdag mészhabarczczal megépített sziklakemény római alapfalazatból állónak találtam.

1889 körül egy terra-cotta szobrocskát játszottak el a gyermekek.

¹⁾ Milleker Bódog: Centum putea. Tört. és rég. Ért. Uj folyam, VI. 1892. 214—217. l.

²⁾ Ormós Zsigmond: Berzovia. Archaeologiai Közlemények, 1871, VIII, 143—153. l.

Értesülésem szerint Borlea Zsigmond, volt országgyűlési képviselőt 6000 fre. ásatási segélylyel buzdította itt kutatásra a bucaresti román tud. Akadémia. Az ő ásatásairól azonban ninesen értesülésünk. Legtöbbet fáradozott itt Diaconovich Adrián, bogsáni építész, a ki, mint a politikában, a régészkedésben is nagy lelkesedéssel és szenvedélylyel karolja fel a rómaiakra utaló emlékeket, s ifjúkorától kezdve ritka kitartással rajzolja, jegyzi a romátság összeköttetéseit. Nála a LEG [III] FF (legio III. Flavia Firma) bélyegeinek három változatát, számos cheramikai aprósággal, lámpával, építőtéglával, fedéleseréppel, fűtőcsövekkel stb. láttam. Az ő szívességéből jegyezhettem fel a rómaiak leggyakoribb lámpabélyegét is, FORTIS, melyet ő maga mentett ki a romokból. Ép oly érdekes reliquiákkal rendelkezik Budintinianu János bogsáni ügyvéd is, a ki egy bronzsisakot és egy keces bronzszobrocskát szerzett Zsidovinból.

A bronzsisakot a peremen végig kettős barázdadisz s ebbe beleponczott körékítmény díszíti. Háta a nyakszirtvédő egészen az anatómiai szabvány szerint hajlik be. Elül a homlokvédő perem felett négyszögű kerétforma mélyedésbe illeszthették a tulajdonos monogrammját vagy a legió bélyegét. Nagy kárára szolgál a találók által a sisak tetején, nyilván próba kedvéért támasztott rongálás.

Még érdekesebb egy 12·5 cm. magas bronzszobrocska, melyet Hermaphroditának néz ugyan a többség, de a melyet most utólag inkább Venus ábrázolójának nyilváníthatok. Baljával gondosan rendezett és elválasztott hajfürtjeit emeli. Jobbjában kézi fémtükröt tart. Ballábat térdében kissé felemeli s ily módon elég keces mozdulatot nyer. Mindkettő fényképét közöltem az Archaeologiai Értesítő m. 1897. évi I. füzetében.¹⁾

Feliratot, fájdalom, nem szolgáltatott Berzovia, mely nevét folyóvizétől nyerhette s Tomaschek²⁾ szerint ez Nyirespatakos vagy olyan fehérlő, csillogó, tarkálló, azaz kékellő (Küküllő) félét jelenthetett, miután a lithván nyelvben a berzas, a szlávban a brêza, ottjakban bärzä annyit jelent, mint tarka, csikos, vagyis nyirfa.

A lederata tibiscumi hadi útnak központi állomását képezhette Berzovia, melyet Lederatától a lovasság legalább 1 nyári nap alatt erős meneteléssel el is érhetett, miután a Dunától Arcidava 36 km. s onnan Berzovia ismét annyi, vagyis 72 km. Téli rövid nap alatt Váradja szolgálhatott első éjjeli állomásul s Berzovia 2 napi menetire esett.

Fájdalom a zsidovini lakosság házépítő buzgalma e terjedelmes romok nagy részét megsemmisítette s a kő utáni kutatás még a castrum

¹⁾ Téglás Gábor: Berzoviai emlékek. Archaeol. Értesítő, 1897. febr. füzet, 28–32. l. 2 rajzzal.

²⁾ Wilhelm Tomaschek: Die alten Thraker, II. Die Sprachreste. Wien, 1894, 59. lap.

mély alapfalait sem kiméli, oly annyira, hogy évről-évre kevesebb feljegyezni valót talál itt a kutató.

A mint tudjuk, már Grisellini helyesen itt gyanította Berzoviát s Ormós Zsigmondnak köszönhetjük a végleges meghatározást. 1895-ben nagy port vert volt a tudományos kérdésekben gyengén ítélkező napi sajtóban Diaconovich Adrián ama híradása, hogy a rómaiak nyomtatási rendszerét itt felfedezték. Ő t. i. a bélyeges téglák nyomtatását a könyvnyomtatás első kezdetéül hajlandó minősíteni. Csakhogy a lebélyegzés egyáltalán nem római találmány, s habár lényegében a könyvnyomtatással azonos technikai eljárásból áll; mégis a téglabélyegzést a könyvnyomtatással összeköttesbe hozni alig lehetséges.

IV. Berzoviától Ahihis-ig XII milliare. Ptolemaeus Geographiájában III, 8, 9, *Λιζιζις* (Lizizis), Traianus naplótöredéke Priscianusnál¹⁾ Aizis (Inde Berzoliun, deinde Aizi processimus).

Zsidovin községtől az idáig nagyjában északnak irányuló út a Berzava mentét felfelé követi, majd áthalad a vizen s Rafna felett közeledik a valeapaji járási úthoz s azt a Berzava Poganis vízválasztóján átmetszve, Barbosza községhez tartozó területen lejt a Valea Paj felett elterülő öblözetben a Poganis kanyarulatához. Itt kétfelé ágazást észleltem, melyről azonban külön szándékozom megfigyeléseimet összegelni. Maga a főút keletnek fordulva, a Poganis két kanyarulatát szeli s a jobb partra hatolva az Athanasevics Marcell földbirtokos mészégetője alatti szorosig jól kivehető. A fűkaszás kedvéért azonban kőanyagát helyenkint kiszedik s itt látjuk, hogy az egész közelben kínálkozó mészkőből fejtették a fedőanyagot. A Poganis szűk szorosában valószínűleg hídlással hatoltak tovább Duleóig, így követve a Poganis jobb partját. Ott átcsapott a balpartra s attól folyvást távozólag, szemmeláthatólag kerülve mintegy az áradásos kerületet, Valea mare alatt vezet el, hogy az innen nem messzi rejtőző Aizist megtalálja. A Tabula Peutingeriana Ahihise, a ravennai Anonymusnál²⁾ Zizis, Trajanus naplótöredékében³⁾ Aizis, Ptolemaeusnál⁴⁾ *Λιζιζις* alakjában van megörökítve. De e sokféle irodalmi forrás daczára hollétéről azért legnehezebben nyerhetünk tájékozódást s Torma Károlyt is mód nélkül elkedvetlenítette, a midőn ismételt próbálgatás után sem sikerült teljesen megnyugtató adatokhoz jutnia.

A közhiedelem Pesty Frigyesnek⁵⁾ emez értesülését fogadta el Aizisre nézve, hogy „Duleótól délkeletre Furlog közelében rom-

¹⁾ Prisciani Institutionum grammaticorum liber VI, 14.

²⁾ Gronovius kiadása 1722-ből. Anonymus Ravennatus, IV. k., 14. cap., 777. l.

³⁾ Prisciani Institutionum grammaticorum liber VI, 13. l.

⁴⁾ Claudii Ptolemaei Geographia edidit Car. Frid. Aug. Nobbe. Editio Stereotypia, III, 8. l.

⁵⁾ Pesty Frigyes: Krassó. VI. k.

maradványok láthatók, nem tudni mily korból; a romok között római és magyar arany és ezüst pénzek kerültek elő.“ Halaváts Gyula Furlogtól északra, a falu kapuja közelében a szántóföldeken, hol sok követ és téglát szedtek ki, gyanítja Ahihist.

Legkényelmesebben járt el Tomaschek Vilmos, 1867-ben az osztrák gymnásiumok közlönyében hangtani alapon Ezeres,¹⁾ Furloggal szomszédos helységben jelölve ki Aizis örökösét. Ezt a helyi viszonyokkal szintén tájékozatlan Goos Károly annál készségesebben sietett magáévá tenni, mert a valóban rokonhangzású helységnél vezet el mai napság a Berzoviatól Bogsánon át Karánsebesnek irányuló járási út, melynek vonalában ő a keresett berzovia—tibiscumi útszakaszt megállapíthatónak képzelte.

Ezeresnek a feltűnő névrokonságon kívül semmi köze nincs a rómaiakhoz. Ott sem utat nem vezettek el, sem egyéb emlékekkel nem bírnak s a Torma Károly által már Rafna Duleon át megállapított útirány, a mint akármelyik térképről megállapíthatjuk, Ezerestől északra, még a Poganisnak is a tulsó (jobb) partjára kerül.

Tény az, hogy Furlogtól északra a Remete-Poganis (hajdan csak Remete) felé lejtő **Ruen** nevű határrészen Bauholzer Julianna földtulajdonos emberei a 60-as években sok téglát, épületkövet ástak ki. Állítólag bélyeges téгла is mutatkozott akkoriban. Elég kár, hogy senki sem gondolt vele.

De a római castrumokkal egykönnyen nem végezhető szántóvas legerősebb munkája sem egyengetheti vala el teljesen a castrumot. Épen azért én Palekucsevny Fedor birtokos szíves útbaigazításával azt a területet bejárva, ott Aizist megállapíthatónak nem találtam, s az uradalom erdőkerülőit is kihallgatva, Palekucsevny Fedorné úrnő tanácsára az erdősegre is kiterjesztém szemlémet.

Igy sikerült a Valea mare és Furlog között, a Valea mare és Valea mike patakok völgynyílása között északra a Poganis terének néző Gruin cu oreminey nevű magaslaton Ahihis castrumot szerencsésen megtalálnom.

A föld népe „La platz“ (= az egyengetett tér) néven ismeri ezt a földvárat, melyet a terebélyes fák gyökérszeme sem semmisíthetett meg teljesen. A hegylépcsőn keresztül fekvő északi és déli töltés 120 m., a hegyvonal irányába eső keleti és nyugati 100 m. Feljáróját a nyugati Valea mike nevű völgy felől nyerte. E végből Valea mare községen túl rögtön a Valea mike völgyére kanyarodott a hadi út, s így a nyugat-keleti irányból kitérőleg érte el Ahihist, melynek idehelyezésével nyilván a Poganis vizenyős környékétől óhajtottak távol maradni.

¹⁾ W. Tomaschek: Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für österr. Gymnasialwesen. 1867.

De stratégialag is előnyösebb vala ez a jól védhető s északra kilátást nyitó magaslat, habár ma a fák a kilátást elzárják.

Részemről Ahihisnek a főút védelme mellett hajlandó vagyok részt tulajdonítani a Maros terének fedezésében is. Behatóbb fejtegetést igényelnek t. i. azok a nyomok, melyek engem arra a feltevésre jogosítanak, hogy Lugos—Facset felé a mai Dobrán (hajdan Jófő) át a Maros-németi és Veezel közt fekvő **Micia** nevű római castrumhoz, egy rövidebb út használatát feltételezzem. Ez a 90—100 km. vonal t. i. Dacia érezvidéke érdekében is állandó ellenőrzést igényelhetett, s a Maros teréig épen félannyi távolsággal birt, mint a Tibiscum—Sarmizegetusa felé haladó fő hadi út nagy kerülője.

Ahihis fontosságát azonban már a dákok is jól ismerhették, s legalább az elnevezés után több mint bizonyos, hogy a rómaiak tőlük készen kapták ezt a hadi és közlekedési csomópontot. A bogsánvidéki vasérezeket, aranymosásokat alkalmasint már a dákok ismerték és használták és északról ezzel a táborhelylyel örködték annak hegyi ösvényei felett. Tomaschek Vilmos¹⁾ az Azizi névből a baktriai azi, mingrel iž, örmény iž = kígyó, vagy még inkább a baktriai azi, az örmény ajtó = kecske gyököt olvassa ki, kecsketanya, kecskeösvény jelentést tulajdonítván Aizisnek.²⁾ A sziklás terület ennek a felfogásnak meg is felel. Saját kutatásaim legfontosabb eredményét tehát Ahihis, Azizis helyrajzi megállapítása képezi, a mint azt a m. tud. Akadémia előtt tüzetesen ki is fejtettem. Berzoviától a XII római mérfölddel jelzett távolságot Valea mare-ig csaknem hajszálnyira egyezőleg 19 km.-nyire találjuk.

V. Ahihis- vagy Azizistől Capnt Bubaliig III római mérföld (Anonymus Ravennatusnál Gubali).

A római út Ahihistől a Furloghoz tartozó Ruen határrészre kikanyarodva, keletnek vezet s Furlogon kívül a Popa Simon területénél a lugosi utat átmetszve, a furlogi malom-út irányában vonul tovább. Az itt részint Bauholzer Julianna, részint Palekucsevny Fedor földjein észlelt római maradványok vagy útszéli őrházakra utalnak, vagy veteránus mezei lakjait jelzik. A Poganis jobb partjára jutva, onnan a Nedesa nevű hegynyakon kikerülte a Clisora mare (250 m.) és Clisora mike (215 m.) kettős hegyfok elágazásából keletkező szorulatot. Dezesen felül érkezett ismét a Poganis közelébe, de folyvást annak áradványi magaslatán felül Nagy-Zorlenezet érinti. Itt is Drumu Iréne nek nevezik, mint Váradjától felfelé mindenütt. A prebuli nagy réten

¹⁾ W. Tomaschek: Zeitschrift für österr. Gymnasialwesen. 1873. 12. l.

²⁾ U. ö. Die alten Thraker. Wien 1895. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Bd. CXXX. II. Die Sprachreste. II. Hälfte. Personen und Ortsnamen. 53. l.

(Ritu mare), a Dealu Calului érintve, a Prebulról Karánsebesre vezető régi Kozlár úton felül balra vezet el. Az útszéli kúttól, hol a Kozlár út az újabb járási útból kiágazik, alig hajításnyira a hegylejtő felé vezet el a római út; de a szántó-vetők szorgalmasan pusztítják. A Valea Matului és a ruzenoszai patak lehető leglankásabb nyergét keresték a tervezők s Caput Bubali ilyenformán a Poganisnak igazán kútfejéhez 290 m. magasságba építették, mennyiben a Valea Matului képezi legkeletibb ágát s maga a főág a rómaiaktól kevésbé érintett déli s az osztrák-magyar államvasút uradalmihoz tartozó erdősegekből szövődik össze.

A Cetecuja-váraeska néven emlegetett földvart az osztrák-magyar államvasútak Valea dényi erdősege borítja, mely épen itt érintkezik a delinyesti határral; míg az északi falon az obába-mutniki határdombot látjuk. A mikor Huszti Gusztáv, osztrák-magyar államvasúti erdész kíséretében alkalmam volt az érdekes castrumot meglátogatni: annak belsejét és sánczolatát is a kincskeresőktől össze-vissza árkolva és felfogatva találtam. Téglát nem találtam s a sánczfalazat kötörmelékéből épült.

Caput Bubali megállapításával az is bizonyossá vált, hogy a Poganis a rómaiak Bubalisnak, vagy a ravennai Anonymus orthographiája szerint Gubalusnak nevezhették, a mint már Goos is sejtette. Valea Boulujjal azonban, mely község Karánsebes átellenében már a Temes teréhez tartozik, semmi viszonyba nem hozható.

A 290 m. magasságban fekvő castrum tisztán katonai célokra épülhetett, s főleg téli időben a csapatátvonulás és a közlekedés biztonságát szolgálhatta.

A Peutinger tábla távolsági mérete hibás másolatból mutathat 3 római mérföldet a minden hihetőség szerint XIII, vagy legalább is XII milliare helyett, miután a valea marei völgynyílás épen ötször olyan távolságra, vagyis 25 km.-nyire esik ettől a ponttól, mint a mennyit a tabula mérete jelez.

6. Caput Bubalitól X milliare Tiviseoig. (*Τιβίσζου* Ptolemaeus Geographiája. III, 8, 10. Tiviscum Anonymus Ravennatus IV, 14.)

A Temes völgyét a hunyadmegyei Vaskapúig a környező hegyekkel, főleg a Ruska Pojana, a Szárkó és Godean csoporttal már Caput Bubali magaslatáról áttekinthetjük. Innen kezdve az út a Temes felé gravitál s a Toplicza patak mentén, majd Zuppa községnek a Macsikás patak parti szilvás legelőjén lejt a vasúton, országúton keresztül a zuppai, ma elhagyottan pusztuló malom irányában, hol az Ortway által ismertetett Tibiscumot elérve, az Orsováról (Dierna) felvezető másik úttal egyesül s így folytatódik be Dacia fővárosa, Sarmizegetusa felé a Bistra mellett.

Ime ezekben foglalhatom össze a Dacia belterületeire irányuló hadi út helyrajzának irodalmi állapotát. Nem egy kiegészíteni, felülvizsgálni való várja még munkásságunkat; de nagyjában meg van adva a helyes irány s annak kitűzését első sorban a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat munkásainak köszönhetjük.

Mielőtt azonban igénytelen jelentésemet befejezném, legyen szabad hálás köszönetemet nyilvánítani Palekucsevny Fedor nagybirtokos, Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő, dr. Telbisz Károly, kir. tanácsos, Temesvár szabad kir. város főpolgármestere, Diaconovics Adrián, bogsáni építész, az osztrák államvaspálya resiczai és oraviczai főtisztartósága, Perjessy László, verseczi tanár és szerkesztő, Milleker Bódog, Versecz városi múzeumi igazgató, s főleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat választmányának, a tanulmányaim érdekében tanúsított hathatós támogatásukért.

Déva.

Téglás Gábor.

Archaeologiai adatok Délmagyarországból.

Őseibertani barangolásaim és kutatásaim közben nem ritkán találok az őskornál későbbi korú régiségtárgyakat és adatokat. Ezek nem tartozván speciális szakom, az őseibertan keretébe, nem is foglalkozom velök tüzetesen, de mivel a régészetnek esetleg ezek által is valamelyes hasznot vélek szerezni, ezen értekezésbe röviden összefoglalva adom közre Délmagyarországra vonatkozó följegyzéseimet. A tartalmat nagyjában a következőkbe vonhatom össze: vaskori edénycserépletek s ezeket kísérő más tárgyak, csontváz-sírok és tumulusok, vagy ú. n. „kunhalmok.“

K é c s a helység (Torontál m.) határain s a távolibb szomszéd községek szántóföldjein is gyakran ötlenek szembe későbbkori edénycserépek, némely helyeken azonban oly tömegesen buknak felszínre egyéb egykorú tárgyakkal együttesen, hogy ott hajdani lakóhelyek létezésére lehet következtetni. E helyek: a Bobdára vezető nagyút mindkét oldali szántói, Dola határ Gyertyámosig, Planistye határ, a Kécsától délkeletre fekvő réti vályogtégla gödrök, a Cordier-tanya mögötti szántók, Briünzój és Gomile szántói, a Novákovics két tégláégető telepe, stb. stb.¹⁾ Mindeme föllehelyeken a következő, egymással teljesen megegyező és igen jellemző keramikai készítményekkel találkozunk:

a) Quarzhomokkal bőven kevert agyagból, fazekas-korongon készült, vöröses-szürkére égetett, vastagfalú, nagy cserépüstök töredékei, a melyeknél a megvastagított lapos perem a két ellenoldalon olyképen ván egy-egy 8 mm. átm. környilással átfúrva, hogy a függélyes irányú lyuk a perem felső részéről az edény belsejébe vezet. Minthogy ezen sajátságos edényeken fogantyú soha sincs, a leírt peremnyilásnál átfúzve felfüggesztett használat látszik bizonyosnak. Alakjuk réz-üsthöz vagy vasbogrács-hoz hasonlít. Átmérjük 4—5 dm.

b) Igen finoman iszapolt, korongon formált, hamúsínű vagy pala-szürke magas edények, talán hamvvedrek (urnák) töredékei vastag, erős

¹⁾ Új speciális térkép (1:75,000.).

Zone 22. Col. XXIV. Temesvár és Sándorháza lap.

Zone 23. Col. XXIV. Ó-Telek és Zsebely lap.

Zone 23. Col. XXIII. Szerb-Ittebe lapja.

égetett agyagból. Oldalaikon rendszeren kihasasodnak s a peremnyílás vastagított lapos és széles karimával bir, melyre valami fedőt lehetett illeszteni. Magasságuk kb. 4—5 dem. szokott lenni.

c) Korongolt, legtöbbször homoktartalmú, piros, szürke vagy feketére égetett edénycserep-darabok, a melyek fazekaktól, ritkábban tálaiktól s más edényektől erednek.

d) Végül vannak homok nélküli agyagból durván, korong nélkül készített és rosszul égetett edények töredékei, a melyek e praehistorikus jellegek daczára is vaskoriak.

A cserepeken konstatált díszítések közül leggyakoribb az edény körül párhuzamosan futó több körvonal; nem ritkán jelentkezik az edényt többszörösen körülszaladó párhuzamos hullámvonalú dísz; a cserepüstök vastag peremének külsején pedig sokszor láthatni vízszintes sorban egymás mellé mélyen bevéselt ferde állású vessződíszítést.

A lelőhelyeken a cserepekkel alakítatlan kődarabok, őrlőkötőredékek, nyers és pörkölt csontok, kagylóhéj, égett föld- és agyagrögök, helyenként szén, pernye stb. stb. jönnek elő. Mind az alakítatlan kövek, mind pedig az őrlők legtöbbször különféle gneiszok, lukáreczi bazalt (Temes megye), mely a kécsai bronzkori őstelepen is szerepel, továbbá különböző homokkövek meg limonit-concretiók. Likaesos bazaltból m. e. 8—10 őrlőkötőredéket találtam, melyek e korban kőalakiak és már a közepükön átfúrtak, lyukasok voltak.

A konyhahulladék maradványok között észleltem a tulok, ló, házi disznó és a juh csontjait; kevés kagylóhéj és a házi kutya sem hiányzanak, ellenben vadállatok s kiváltképen a bronzkorban még oly mindennapos szarvas és őz maradványok itt már többé föl nem lelhetők.

Az általános tulajdonságok elsorolása után a gazdagabb lelőhelyek fölemlítésre méltóbb leleteit fogom följegyezni:

1. A Kécsától keletre fekvő legelő-rét téglavető gödreiben m. e. 7—10 évvel előbb az ott dolgozó szemtanú munkások elbeszélése szerint embervázat találtak hanyatt-nyújtott fekvő helyzetben, melynek lábánál ép cserepögre állott. Hasán $\bigcirc$ alakú sárgafém- (kétségtől kivül bronz-)esatt, oldala mellett kb. 3—4 ujjnyi széles, 5—8 dem. hosszú, rozsdátt egyenes vaskard s a melle táján „valami bieskaféle“ feküdt szintén rozsdás vasból. (Tőr vagy harskés = seramasax volt.) Kissé odább vaskengyel és sarkantyú hevertek a földben. Mindezek 1—1.5 m. mélyen feküdtek a humus alatt az agyag határánál. A munkások e sírleletet széthajigálták s a darabokra tört karddal együtt ismét betemették.

Ugyane helyen egy munkás állítólag 1 drb vastag régi rézpénzt is talált, de ez később elveszett. — Pár évvel később itt egy ép, szabályos kerek, közepén 4 cm. átmérőjű lyukkal átfúrt muscovit-gneisz őrlőkötő találtatott. A lapos kő átm. 44 cm., legnagyobb vastagsága 4.5 cm.

Örlő lapja nagyon kopott. Utóbb a kő ketté tört s csak így szolgáltathattam be a délmagyarországi múzeumba. — Itt közepükön átfúrt bazalt örlőkötőredékeket én magam gyakran észleltem.

1893. IX. 11-én az agyagosföld ásása közben a munkások ismételen akadtak egy fejjel délnek s lábbal éjszagnak kinyújtott helyzetben fekvő embervázra, melynek lábainál egy ép kis cserépbögre állott, s mely a felülettől 1—1·5 m. mélyen volt a földben. A csontváz porlékony, s mint általában mindenkor, csak a szétesett koponya csontok cserepei voltak erősebbek. E cserepekből néhány nagyobb darabot, úgyszintén a még ép állapotban megkerített bögrét is a délmagyarországi múzeumba juttattam. A kis gyermekjátékszerű edényke fazekas-korongon alakított, homoktartalmú, finoman iszapolt, szürkésfekete színű égetett agyag. Magassága 7·5 cm., szájnnyilas öble 3—5 cm., legnagyobb kidomborodásának kerülete 18·5 cm. Pereme alig kissé kifelé görbül. Az oldalára erősített kampó- vagy horog-alakú fülét a munkás kapája törte le.

1894. IV. 5-én a téglavetőben egy nagy méretű hamúszínű, korongon készült, díszítetlen és összezúzódottnak emeltek ki a munkások állítólag hamú és faszénmorzsa tartalommal (1—1·5 m. mélyből). — E lelhelyen nem ritkán kerülnek elő emberi vázak, ép bögrék, urnák, vastárgyak, edénycserepek és állati csontok.

2. Kécsától délre és délnyugatra a Tamásfalvára vivő szekérút mellett van a Novákovics két tégláégető telepe, melyeknek feltárásaiban szintén sok homokos cserép, konyhahulladék, szén, helyenként vastag pernyetelep figyelhető meg égett földrétegekkel 1·5—2 m. mélységig. Gyakran ásnak ki ép edényeket; én fazékrészleteken kívül szűrő-edényt, egy a keramikai készítményeknél a) alatt leírt cseréppüstnek felét, a földmunkások egy kis ép üvegpalczkot, míg egy másik csatádi téglavető munkás állítólag kb. 1 kupás cserépedényt talált réz- és ezüst-pénnel tartalommal (a szűrőedény, a félüst s más cserepek a délmagyarországi múzeumban láthatók). — A tégláégető közelében a tamásfalvi út kétoldali árkaiknak bemélyítésekor hengeres faágak benyomatait mutató égett agyagrögök kerültek felszínre, miből következőleg a jelzett helyen egykori sövényfalú lakások létezését kell kétségkívül elfogadni.¹⁾

3. Kécsától délkeletre a Cordier-(Korgyé)-tanya hátsó része a Hekler-út oldalain is mutat föl leleteket. Szántás közben fölötte sok kötörmelék, homokos és homoknélküli cserép, konyhahulladék, nyers- és égetett-csont, stb. vetődik felszínre. Jellemző e helyen a sok hullámdiszű homokos cserép. Föl kell azonban még említenem, hogy különösen a Cordier-tanya

---

¹⁾ Utóbb jutott tudomásomra, hogy e téglavetőben is találtak fekvő emberi csontvázak.

2 kunhalma közötti szántókon praehistoriaiaknak tetsző tárgyak is mutatkoznak, nevezetesen:

Megégett és megesiszolt végű, hengeres, hegyes csont 4 cm. hosszú töredéke. Csont-tű volt.

Kopott felületű, 1·5 cm. átm. agyagmárga, közepén 0·5 cm. átm. lyukkal átfúrva. Zsinegre fűzve mint gyöngy ékszerül szolgált.

2·5 cm. h. $\triangle$ átmetszetű tűzkő-szilánk, továbbá 3 kisebb szilánk, éles közetszilánkok, apró kavicskák s egy megesiszolt kis kődarab, valamint fehérre égett s más sötét-rozsda-barna színű csontok őskori jelleggel bírnak.

4. Kécsától k.-éjsz.-k.-re a bobdai út jobbfelén fekszik „Dola“ határ, melynek a legmagasabban kiemelkedő szántóföldjei igen gazdagok ilyenmű leletekben. — A felületen találtam egy kékes-zöldes szint játszó kis üvegtöredéket, melynek egyik oldalán kis csücsök domborodott ki. — Onnan van egy hengeres, megsimított csont-ár 3 cm. h. töredéke. Oldalán a csont hosszában 4 párhuzamos vonal van spirálalakúan bemetszve hihetően fémeszközzel. — Őrlőkötödék több mint 20 drb fordult elő különböző kőzetanyagokból készítve. — Azonban itt még egyszerűbb köszerek is gyakran találhatók. Ilyenek a következők: Bazalt morzsolókő-töredék 2 drb. — Négyoldalú hasábalakú törökő amphibol-kőzetből alakítva és esiszolatlanul. H. 8 cm. sz. 5·5 cm. — Ép, szabálytalan gömbalakú törökő vörösés andezit-kavicsból minden alakítás nélkül. — Egy másik 5·5 cm. hosszú, alakított és esiszolt törökötödék anyaga csillámos-homokkő. Mindeniken látszanak a használat nyomai. — 3 drb alakított és megesiszolt kőtárgy többé-kevésbé töredék lévén, nem érdemlik meg a hosszabb leírást. — A kovaszilánkokkal fentebb említett apró tárgyakat, valamint a 4-ik sz. alattiak nagyobb részét a délmagyarországi múzeumnak adtam át. — Dolától a homokos eserepek Gyertyámos helységbe is behúzódnak, honnan a Röser-féle téglavetőből egy ép, hamúsínű, korongolt, finom iszapolású, 48 cm. magas urnát őriz a délmagyarországi múzeum Halaváts Gyula geologus úr ajándékából.

5. Csenejtől keletre, a bobdai út baloldalán fekvő emelkedettebb szántók talaja szintén sok tárgyat tartalmaz. Egy ép törökő, őrlőkövek s egy vastag fekete obsidián-szilánk érdemesek följegyzésre. — Az elősoroltakhoz hasonló eserép-előfordulásokat ismerek Kécsának Planistye, Dovin, Prekári, Hetény, Andrásicza, továbbá Klári, Zsombolya, Újvár, Knéz, Tamásfalva stb. stb. határain, mely utóbbinál nagy urnák is taláthatnak.

S most, minthogy a cserépletekre vonatkozó adataim már kimerítve vannak, áttérek dolgozatom második szakaszára: a földhalmokra vagyis tumulusokra. — Általánosan ismeretesek nagy alföldünkön s különösen Délmagyarország rónáin azok a messziről szembeötlő és figyelmet felhívó, emberkéz alkotta, szabályos és megegyező alakú földhalmok, a melyeket közönségesen „kunhalmok“ (kumanische Hügel) néven neveznek. Nem

ezélm itt az összesnek leírását adni, hanem csak a vidékünkön fekvők rövid jellegzését s más egyéb följegyzéseimet teszem közzé. — Kécsa környékén nem kevesebb mint kbl. 30 ilyen tumulus látható. A halmok egy nagy csoportozatot képeznek, a mely Kécsától délkeletre 4 km. éjszaknyugat-délkeleti hosszirányban húzódik Csenej község, illetőleg az Ó-Bega lecsapolási csatornája felé. A szántóföldterület, melyen fekszenek, „Unka“ vagy „Hunka“ nevet visel, mi szláv nyelven dombot vagy halmot jelent; ugyanezen értelemben az oláhok „Gomila“-nak nevezik. A halmok egymástól való távolságában és fekvésében épen semmi rendszer, szabályszerűség nem mutatkozik; ide-oda tetszés-szerint lettek azok összehordva alluvialis fekete földből. Alakjuk szabályos kör s felületük többé-kevésbé domború. Nagysági viszonyaik sem igen elüők egymástól; a nagyobbak kerülete 150—230 lépés, míg a kisebbeké 100—150 lépés között változó. Átmérőjük 20—30 lépés lehet, míg magasságuk 5—6 méteren túl alig terjedhet. Egykor magasabbak is voltak, de a folytonos szántások bontó munkálatai és a csapadék-vizek lemosása által folyton törpülnek, de még így is sok évszázadon át fogják e monumentális földépítmények hirdetni az ó-kor némely kivételes egyéneinek ezen örök nyugvóhelyeit.

A környék tökéletesebbjei a törököktől tartják eredetteknek, ellenben a tudatlan oláh és szerb köznép a halmok keletkezésére vonatkozólag ezek valamelyikét feleli: „Mióta a világ áll,“ „óriások csinálták“ s végül „még a pap se tudja.“ E nyilatkozatok tökéletesen tiszta tükrét képezvén e köznép szellemi világának, ethnographiai szempontból is érdemet nyerne a nyilvánosságra.

A tumulusok belső alkatáról semmi különöset nem lehet mondani; egyszerűen földből állanak s bennök emberi csontvázak porladoznak, a mint én a számos halom felületén kimosva talált koponyacserepekből erről meggyőződhettem. — Szemtanúk elbeszélése alapján jegyzem föl, hogy egy a Cordier-hodájon fekvő ily földhalom néhány évtizeddel ezelőtt a volt tulajdonos Bakálovits által felbontatván (ott ma is látható egy tumulus pinczévé alakítva), abban állítólag emberi és lócsontok mellett még vaskardokra is akadtak. Ezek elkallódtak. — Kécsától délnyugatra, a Lila Muntyán, r.-kécsai lakos, szállójében foglal helyet egyik, a legnagyobbak közé tartozó tumulus. Ezen érdekes dombról tulajdonosa beszélt, hogy midőn több mint 20 évvel előbb a dombnak szállóval való beültetését végezte, ásás közben az egész dombon köröskörül téglaburkolatot talált, melyet már régebbi időben szétromboltak mások. A téglák agyagból vörösre égetettek, hosszúkás négyszögűek 18 cm. szélességgel és 5—5.5 cm. vastagsággal. A téglaburkolat alatt a domb felülete keményre volt döngölve. A tulajdonos csákánynyal felbontván e kettős burkolat helyenként még meglévő romjait, a tumulus földjében igen nagy számban találta az emberi ép csontvázakat azon munka közben, melyet e

domb földje magasságának 1—2 méterrel való alábbszállításával végzett. Azonban a csontokon és téglákon kívül más tárgyak eddig még nem találtak. E halmot én is többször meglátogattam s a valóban nagymennyiségű emberi csontváz töredékeken kívül sok tégladarab és egy hasítási nyomokat feltüntető szarúkö-szilánk is hevert a felszínen. (A szilánk s néhány koponya csont a temesvári múzeumnak lett juttatva.) A Kécsa-vidékiek között a legnyugatibb fekvésű halom; burkolata és a sok csontváz miatt egyedüli az egész környéken; most szőlővel és fákkal van beültetve. Pinczét gyanítanak benne kincsekkel, melyet egy öreg ember kigyóval őriz. A csontvázak ily jelentékeny számban való eltemetése másképp alig hihető, mint hogy csatasíkon elesett vitézek tetemeit helyezték volna e közös sírba örök nyugalomra, helyöket egy nagy sírhalommal jelezvén a békeszerető utókornak. — A tumulustól keletre a közvetlen közeli szántókon vaskori település létezett, mivel ott a már előbb jelzett homokos edénycserepek, konyhahulladék állati csontok, kődarabok stb. találhatóak. (Ásatás által kerülhetne elő kormeghatározó tárgy.)

Egy másik érdekes nagy földhalom a szomszéd Újvár községtől délnyugatra fekszik annak közelében, melyre Ströbel Ádám, újvári jegyző úr, hívta fel figyelmemet. Oly nagy domb ez, hogy alig hihető, hogy emberek fáradtak annak összehordásával, pedig a körülötte feltűnő mélyedés mesterséges keletkezését bizonyítja. A domb átmérője 150—180 lépés, magassága 10—15 méter is lehet. Felületén sűrű hevernek tégladarabok, edénycserepek, konyhahulladék-csontok, emberi vázrészek töredékei, sőt még egyes kőszederabok is jönnek elő.

A téglák hossza = 22—26—30 cm., szélessége = 16 cm., vastagsága = 5 cm. Formában alakítottak homokos agyagból, élénk pirosra jól kiégetve. — A cserepek korongoltak, homokosak és vannak köztük kék mázos külsejűek is. Jellemzők e helyen az őskoriakhoz egészen hasonló, kúpos, átfürt csücsök-fogantyúk, melyek jelentékeny számban mutatkoznak. Láttam palaszürke urna-, átfürt peremű eserépüst-részleteket, hullámos díszű cserepeket, egy fazékfödő gombját s 1—2 kis kékes üvegdarabkát is a dombon. — A csontok a lótlól, tehéntől, juhtól és a házi disznótól származnak, melyekhez még kagylóhéjak számíthatók. (Sárgásfehér színűek és nem szabad tűzön égettek a csontok.) A kövek főleg gneiszok, homokkövek és lukáreczi bazalt darabok. Mintegy 10 drb. őrlőkő töredékét találtam ez anyagokból alakítva. 5 drb. kőszert közül (csiszoltak) 1 határozottan törőkő, 1 keskeny kőék vagy fenőkő (milyen a kécsai lelhelyeken is több jött elő) és más 3 ismeretlen töredék volt. — Az őrlőkövek, valamint a téglákba begyűrt szalma- és pelyvanyomok e népnek földművelési foglalkozását gyaníttatják. A téglák már rendes vakolattal (mész és homok) lettek összeragasztva és a dombon állott valamely épület (vár?) alapfalainak képezik darabjait. Az újvári svábok roppant kincset gyanítanak

benne és széltében beszélték nekem, hogy a domb szerencsés (?), de még szerencsétlenebb sváb tulajdonosa e tudatban teljesen megőrült.

Nem a kineshit miatt, hanem az esetleg még található alapépítmények felkutatása végett kiválóan ajánlható itten ásítás eszközlése, mely az érdekes dombnak s telepeseinek korát, kétségkívül hiszem, meghatározhatná.

Az 1894-ik év tavaszán Knéz vidékére is (Temes m.) kirándultam, hogy ősemeberi telepeket kutassak. Ez alkalommal láttam, hogy Knéz mellett délnyugatra, a Billédre vivő út baloldalán, egy kisebbszerű magaslaton kör-sánczczal kerített földhalom emelkedik, honnan gyönyörű kilátás nyílik a helységre, a körülötti tavakra, nádasokra s azok élénk madárvilágára. — A halom kerülete 135 lépés, magassága kbl. 3—5 méter lehet. A halomtól 6—8 lépésre körben emelkedik egy 230 lépés hosszú földgyűrű, mely az éjszaki oldalon a legmagasabb s a nyugatin a legalacsonyabb. A domb tetejét pár év előtt kincskeresők megnyitották s ezáltal hiéna-módra szerte-szét hajigálták a tumulus alatt fekvő nagyszámú emberi csontvázakat. Az ásott gödörben vázakon kívül gyéren korongolt edényeserepek, keskeny, hosszúkás tégladarabok és vakolat-rögök is mutatkoznak. — A népmonda szerint itt vár állott s ez Kinizsi Pál birtoka lett volna.

Az elősoroltakon kívül még megszámlálhatatlan mennyiségben ismerék ily földhalmokat Torontál rónáin, de igen hosszadalmas volna azokat mind felsorolni s ezért csak a csoportban állókat említem Kécsa távolabbi környékén. Gyertyámostól keletre a vasút mellett 2 (dicker Hügel), Bobda és Csenej között a Medjica határon 4, Csenejtől délnyugatra az Ó-Bega balpartján 7—8 és Tamásfalva határán kbl. 5 halom fekszik.

A mi végül úgy a homokos eserepek és csontváz-sírok, valamint a tumulusok korát illeti, tüzetesebb kormeghatározó leletek és adatok hiányában tartózkodnom kell a pozitív következtetés nyilvánításától.

Az kétségkívül bizonyos, hogy e eserepek nem bronzkoriak, mivel Délmagyarország alföldi őstelepein az edényeserepek ritka kivétellel mind homokmentesek. A vaseszközök, az átfűrt gabnaörlőkövek, a formában készített téglák, a korongolt és hullámvonalakkal díszített edények, a csontváz-sírok, tumulusok emelése, az üveg, pénz stb. stb. mind a vaskor általános uralmának jellegei. — Az is határozottan bizonyos, miszerint a homokos eserepleletek az itteni csontváz-sírokkal egykorúak és egyazon néptől is erednek, ellenben hogy vajjon ugyanezen nép hordta e össze a földhalmokat is, az kérdésnek marad s legfőlebb csak abból föltételezhethetném valószínű „igen“-nek, hogy t. i. némely dombok felületén és közelében, mint pl. a kécsai „Lila Muntyán-domb“ tövénél, a knézi s legkiválóbban a leírt újvári halom felszínén a kécsaihoz teljesen hasonló homokos eserepek lelhetők. — A fönnbbiek alapján a Kr. e. IV-ik századtól a Kr. n. VI-ik század lehet e telepések itt tartózkodásának ideje. Még

kevésbé vagyok képes a népet megnevezni, kiktől a homokos cserepek maradtak; vajjon dákok, ezeknek a temesi bánóságban lakott törzsei: az albokok, saldok vagy leginkább a potulok, kik a torontáli rónán laktak,¹⁾ avagy avarok, a terjedelmes szláv nép valamelyik ága stb. stb. néptörzsek lehettek. Ismétlem, csak adatokat kívántam közrebocsátani, föntartván a kor és nép megállapítását a hívatott szakembereknek. Mindenesetre érdemes volna majd egykor e régészeti adatoknak összhangzásba hozatala a történelmi följegyzésekkel.

Kécsa (Torontál m.), 1895. III. hóban.

Orosz Endre.

---

¹⁾ Ptolomaeus, III. 8, 5. — Milleker Bódog: Délmagyarorsz. az őskorban. Tört. és Rég. Értesítő. 1894. I. füz. 35. lap.

Adalékok Krassó vármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez.

Félszázad múlt el immár azóta, hogy nemzetünk utolsó nagy szabadságharcza lezajlott, s korunk e tisztos távolból mindinkább nagyobb érdeklődéssel fordul ama idő felé, mely jelenlegi állapotainak letéteményese lett. S bár ma már egész irodalom keletkezett e korról, s bár ama idők eseményei a legkülönbözőbb szempontokból megvilágítvák is, az anyag tökéletesen, s részleteiben kimerítve még nincs, minélfogva nem találtam érdek- és értéknélkülinek az alább következő adatok közzétételét.

Ezen adalékokra a resiczabányai róm. kath. templom padlásán bukkantam, a hová a szab. osztr.-magy. államvasúttársaság resiczai levéltárának egy részét, — a képzelmet meghaladó óriási rendetlenség után következtetve — úgy látszik — az értéktelennek ítélt részét, elhelyezték.

Az adalékok nem tartalmazznak ugyan országos fontosságú eseményeket, hanem főleg a volt Krassóvármegye 1848. évi mozgalmaira vonatkoznak, s különösen a bányakerületek szereplését tüntetik elő, mint a mely helyekben a szerb lázadás a leghatározottabb akadályra talált. Ez adatok helytörténeti beccsel bírnak tehát, s mint ilyenek monographikus szempontból igen jól felhasználhatók, mely körülmény közzétételüket teljesen indokoltá teszi.

A kemény kötésű könyv, melyből ez adalékokat merítém, „Levelezési s beadmányi jegyzőkönyv“ czímet visel, s voltaképen 626 drb. beérkező, illetőleg kimenő ügydarab rövid kivonatát tartalmazza, még pedig 1848. június hó 25-étől ugyanazon év december hó 23-áig terjedő időközben. A jegyzőkönyvben 637 sorszerinti szám van feljegyezve, de a sorszámozás sok helyt hiányos; közzétételüket teljesen mellőztem, s csupán a dátumokra voltam kiváló tekintettel. Sok ügydarabnál kettős dátum fordul elő, melyek közül — véleményem szerint — a felső az ügydarab keltét, az alsó az elintézés napját jelöli. Sok ügydarab a kelteztést nélküli, a mely körülményt a közlésnél szintén feltüntettem.

Az iktató-könyvet vezető hivatal nincs megnevezve, de az egyes ügydarabok után következtetve, azt a zászlóalj-parancsnokság vezette, melynek székhelye Oraviczabánya volt. Az utolsó időkből

azonban a vezetésnek N.-Bogsánban, majd utoljára Resiczabányán kellett történnie, a mit azon körülményből következtetek, hogy az ügydarabok legtöbbje az utolsó hetekben n.-bogsáni és resiczai eseményekre vonatkozik. Ezen föltevésemet igazolni látszik azon körülmény is, hogy az iktatás épen egy nappal a resiczai katastropha előtt szakadt hirtelen félbe. Resiczát az ellenség u. i. 1848. decz. 24-én támadta s vette be, a mely alkalommal a város nagyrésze a tűzvész áldozatául esett.¹⁾

Végül, — mielőtt az adatok közlésébe fognék, — kijelentem, hogy az eredeti szövegen néhol némi stiláris módosítást tettem, de csakis ott, a hol azt az értelem okvetlenül megkívánta.

Junius 25/25. Lovich kapitány javalja, hogy a nemzetőrök, különösen a 3-dik századtól munkájukra bocsájtassanak. Határozat: A szükséges intézkedések megtétek.

Junius 25/25. Lovich 3-dik század kapitánya Schnaviczer főhadnagy leköszönését, Rath Ferencznek főhadnaggyá, Butl Hermann és Graeenteimer(?) Bélának alhadnagyokká történt megválasztását jelenti. Hat.: Tudomásul.

Junius 24/25. Szuhay 1-ső század kapitánya jelenti, hogy Joób Frigyes 2-dik hadnagnak megválasztott. Hat.: Tudomásul.

Junius 25/25. Lovich 3-dik század kapitánya századja kiképzésére alkalmas egyéneket kér. Hat.: Rukavina sorkatonaság parancsnoka eziránt megkeresendő.

Junius 25/25. U. az Leist József nemzetört botránys magaviselete miatt megfenyítettini kéri. Hat.: Zászlóalji parancs következtében a század előtt megdorgálandó azzal, hogy ismétlődés esetén a nemzetőrök sorából kizáratik.

Junius 25/25. Vendeseh u, főhadnagy a csiklovai n. ő. századnál, az ottani nemzetőri század alakítása tárgyában jelentést tesz. Hat.: Tudomásul.

Junius 26/27. Csiklovai n. ő. század a nemzetőrök jegyzékét terjeszti elő. Hat.: Tudomásul.

Junius 25/23. Lovich kapitány egy ordonánczot kér rendelkezésre parancsolni.

Junius 29. Jelentés a kir. biztos úrhoz Moldovabánya helyzete s biztonsága iránt.

Junius 27/29. Lovich kapitány az ágyúk elfogata és a tűzerek gyakorlóhelyének meghatározása iránt.

Junius 29/29. Lovich kapitány a lovasságnál történt fő- és altisztek megválasztását jelenti be. Hat.: Tudomásul.

Junius 30. Lovich kapitány a puskaportoronyhoz egy őrt rendeltetni javal.

Junius 30. Megkeresés Appel tábornokhoz sztanisiloveczy őrvonalra egy 50 főből álló esapatnak a kirendelése végett.

Junius 30. Jelentés Vukovics Sebők kir. biztos Úrhoz Moldovabányára történt kirándulásról 50 önkéntessel és 1/2 század sorkatonasággal.

Junius 30. Polyamodás báró Bechtold tábornaghoz 2 század sorkatonaságnak iderendelése végett.

Julius 3. Bányajagzatóság átteszi a resiczai ferenczfalvi nemzetőrök számára megkívántató fegyverek jegyzékét.

Julius 3. Bogsáni n. ő. század jelentése a n. őri tisztek megválasztása, a század elrendezése és felfegyverkezése iránt.

---

¹⁾ V. ö. Mihalik Sándor: Resicza jelene és multja 1896. 139–159. lapjaival.

- Julius 6. Blomberg ezredes értesít, hogy a Rukavinai 2 századot jelenleg ide nem utasítja; az ellenség állását közli és minden biztos hírek közlése végett megkeres.
- Julius 8. Jelentés a bányai igazgatósághoz Szász-kára való megérkezésről.
- Julius 8. Jelentés Vukovics Sebők kir. biztos Úrhoz a szász-kai kirándulásról 80 önkéntessel, 20 sorkatonával és 1 ágyúval; továbbá a cordon meghúzása végett az Oláhvégevidékiek által.
- Julius 6/7. Vukovics kir. biztos értesít, hogy a hadsereg fővezérévé a Tiszán innen és túl Bechtold altábornagy nevezetett ki, s hogy Blomberg ezredes sorkatonaságával hozzá tartozik; — továbbá az oraviczai nemzetőri tisztek megválasztását jóváhagyja.
- Julius 9. Vukovics Szabbás kir. biztos Moldovabánya állása iránt felvilágosítást kér, meghagyja továbbá Szuboticzára kiindulni.
- Julius 8. Graenczenstein Gusztáv kir. tanácsos Killer építész Szász-káról visszaküldetni kéri.
- Julius 8. Vukovics Szabbás kir. biztos Oraviczabánya bemutatott védelmi tervét tudomásul veszi.
- Julius 7. Vukovics Szabbás kir. biztos a nemzetőrség egy részével Verseczre jönni felszólít.
- Julius 8. Blomberg ezredes az ágyúkat Verseczre küldeni rendeli; — továbbá tudósít, hogy a segédi állomás köröztetett, s ha sorkatonaság szükségeltetnék, az Oláh-Végezred megkeresendő.
- Julius 10. Appel tábornagy tudósít, hogy szükség esetén segítséget adni kész.
- Julius 10. Graenczenstein Gusztáv kir. tanácsos értesít, hogy Szretkov János oktatódíjja a fegyvergyakorlásért, az oláh-oraviczai nemzetőrökért, a megye által fizetendő.
- Julius 10. Bányai igazgatóság megengedi, hogy a bányászoknak a megrendelt 3 napi fegyvergyakorlatokért 20 p. kr., a többi szegényebb sorsú mesterembernek 12 p. kr. fizetessék.
- Julius 3/10. Haditanács elnöke egy segédet javaslatba hozni enged, továbbá tudósít, hogy a tűzerek parancsnoka egy al- vagy főtűzművész lehet.
- Julius 10. Makay Sándor alispán jelenti, hogy 3000 emberből álló határvédő állíttatott ki, s hogy ideiglenes parancsnokul kebelbéli őrnagy Asbóth Lajos nevezetett ki.
- Julius 10. Jelentés a haditanács elnökéhez az itteni nemzetőrök miképpen felfegyverkezése iránt. — Vidovich János k. írnok segédül ajánltatik.
- Julius 9/11. Dalbozseezi század tudósít, hogy a szerbek berohanása ellen több őrköt állítottak.
- Julius 11. Schiffter Rukavinai sorkapitány értesít, hogy csak a kincstári javak védelme végett vagon ide parancsolva.
- Julius 12. Jelentés a honvédi Ministerhez az ismét elvitt 2 ágyú visszatérítése végett.
- Julius 12. Blomberg ezredes a Verseczre szállított 2 ágyút visszaküldi, és a csatának sikerét közli.
- Julius 13. Jelentés Vukovics Szabbás k. biztos úrhoz sorkatonaság szállítása végett Fehértemplomba, a cordon felállítását eszközöndő.
- Julius 14. Oláh-báns. Végezred jelenti, hogy az oktatók átküldése végett a kellő intézkedések megtétek.
- Julius 14. Graenczenstein Gusztáv kir. tanácsos a szerbek állásáról Vraesagájnál biztos tudomást szerezni rendel.

- Julius 14. Kovács Károly főbíró megkeres, hogy több szuboticzai lakos elfogatása eszközöltessék.
- Julius 14. Jelentés Vukovich Szabbás kir. biztoshoz a nemzetőröknek Udvarszálláson való megjelenése iránt; Szubotieza helység helyzetéről, és hogy Vraacsagáján a lázongók ismét gyülekeznek.
- Julius 16. Jelentés Makay alispánhoz a népvédsereg miképeni elhelyezése iránt.
- Julius 16. Mukits Pál nyugdíjas őrnagy jelenti, hogy a bogsáni nemzetőrök rendezésével továbbra is foglalatkosodni kész.
- Julius 17. Steierlaci n. ő. század oktatókat kér a fegyvergyakorlatra.
- Julius 17. A katonai parancsnokság Verseczen megkéretik az itten tanyázó sorkatonaságot Moldovára indítani. Kiadatott: Blomberg ezredesnek.
- Julius 17. Blomberg ezredes az itten tanyázó Rukavina századokat Moldovára rendeli.
- Julius 18. Jakabffy Kristóf alispán értesít, hogy a mozgóórereg útnak indított.
- Julius 19. Makay Sándor alispán a szuboticzai lázongók veszthelyre kíséretére nemzetőröket a rend fentartása végett kirendelteni kér.
- Julius 18. Hadügyminister tudósít, hogy Nagyherczeg Mihály 3-ik Zászlóalja Oraviczára rendeltetett.
- Julius 18. Vukovics Sebők kir. biztos értesít a bányavárosok védelme, a perlaszi összeütközés és a cordon megszállása iránt.
- Julius 19. Vukovics Sebők kir. biztos értesít, hogy Blomberg ezredes Fehértemplomba bevonult.
- Julius 19/19. Lovich kapitány a szükséges dobok megszerzése végett kérdést intéz.
- Julius 20/20. Bányai igazgatóság értesít, hogy a Hadügyi Ministerium az őrnagy és segédtszjt járandóságai közlése iránt megkerestetett.
- Julius 20. Makay alispán köszönetet nyilvánít az oraviczai n. öröknek a szuboticzai elítéltek kivégeztetése alkalmával tett szolgálataiért.
- Julius 21. Blomberg ezredes Új-Moldovának a n.-örökkel való megszállását, tudomásul veszi.
- Julius 22. A sorkatonaság parancsnoka megkéretik a honi zászlók és lobogók feltüzése végett a végvidéki helyekben. Kiadatott: Blomberg ezredes úrnak.
- Julius 22. Blomberg ezredes jelenti, hogy az őrvonal (cordon) csak a végvidékiek által szállható meg; a többire (nézve) a honi lobogók kitűzetését jelenleg tiltja, és Simitsch ó-moldovai plébános elfogatását eszközöltetni rendeli. Határozat: Tudomásul s alkalmaztatásul.
- Julius 22. Jelentés a haditanács elnökéhez a tüzérek személyzete és avatottsága iránt. Joksehmann főtüzérnek ajánlatik.
- Julius 22. Graenzenstein Gusztáv k. tanácsos értesít az ágyúk átküldése iránt Verseczre. Hat.: Tudomásul.
- Julius 22. Vukovics Sebők k. biztos a Moldova körüli dolgok állása iránt tudósíttatni kívánja magát; a nemzetőrsereg Moldova felé indultát tudomásul veszi és Blomberg rendeleteihez pontosan alkalmazkodni parancsolja. Hat.: Szoros hozzátartással (tudomásul vétetik).
- Julius 22. Damaszkín István főbíró nemzetőrök által Szuboticzán tett kihágások iránt magát értesíttetni kéri. Hat.: Értesítendő.
- Julius 22. Jelentés Blomberg ezredeshez Moldova megszállása iránt. Kiadatott: 23/VII. Blomberg ezredesnek.
- Julius 23. Graenzenstein Gusztáv kir. tanácsos felszólít a bányahelyekben alkalmazott honvédsereg rendben tartása iránt intézkedni. Hat.: A szükséges intézkedések megteendők.

- Julius 24. Blomberg ezredes jelenti, hogy az őrvonalat megszállani és a végvidékieket engedelemre visszahozni igyekezend. Hat.: Tudomásul.
- Julius 24. Jelentés a k. biztoshoz és bányaigazgatóhoz a moldovai nemzetőrök feleskettetése, Schumanka ó-moldovai postamester működése és a végvidéki környék szelleme és körülményei iránt. Kiadatott: 24/VII. Vukovics k. biztos, Graenczenstein k. tanácsos Uraknak.
- Julius 24. Blomberg ezredes értesít, hogy egy tized dsidást és egy század Sivkovits sorkatonaságot az őrvonalra küld, s hogy a nemzetőrök csak szükség esetére alkalmazandók szolgálatra. Hat.: Szoros hozzátartásul s tudomásul
- Julius 24. Jelentés Jakabffy alispánhoz Moldovabánya megszállása és a moldovai n. ő. feleskettetése iránt.
- Julius 24. Zankó szászka kapitány az ottani kalmárokat a külső szolgálattól fölmentetni kéri.
- Julius 21/22. Graenczenstein Gusztáv k. tanácsos tudatja a nemzet-őrseregnek és ágyúknak Moldovára való elindítását, és a szükséges lisztmennyiséget tudni kívánja.
- Julius 22/23. Eszterházy főstrázsamester az ágyúkat Verseczre küldeni szorgalmazza.
- Julius 24. Graenczenstein Gusztáv k. tanácsos értesít, hogy a liszt és lőszer elküldése végett intézkedett; Szepessy ülnököt a n. ő. szolgálattól felmenteni kívánja, és az ágyúk megtartását helyesli.
- Julius 24. Graenczenstein Gusztáv k. tanácsos jelenti, hogy Moldovára egy csapat a honvédseregből érkezend. Az oraviczai nemzetőröket ottmaradásra rábírní felszólít.
- Julius 25. Ugyanaz a honvédsapataokra nézve Bruckenthal parancsnokkal érintkezésbe lépni rendeli; a nemzetőrök díjai iránt tett intézkedéseket helyben hagyja.
- Julius 25. Dalbozseezi oláh végvidéki század jelenti, hogy Szászákára 50 főből álló csapat rendeltetett.
- Julius 26. Schandrovits sorkapitány értesít, hogy egy szerb csapat az őrvonalon áttört és Moldova felé húzódik.
- Julius 26. Graenczenstein kir. tanácsos Vukovics k. biztostól érkezett leveleket küld át.
- Julius 27. Ugyanaz rendeli, hogy az oraviczai nemzetőrök és két ágyú Moldováról visszatérjenek.
- Julius 27. Haditanács elnöke értesít, hogy Asbóth Lajos Krassó megyében nemzet-őrségi őrnagynak nevezetett ki.
- Julius 28. Jelentés Vukovics k. biztoshoz Moldováról történt elindulásról.
- Julius 28. Graenczenstein k. tanácsos felszólít, hogy Schumanka iránt tanúk kihallgatása elővételék.
- Julius 28. Zankó szászka kapitány jelenti, hogy az oláh végvidéki ezredtől katonaság nem érkezett; és Verseczről érkezett Margvardt (?) írásbeli közlését teszi át.
- Julius 28. Hoffmann, moldovabányai bányabíró, egy rendeletet közöl Schumanka iránt némely tanúkat kihallgatni.
- Julius 31. Jelentés Vukovics Sebők k. biztoshoz a szerb kapitányokkal, különösen a golubácsi és gradistyeiekkal Moldova környéke iránt kísérelt összefövetel s ennek eredményéről.
- Julius 25. Haditanács elnöke válaszol a kért gyújtásos töltények elküldése iránt.
- Aug. 3. Hat.: Tudomásul.

- Julius 30. Vukovic Szabbás, kir. biztos, a miniszterelnök rendeletét közli, mely az
Aug. 3. ellenség elibe rendelt nemzetőrségnek hadi fegyszabályok alá állítását rendeli.
Hat.: Hozzátartásul s alkalmazásul.
- Julius 24. Bányai igazgatóság azon rendeletét közli, melyet a szolgálattól magukat
Aug. 3. elvonó és makacsul viselkedő nemzetőrök iránt közrebocsájtott. Hat.:
Hozzátartásul s alkalmazásul.
- Dátum nélk. A mozgósereg toborzás útján való mentől előbbi eszközlése végett Szent-
királyi ülnök úr felszólíttatik. Kiad. Szentkirályi üln. úrnak.
- Dátum nélk. A dognácskai n. ő. kapitánynak maghagyatik, hogy az összeállított mozgó-
őrsereget Oraviczára mentől előbb indítsa. Kiadatott aug. 3-án a dogn. n. ő.
kapitánynak.
- Augusztus 3. A szászkaik n. ő. kapitánynak meghagyatik, hogy egy kis csapatot, mint
vizsgáló örmenetet, Radimna felé rendeljen.
- Augusztus 3. Jelentés a k. biztoshoz, hogy az ó-moldovai végvidéki lakosok a szerbek
kiűzetésére ajánlkoznak és segédelmet kérnek. Kiadatott: Vukovic kir.
biztos úrnak.
- Augusztus 4. Felszólíttatik Pánczély őrnagy, hogy századjával további parancsig
Szászákára induljon.
- Augusztus 4. Főzöedények megszerzése végett a mozgósereg részére a bányai igazgatóság
megkéretik.
- Augusztus 4. A fegyvertári bizottmány felszólíttatik a mozgósereg felfegyver-
kezése iránt.
- Augusztus 4. Felszólíttatik a bányatisztség a szükséges fuvarosok kirendelése végett
a bogsáni mozgóseregnek Szászákára való átszállítása végett. Kiadatott:
Szentkirályi ülnök úrnak.
- Augusztus 6. Jelentés a haditanács elnökéhez a bányahelyekben állítandó mozgó-
sereg és ezek részére a lakosoktól befolyt pénzösszeg iránt.
- Augusztus 6. Jelentés Jakabffy alispánhoz a legközelebről küldött őrseregről Mol-
dovabányára s megkeresés a megye-czímernek átküldése végett.
- Augusztus 6. Jelentés a kir. biztoshoz a lugosi nemzetőrök s mozgósereg egy részének
Moldovára való átküldése végett s megkeresés a bihari nemzetőröket
ide rendelni. Kiadatott: Vukovic k. biztosnak.
- Augusztus 9. Felszólítás Schiffer Rukavina sorkapitányhoz egy század elküldése végett
Ó-Moldovára.
- Augusztus 9. Jelentés Blomberg ezredeshez az ágyúk elküldése iránt Verseczre
és Ó-Moldovának megszállítása mozgónemzetőrök által.
- Augusztus 9. Jelentés Vukovic Szabbás k. biztoshoz Ó-Moldova és Maesova
végvidéki helységeknek a magyar ministerium elismerése és ahhoz való
csatlakozása végett.
- Augusztus 9. Jelentés a hadügyministerhez, hogy Ó-Moldova és Macsevin vég-
vidéki helységek a magyarokkal csatlakozni kívánnak, továbbá a Duna-
őrvonalnak megszállása iránt a nemzetőrökkel.
- Julius 23. Bányai igazgatóság közli azon rendeletet, mely a szolgálatra meg nem jelenő
Aug. 10. nemzetőrök iránt bocsájtott ki, egyszersmind értesít, hogy az oraviczai
és csiklovai nemzetőrsereget illető tárgyakban a bányatisztséggel érint-
kezésbe lépendő.
- Julius 23. Bányai igazgatóság Scheravina Antal folyamodványát a nemzetőrök
Aug. 10. beoktatásáért járó napidíjak utalványozása iránt tagadólag küldi át és a
szükséges dobok megszerzése iránt szólít fel.

- Aug. 10/11. Bruckenthal védőrségi parancsnok a ruschbergi ágyút Új-Moldovára küldetni kéri. Hat.: A szükséges intézkedések megtétek.
- Auguszt. 11. Értesítetik Kovács Károly kapitány, hogy a 4-dik és 5-dik század egygyé alakítottatott.
- Auguszt. 12. Tudósíttatnak a szászkai és moldovai n. ő. századok, hogy 13-án 60 főből álló önkéntes csapat Ó-Moldovára induland.
- Auguszt. 12. Felszólíttatik Meiszlinger, ideigl. moldovai bányabíró, a plajások alakítását javaslatba hozni.
- Auguszt. 12. Meghagyatik a resiezai és ferenczfalvi n. ő. századoknak tisztjeik névsorát beküldeni.
- Auguszt. 12. Felszólítás Szuhay kapitányhoz a szurony-vívásban oktatást adni.
- Auguszt. 13. Jelentés az országos haditanács elnökéhez a nemzetőrök felfegyverkezése iránt; előterjesztése a tisztikar névjegyzékének megerősítés végett s a zászlóalj sommás jegyzékének.
- Auguszt. 14. Az oraviezai b. tisztség megkerestetik a szolgálatba és fegyvergyakorlatra későn jövő több nemzetőrtől a kiszabott büntetést behajtani.
- Auguszt. 13. Jelentés Vukovics Szabbáshoz az ó-moldovai mozgósereg működéséről s az ottani viszonyok felől.
- Auguszt. 13. Értesítetik Meiszlinger Bernát Új-Moldován az alakítandó plajások iránt.
- Auguszt. 13. Jelentés a bányai igazgatósághoz az 1-ső század által követelt napi díjak iránt a szuboticzai elítélt kivégettetése alkalmával.
- Auguszt. 13. Felszólíttatik Buhl Vilmos, steierlakai kapitány, a pisztolyok átküldése iránt.
- Auguszt. 13. Az illyrbánsági végezred értesítetik az ágyúk elküldése végett. Kiadatott: Fehértemplomnak.
- Auguszt. 13. Szuhay kapitány Asbé János hadnagynak való megválasztását bejelenti.
- Auguszt. 13. Előterjesztetik az alispánnak a zászlóalji jegyzék 1848. évről. Kiadatott: Jakabffy alispánnak.
- Auguszt. 13. Jelentés az alispánhoz Ó-Moldova iránt. Kiadatott: Jakabffy alispánnak.
- Auguszt. 5. Igazgatóság Steierlakra egy katonai egyént kiküldetni kíván.
- Auguszt. 16. Mozdórsereg bejelenti visszaindultát Új-Moldovára és a század állása iránt.
- Auguszt. 16. Krassó megye a szerbek betörése iránt az Almásba tájékoztatást kíván.
- Auguszt. 18. Páncezély őrnagy elmenetelét Moldováról bejelenti.
- Auguszt. 18. Felszólíttatik Páncezély őrnagy, Petrovits és Pattyánszky iránt nyilatkozni.
- Auguszt. 18. Jelentés Vukovics k. biztos úrhoz Stanesilovára tett kirándulás eredményéről és az almási lakosok kívánatairól.
- Auguszt. 19. Graenczenstein Gusztáv a mozgósereggel Moldováról visszaterni parancsolja.
- Auguszt. 19. Ugyanaz tudósít, hogy a fehértemplomiak az ellenséget visszaűzték.
- Auguszt. 19. Jelentés Vukovics k. biztoshoz, hogy Új-Moldován a mozgósereg maradand.
- Auguszt. 21. Graenczenstein Gusztáv a honvédsereg megérkezteről tudósít.
- Auguszt. 21. Ugyanaz a mozgósereg Moldován maradását helyesli.
- Auguszt. 20. Fest kapitány a szászkai n. őrsereg iránt értesít.

- Auguszt. 20. Jelentés Vukovics kir. biztoshoz a moldovai ütközet iránt a szerbekkel.
- Auguszt. 20. Jelentés a bányaigazgatóhoz ugyanaz.
- Auguszt. 23. Graenezenstein Gusztáv a hadipénztár elfoglalása iránt az ellenség által.
- Auguszt. 23. Krassó megye közöl egy tudósítást az oláh bánsági végezedtről a szerbek mozgalmairól.
- Auguszt. 23. Blomberg ezredes jelenti, hogy a foglyok Temesvárra küldessenek és hogy gyújtásos töltényeket küldhet.
- Auguszt. 23. Graenezenstein Gusztáv Moldovabánya meg nem szállhatása az őrnagy visszajövele végett Oraviczára jelentést tesz.
- Auguszt. 29. Jelentés a kir. biztoshoz, hogy két honvédszázad az oraviczai mozgósereggel Moldovára a f. hó 27-én átrándult, több szarvasmarhát elhajtottak és a szerbeket elűzték.
- Auguszt. 29. Jelentés az alispánhoz ugyanaz.
- Auguszt. 29. Fölterjesztés a hadügyi ministeriumhoz a hadi pótpénzek utalványozása végett.
- Auguszt. 26. Bográdi n. ő. kapitány a tisztek választását jelenti be és fegyvereket kér.
- Auguszt. 27. Vukovics k. biztos felszólít, hogy a végvidékieket a nyerezdő kedvezmények iránt bizonyossá kell tenni és őket a felől meggyőzni.
- Auguszt. 29. Appel altábornagy az illyrvidékekben teendő körutazás iránt az őrnagyot Stancilovára meghívja értekezés végett.
- Auguszt. 29. Rácz kapitány részletes jelentést teszen a moldovai kirándulásról f. hó 27-éről.
- Auguszt. 31. Jelentés Vukovics Szabás. Jakabffy alispán és a hadügyi ministeriumhoz a fentebbi kirándulás felől.
- Szeptemb. 1. Az oraviczai bányatisztség több egyénnek a nemzetörök közé való besorozása végett felszólítatik.
- Auguszt. 27. Bányaigazgatóság jelenti, hogy az I-ső n. ő. század bére egy halálos Szept. 1. ítéletnek végrehajtása végett történt kiinduláért a megye által fizetendő.
- Auguszt. 21. Ugyanaz felszólít Resiczára kirándulni és az ottani nemzetöröregnek Szept. 2. miképeni gyakorlottságáról meggyőződést szerezni.
- Szeptemb. 5. Szászabányai tisztség felszólítatik a kenyérnek sóval való jobb kiadására.
- Szeptemb. 5. A szászabányai tisztséggel tudatik, hogy a mozgósapat nem áll polgári hatóság alatt.
- Szeptemb. 5. Beadatik a b. igazgatósághoz a mozgósereg jelentése a károk és veszteségek iránt.
- Szeptemb. 5. Javalt parancsadás végett a bányászoknak kiindulási kötelezettsége iránt. Kiad. a hadügyi ministerium orsz. haditanás elnökének.
- Szeptemb. 6. Jelentés Pernikásnak tüzérparancsnokul való megválasztása végett. Kiadatott az o. h. t. elnökének.
- Auguszt. 7. Blomberg ezredes értesít, hogy nemzetöröket a bányahelyek védelmére küldend. Hat.: Tudomásul.
- Auguszt. 8. Hadügyminister értesít, hogy a magyar ezredek az országba való átvitelére nézve a szükséges lépések megtétek.
- Szeptemb. 7. Felfegyverzési bizottmány jelenti, hogy egy kamrába 19 drb fegyver kidobott. Hat.: Második századnak vizsgálat végett.
- Szeptemb. 7. Bányaigazgatóság rendeli, hogy a bányamunkásoknak öri szolgálatért 24 kr., mesterebereknek pedig 12 kr. kifizetessék. Hat.: Tudomásul.
- Szeptemb. 7. Első és második század az önkéntesek névjegyzékét terjeszti elő.

- Szeptemb. 7. Seheravicza jelenti, hogy Steierlaken való tartózkodása a fegyvergyakorlat végett az ottani nemzetőrökkel több időt vesz igénybe. Határozottat szept. 15-dikig való ottmaradása.
- Szept. 6/6. Weinczierl főhadnagy több egyénnek a besorozása iránt s a belszolgálat kérdése végett.
- Szept. 4/6. Tüzér-osztály a megválasztott egyéneket terjeszti elő.
- Szept. 5/6. Szepessy kapitány leteszi hivatalát.
- Szept. 6/6. Weinczierl főhadnagy ugyanaz.
- Szeptemb. 6. Hoffmann szászkaai bányabíró egy ágyút Szászskára küldetni kér.
- Auguszt. 29. Rácz Sándor honvédkapitány részletes jelentést tesz az ó-moldovai Szept. 6. megzallásról aug. hó 27-én.
- Szept. 2/7. Felfegyverzési bizottmány rendeletet kér kiadni a fegyvereknek jó karban való tartása miatt és hogy egyesek által a fegyverek iránt semmi se rendeltessék.
- Szept. 2/7. Ugyanaz Mausch puskaművest a n. ő. szolgálattól felmenteni kéri.
- Szept. 2/7. Ugyanaz a századoknak meghagyatni kéri, hogy a fegyverneműek felől táblás kimutatást terjeszsenek elő.
- Auguszt. 16. Blomberg ezredes Gorner József nyug. kapitányt itt léte esetére Szept. 7. Verseczre utasítani kéri.
- Szeptemb. 7. Vukovics Szabbás kir. biztos értesít, hogy az itt helyben tanyázó sorakatonaság a szomszéd helyekre nem rendeltetik.
- Auguszt. 24. Vukovics Szabbás k. biztos értesít, hogy lökészetek iránt mindig ő keresendő meg.
- Julius 16. Vukovics kir. biztos értesít, hogy a Mihály-ezred egy része e környéket megszállja.
- Szeptemb. 7. Jelentés az alispánhoz Krusehicz (Kussicz?) megzallása iránt f. hó 8-án.
- Szeptemb. 7. Jelentés Vukovics k. biztos úrhoz ugyanaz.
- Szeptemb. 7. A pótpénzek utalványozása végett az orsz. haditanács elnöke megkéretik.
- Szeptemb. 7. Jelentés a bányaigazgatósághoz Szászskára való megérkezés iránt.
- Szeptemb. 7. Szászkaai b. tisztségnek tudtul adatik, hogy a bányászok munkára menjenek.
- Szeptemb. 9. Felszólíttatik Graenzenstein igazgató ágyúk elküldése végett Szászskára.
- Szept. 12. A mozgósárad felruházása iránt a bányaigazgatóság felszólíttatik.
- Szept. 12. Jelentés a bányaigazgatósághoz a mozgócsapat szaporítása végett.
- Szept. 6/12. Bányaigazgatóság a bánya-nemzetőrök számára kiszabott bérmértéket közli. Hat.: Tudomásul.
- Szept 3/12. Hadügyminiszter értesít, hogy a temesvári várórségi parancsnokságnak meghagyatott 6000 drb gyújtáscot kiszolgáltatni.
- Auguszt. 5. Bányaigazgatóság Jokschmann Károlyt a tüzerek gyakorlatára szept. Szept. 12. végeig rendeli, egyúttal a zászlóalji parancsnokság részére pecsétet vésetni felhatalmaz.
- Szept. 6/12. Bányaigazgatóság egy ministerelnöki rendeletet közöl az önkéntesek alakítása iránt.
- Szept. 9/12. Vukovics k. biztos Appel generalis kiküldetése iránt az illyr végvidékbe a Resiczán készített ágyúk végett.
- Szept. 9/12. Vukovics k. biztos megdicséri az őrnagy eddigi működését és a bánya-nemzetőröknek a bányahelyek védelmezését kötelességgé teszi; a mozgósereget számban növelni ajánlja. A reactionális szándokukat letartóztatni rendeli.

- Szept. 10/12. Graenczenstein k. tanácsos a mozgósereget Szász kára visszavonulni meghagyja.
- Szept. 11/12. Graenczenstein k. tanácsos egy ágyút a szükséges tűzerekkel együtt küld.
- Szept. 14. Szász k. a b. tisztség felszólíttatik őrházak építése végett.
- Szept. 14. Jelentés a k. biztoshoz Szász k. veszélyeztetése és a védelmi intézkedések felől.
- Szept. 14. Bányai igazgatóság a Dogná eskán vásárolt dobok iránt felvilágosítást kíván.

Közi: Mihalik Sándor.

(Folyt. következik.)

Őskori telep Bocsáron (Torontál megye).

1897 vége felé a bocsári községi bíró a község belterületén lévő emelkedéseket leásatta, hogy az ezáltal nyert földdel a mélységeket kitöltve, az esőzések okozta pocsolyákat betemesse. Ezen ásások alkalmával a munkások szerszámai már 2 ásónyi mélységben számos cserepet és csontot vetettek felszínre. Ezen körülmény által indíttatva Grósz József, postamester, és ifj. Dörner István, segédjegyző, az ásatást folytatták, mely alkalommal 4 bögrét, számtalan edénydarabot, sok ember- és állatesontot, egy széttöredezett szarvasagancsot és bronztöredékeket találtak. Mindezen dolgok a földszintől számított 1 m.-nyi mélységig terjedő földrétegben találtattak és pedig egy 2 holdnyi területet magában foglaló helyen. Sok helyen égetett föld van, mely a tűzhelyek maradványa. A kulturréteg különben meglehetősen vastag és erősen át van hatva csontokkal, kövekkel, edényekkel és cserepekkel.

Dörner a délm. múzeumnak ezen leletekből a következőket engedte át:

Egy bronz karperecz (?) töredéke, két darabban. Hossza: 0·05 m., szélessége 0·005 m., testének átmetszete lapos körszelvényt képez s a közepén 0·001 m. vastag. Vége körszelvényt alkot s kerek lyukkal bír, mely keresztül van ütve, a miért a tárgy pántra is enged következtetni.

Két kézimalom vályús aljának töredéke. Anyaguk gránitféle kőzet.

Egy csiszolt kőszerszám töredéke.

Két kis agyagedény. — Az egyik 0·10 m. magas. Két fülű. Mélyen elhelyezett hassal és karsú nyakkal. A száj tölséralakú. Külön tagolt talpa nincsen. Egy füle hiányzik. A hasas, alsó rész és a nyak 0·05—0·05 m. magas. A has átmérője 0·08, a szájé 0·07 m. — A másik esonkább darab szintén kétfülű, de a két füle és a szájszél le van törve, ezért eredeti magassága meg nem állapítható. A csonka tárgyé 0·08 m. Hasa gömböt képez, külön tagolt talpa nincsen. — Mindkettő díszítetlen, gyengén lesimított és fekete színű; szabad kézzel készült.

Nagyobb és kisebb, túlnyomóan díszítetlen edények töredékei.

Csontok, lópata, alsó állkapocs töredéke, szarvas-
agancsrészletek; ez utóbbiak a megmunkáltatás nyomai-
val (vágások).

A 2 hold területű lelethely tehát őstelep, mit az „égetett föld“ (tűz-
helyek, lakások), a „csontok“ (konyhahulladékok) és „cserepek“ igazolnak. A
földdomborulat úgy keletkezett, hogy a lakók hosszabb tartózkodás után
tisztasági szempontból a tűztelepet földdel befödtek, újabb tűzhelyet
rakván rá s így a talajt feltöltötték; így keletkezett a föld- ill. a talaj-
emelkedés az őstelep helyén.

A bronztárgy meglehetősen határozottan igazolja, a kis edények pedig
gyaníttatják a telepnek a bronzkorban való létezettségét.

A fémtárgy bronzkarperecz töredéke lehet. (A bronz fémvegyülék
90% vörösérz és 10% ón.)

A kis edények fekete színe az anyag minőségétől és az égetés minő-
ségétől származik. Céljuk ismeretlen; alakjuk nem praktikus használati
célra utal.

A kövek kézimalmok vályús aljainak töredékei. A kőzet gránitféle,
melyet a bánási érczhegységéből importáltak, hol több helyt található.

M.

IRODALOM.

Temesvármegye és Temesvár város Története a legrégebb időktől a jelenkorig. Pesty Frigyes irodalmi hagyatékának felhasználásával írta **Ortvay Tivadar**. Kiadja a M. T. Akadémia anyagi támogatásával Temesvármegye és Temesvár város közönsége. I. kötet, első könyv: Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végeig. Pozsony 1896, X és 1—368 lap. IV. kötet: Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Sajtó alá rendezte Ortvay Tivadar. Pozsony 1896. XXXIV. és 1—640.

Eltekintve Bél Mátyásnak 1726-ban a Temesi Bánságról, vagy — a mint ő nevezi — Comitatus Temesváriensis-ről írt, de kéziratban maradt monographiájától, az olasz Grisellini-nek 1780-ban megjelent s a Temesi Bánságot tárgyaló monographiája óta több munka jelent meg, melyek részint a Duna-Tisza-Marosszög, részint Temesvármegye vagy Temesvár város történetét tárgyalják, úgy hogy elmondhatjuk, miszerint vidékünk monographia-irodalma elég bő; de e művek vagy elavultak, vagy nem szorosan Temesvármegyével és Temesvár városával foglalkoznak s így naponként mind érezhetőbbé vált a szükség: oly monographiát bírni, mely csakis vármegyénkkel és benne kiválólag Temesvárral foglalkozik.

Temesvár hírneves szülötte, a hazai történetírás egyik legkimagaslóbb alakja: Pesty Frigyes, évtizedeket fordított idejéből arra, hogy egyéb munkái mellett Temesvármegye és Temesvár város történetét is megírhasssa, de a halál 1889-ben kiragadta kezéből a tollat, mielőtt annak megírásához hozzáfoghatott volna; de fenmaradt az ország majd minden levéltárából általa összegyűjtött anyag, kiváltképen az oklevelek, a melyeket csak egybeilleszteni, szerves egésszé fűzni s a halála óta napvilágot látott újabb adatokkal kiegészíteni kellett, hogy kiteljék belőle a kívánt monographia, melylyel anyaggazdagságra nézve már így is alig versenyezhetett volna bármely más vármegyénk monographiája.

A M. T. Akadémia Pesty halála után megszerezte az anyagot s miután úgy Temesvármegyét, mint Temesvár várost megnyerte az anyagi hozzájárulás eszméjének, Ortvy Tivadar tudósunkat bízta meg annak feldolgozásával. E választás igen szerencsésnek mondható, mert Ortvyban nemcsak a kiváló történetbúvárt, hanem e vidék- és városnak is egyik legnagyobb ismerőjét tiszteljük.

Az Akadémia történeti bizottsága Ortvyval együtt akként állapította meg a monographia terjedelmét, hogy a munka négy kötetben, mintegy 160 nyomtatott ívben készíttessék el s a szöveg okmánytárral is elláttassék, mely a nyomtatott 160 ívbe betudandó. Az egész munkának tehát, a tervezet szerint, négy kötetre kellene terjednie; de mint az előttünk levő I. kötet első könyve és a IV. kötet (okmánytár) mutatják, jóval többre fog az terjedni 160 ívnél, azaz négy kötetnél.

Ha Ortvy a dolog könnyebb végét fogta volna, úgy egyenesen ott veszi fel a szerkesztést, a hol Pesty Fr. adatgyűjteménye kezdődik. Tudjuk, hogy a Pesty Frigyesztől írt minden monographia a honfoglalással veszi kezdetét, teljesen figyelmen kívül hagyva az őskort és a régibb középkort. Ortvy vele ellentétben nagy súlyt helyez az őskorra, s a most megjelent I. kötet első könyve teljesen az ő munkája; sőt meg vagyunk győződve, hogy az I. kötet második könyve: a régibb középkor is egészen az ő tollából fog kikerülni.

Az I. kötet első könyve név- és tárgymutatóval ellátva 368 oldalon XXI fejezet alatt tárgyalja Temesvármegye és vidéke őskorát a vidék földtani alakulásától a dákok birodalmáig, illetőleg a rómaiak hódításáig. Sokan, kik e könyvet átolvassák, talán azt fogják mondani, hogy ez nem Temesvármegye monographiája, mert hisz kevés vonatkozást leszámítva, bátran adhatnánk annak ilyen czímet is: „Magyarország az őskorban“. De lehet-e a mai Temesvármegye őskori történetét különválasztani a nagy magyar alföldtől, vagy hazánk egyéb vidékétől, melyekkel közös a földtani alakulása és közösek a praehistoricus leletei?

Megyéink területén a történelemelőtti korszakból számos műmaradvány maradt fenn, mint kő-, réz-, bronz-, agyag-, esont-, vas-, arany- és ezüst-eszköz, fegyver és ékszer. A monographus nem ugorhat ezeken keresztül, sem feladatát azzal még nem fogja megoldani, ha egyszerűen felsorolja a leleteket. Tüzetesen kell hozzászólnia a praehistoricus őskultura kérdéseihez s a talált leletek alapján ki kell jelölnie a helyet, mit hazánk és benne vidékünk őslakói Európa egyéb ősi lakói mellett elfoglaltak. Már pedig egyetlen megyének sincs egymagának annyi őskori lelete, a mennyi elégséges lenne az őskor életének teljes felismerésére, s így szükségkép tekintettel kell lenni a szomszédmegyék, sőt az egész ország, nem egy esetben pedig a kontinens hasonló leleteire is. Ez az oka annak, hogy Temesvármegye történetének tárgyalásánál Ortvy a praehistoricus idők

vázolásában nem szorítkozott kizárólag Temes vármegyei leletekre. Ezekből csak kiindult, s összehasonlítva egyéb vidékek leleteivel, konstatálhatta csak ama tényt, hogy az analogia a megyénk és a hazánk más vidékén lakott ősnépek civilizációja között megvan. Mi csak örülhetünk annak, hogy monographiánkban az őskor ily részletesen, nagy körültekintéssel és kiváló szaktudással van megírva; sőt igen czélszerűnek láttuk volna, ha e mellett még a praehistoricus korszak legjellemzőbb maradványai a szöveg között képekben is bemutatva lennének. Hogy ez elmaradt, annak bizonyosan nem Ortway az oka.

Ortway az őskort úgy mint az északi tudósok, kő-, bronz- és vaskorra osztja fel s a kőkorszak mellett nem tartja jogosultnak a külön rézkorszak megkülönböztetését. Kutatásaiban arra az eredményre jut, hogy a rézkor nem folytatása a kőkornak, hanem csak episodja, a mennyiben a rézkor párhuzamosan halad a kőkornal. A hol a rézkor nem mutatkozik, az csak azért van, mert ott az őslakóknak a természet nem szolgáltatott termérezet; a hol pedig a réz előfordul a természetben, ott a kőeszközök mellett a réz is alkalmazásba vétetett, de azért magasabb kulturális fokot nem jelent, a mi leginkább kiténik már abból is, hogy a rézeszközök formái a legeslegtöbb esetben megegyeznek a kőeszközök formáival. Ortway e felfogását hosszasan bizonyítja és szakít a nálunk idáig uralkodó felfogással, mely a kőkorszak után egy magasabb kulturális fejlődésű rézkort akar megkülönböztetni. Ugyszintén bebizonyítani törekszik — úgy hiszszük sikerrel — hogy a vasnak mint termésfémnek vagy mint ércfémnek ismerete okvetlenül idősebb a kevert fém ismereténél, a bronznál; de a vas a bronz előtt nem tudott oly gyakorlati jelentőségre szert tenni, hogy eszközök és fegyverek tekintetében uralomra juthatott volna. A vas az egész bronzkorszakon keresztül azt a szerepet játszotta, melyet a réz játszott a kőkorszakban: alkalmazva lett, de csak mellékesen; a réz mellett a kő volt az uralkodó anyag, a vas mellett pedig a bronz, és temérdek időnek kellett elfolytania, míg a vasnak a bronznál kiválóbb tulajdonságai érvényesülhettek és kiszorította a bronzot, hogy magát uralomra juttassa. Ezért kell fentartani az eddigi beosztást, hogy a kő- és bronzkorszak után következett a vaskorszak. Ez a beosztás felel meg a megyénkben, hazánkban és azon kívül talált leleteknek.

A vaskorszak összeesik hazánkban a kelták megjelenésével, kik nyugatról jöttek hozzánk. Vidékünk legrégebbi nemzetisége az agathyrsek voltak, kiket Ortway thrák fajúaknak tart, később a velök rokon géták, majd a szintén thrák fajú dákok foglaltak itt állandóbb lakhelyet. De ez már összeesik a történelmi korszakkal.

Ortway jelen munkájának igen érdekes részleteit képezik továbbá az egyes korszakok műveltségi állapotának rajzai, a kő-, bronz- és vaskorszakban élt ősemberek foglalkozása, lakásaik, fegyvereik, élelmök, háziállataik,

iparuk, kereskedelmök stb. Meg vagyunk győződve, hogy e szép munkát élvezettel fogja olvasni nemcsak a szaktudós, hanem a nagy közönség is, tekintet nélkül arra, hogy Temesvármegyét mondja-e szűkebb hazájának, vagy az ország bármely részét, mert a hazánk területén élt ősemberek műveltségének általános képét szerezheti meg abból.

A IV. kötet az Okmánytár első kötetét képezi; 418 oklevél van itt legnagyobbbrészt teljes szövegében közölve chronologiai rendben az 1183—1430 közötti évekből. Nagyrészők már eddig is közölve volt ugyan különféle oklevél-publicatiókban, de nagyrészőket Pesty Frigyes másolta le az ország legkülönbözőbb levéltáraiból s itt legelőször látnak napvilágot. Nagyban emeli a kötet becsét és használhatóságát ama körülmény, hogy Ortway az okleveleket magyar tartalomjegyzékkel látta el s ez a kötet elején 28 oldalt foglal el. Valóságos kincseshányája lesz e kötet, valamint az utána következő is mindazoknak, a kik Temesvármegye és Temesvár város viszonyainak megismerésével bármily irányban fognak foglalkozni, de nagy haszonnal fogják azt használni mások is.

E megjelent részletekből következtetve, meg vagyunk győződve, hogy Temesvármegye és Temesvár város együttes monographiája a hazai történetirodalomnak egyik igen számot tevő részét fogja képezni.

Berkeszi István.

A magyar nemzet története. Irta **Dr. Szalay József.** A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó alá rendezte **Dr. Baróti Lajos.** Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) es. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása. III. kötet. Negyedrét 556 lap.

Több ízben ajánlottuk már e kitünő millenniumi emlékművet szíves olvasóinknak (legutóbb Értesítőnk múlt évi folyama IV. füzetében, 119. lap), s most ismét emlékeztükbe idézzük, mert minden új kötet fényesebben igazolja az eddigiekről elmondott ítéletünket. Jelenleg a III. kötet van előttünk, melynek tartalma: A Habsburg-házból való választott királyok kora. (1. János és I. Ferdinánd ellenkirályok. 2. I. Ferdinánd magánuralkodása. 3. Miksa. 4. Rudolf. 5. II. Mátyás. 6. II. Ferdinánd. 7. III. Ferdinánd. 8. Török-magyar viszonyok. 9. I. Lipót. 10. Köz- és műveltségi állapotok a Habsburg-házból való választott királyok korában). — Ujlag csak azt hangsúlyozzuk, hogy e mű világos és vonzó előadásban, hiánytalanul tartalmazza mindazt, a mit művelt olvasóközönségünk egy igazán alapos, történetírásunk mai színvonalán álló szakmunkától joggal megkíván. E kötet illusztrációja pedig még az előbbieknél is gazdagabb, mert 325 szövegekép és 29 műmelléklet ékesíti. Végén ismét nagy gonddal készült, az aprólékosságig részletes tartalomjegyzéket találunk, melyhez a műmelléletek és szövegeképek jegyzéke csatlakozik. A ki ismeri e munkát, velünk együtt bizonynyal várva-várja a IV. befejező kötetet, mely, úgy tudjuk, rövid idő alatt szintén

megjelenik. A mű ára díszes korona-kötésben kötetenként 7 frt 50 kr., Corvina-kötésben 8 frt. Megrendelhető azonban a fenn jelzett kiadó-czégnél füzetenként és igen csekély havi részletekért is. Könnyű módon szerezhet tehát bárki igen becses, díszes és érdekes könyvet.

—n.

T Á R C Z A.

Kivonatos jelentés az 1897. évi május, szeptember és november hónapokban tartott választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1897. május 26-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: Tárgyak: a) Endre Antal kir. főmérnöktől (Temesvár) összesen 23 drb praehistoricus tárgy; lehely Dinnyás (Torontálm.) b) Gedeon Imrétől (Török-Szákos) 2 bronz-véső és 4 gyöngy. c) Vététt: egy vörös-réz csákány; lehely Temes-Hidegkút. — Pénzek: a) Deschán Achill, társ. elnöktől Temes-Ujfalu község millenniumi emlékpénze; b) Lászlóffy István, megyei aljegyzőtől hg. Eszterházy Miklós ezüst emlékpénze (1770.); c) Gedeon Imrétől 36 drb. vegyes ezüst- és rézpénz; d) Kerschek Gusztávtól (Temesvár) 12 drb római érem. — Könyvek: Desseffy Sándor, esanádi püspök, társ. védnöktől, a m. t. akadémiától, Temesvármegyétől, Temesvár szab. kir. várostól, Krinitzky Ferencz plebánostól (Bruckenauf), Herz Miksától (Kairo), dr. Fehér Manó ügyvédtől Temesvár, dr. Berkeszi István, társ. titkártól, és cserepéldányok, összesen 6 kötet és 20 füzet. — Az adományozóknak jkvi köszönet szavaztatott.

2. Változások a tagok sorában: Új rendes tagokul megválasztottak: Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő (Temesvár), Ferch Mátyás, papneveldei tanulmányi felügyelő (Temesvár), Neuhaus Ernő, magánzó (Temesvár) Prepeliczay Ödön, főszolgabíró (Detta), Gálfy István, jegyző (Liget).

3. Folyó ügyek: A választmány különös örömmel vett tudomást arról, hogy Mály István, temesvári kir. törvényszéki elnök, vál. tag. legmagasabb kitüntetéssel a kiriai bírák sorába emeltetett.

4. Felolvasás: „A Délvidékre vonatkozó részletek Popini Nándor 1848/9-iki honvéd naplójából.“

II. Rendes havi választmányi ülés 1897. szeptember 29-én.

1. A muzeumi gyűjtemények újabb gyarapodása: Tárgyak: a) Dr. Berkeszi István társ. titkártól egy 1848/9-iki kard (lehely: Bega-folyó), egy középkori kard és zabla (lehely: Vadászerdő község, Temes megye); b) Szekeres Jánostól (Temesvár) egy a Bega-folyóban talált puskacső. — Pénzek: a) Janicsáry Sándor, orsz. képviselőtől (Aga) az 1855. évi párisi kiállítás bronz emlékérmé és egy török érem; b) Kalitovics Lőrincztől (Károlyfalva) 15 drb. vegyes bronz- és ezüstérem; c) a magy. kir. államvasútak temesvári osztálymérnökségétől III. Frigyes Vilmos porosz ezüst tallérja 1831-ből (lehely Temesvár). — Könyvek: A vall. és közoktatásügyi minisztertől, a magy. tud. akadémiától, az orsz. képtártól, Temes és Alsó-Fehér vár-

megyéktől, a Bács-Bodrogh-megyei régészeti társulattól, és cserepéldányként összesen 6 kötet és 6 füzet. — A választmány mindez adományokért jegyzőkönyvileg mondott köszönetet.

2. A társulati tagok sorából elhunytak: **Br. Baich Milos**, alapító és **Pulszky Ferencz**, a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, tiszteletbeli tag. A választmány a két kiváló férfiú elhunya fölött érzett részvétét jegyzőkönyvében megörökítette s azt az elhunytak családjával is közölte.

3. Folyó ügyek: A választmány a tárgysorozat megkezdése előtt a honfűi hódolat és hála meleg érzésével, kitörő lelkesedéssel vette tudomásúl dicsőségesen uralkodó apost. királyunk **I. Ferencz József** ő Felseje 1897. szept. hó 25-én közzétett legfelsőbb elhatározását, melynek értelmében fényes multunk nagy embereinek érzebe és köbe vésett emlékszoبراival ajándékozta meg a magyar nemzetet. — A választmány továbbá Konek Ida, budapesti festőművésznőnek megengedte, hogy a muzeumi képtárban saját műveiből kiállítást rendezzen; a helybeli középiskolák jelesebb tanulói részére ajándékkönyveket szavazott meg; a muzeumi gyűjtemények új leltározása céljából egy ideiglenes díjnak alkalmazását engedélyezte; végül a muzeum-épületen szükséges nagyobb javítások eszközöltetése végett Temesvármegye tek. Törvényhatóságához kérvényt intézett

III. Rendes havi választmányi ülés 1897. november 20-án.

1. A muzeumi gyűjtemények részére újabban érkezett adományok: Tárgyak: Deschán Achill, társ. elnöktől, 1 lándzsa és 1 bögre (népvándorláskori), 2 pecsét-metszet-fából. — Könyvek, okmányok: Deschán Achill, társ. elnöktől 4 régi térkép, 1 cseh-szabályzat-okmány és 3 füzet; b) Susich Károly, karánsebesi közjegyzőtől a Susich-család nemesi oklevele; c) a bukaresi román akadémiától, a m. tud. akadémiától, dr. Baróti Lajostól, és cserepéldányok, összesen 4 köt. és 21 füzet. — A választmány az ajándékozókknak jegyzőkönyvi köszönetet szavazott. — Id. Ormós Zsigmond hagyatékából újabban 29 oklevél jutott a társulat tulajdonába; továbbá megérkezett a Szilágyi Sándor jubileumi ünnepére kiadott emlékérem, és az ezredévi orsz. kiállítás elismerő okmánya.

2. A tagok sorában történt változások. A rendes tagok közül meghalt: Schusztér János, temesvári háztulajdonos; saját kérésére töröltetett: Kisfaludy Zsigmond, temesvári ügyvéd.

3. Folyó ügyek. A választmány tudomásul vette, hogy dr. Peregriny János, az orsz. képtár titkára, miniszteri rendeletre külön megjelöléssel látta el azon festményeket, melyeket a magy. nemzeti muzeum 1885-ben a társulat képtárában elhelyezett; elhatározta, hogy a deési új kir. gymnasium könyvtára részére megküldi fős példányokban meglévő kiadványait; megállapította a jövő évi január hóban tartandó rendes s egyszersmind 25 éves jubileumi közgyűlés tárgysorozatát, és a dr. Baróti Lajos-féle „Adattár“ II. kötetének kiadása érdekében a délvidéki törvényhatóságokhoz intézendő átiratot.

4. Felolvasás: „Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a „Délmagyarorsz. tört. és rég. Muzeum-Társulat“ ez irányú tevékenységének méltatása.“ Téglás Gábortól.

EGYVELEG.

A király ajándéka a nemzetnek. Ő *Felsége* a múlt évi szeptember 25-én Bánffy báró miniszterelnökhöz a következő legfelsőbb kéziratot intézte, melyet emlékül hazafias hálával és örvendezéssel közlünk:

Kedves Báró Bánffy!

Óhajtván, hogy magyar székes fővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek midőn a várost díszítik, egyszersmind a múlt idők azon kiválóbb alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző téerein kitüntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a czélra, hogy a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett *Szent Gellért* csanádi püspököt, a hitbuzgó *Pázmány Péter* esztergomi érseket, *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmeket, *Hunyady Jánost* és *Zrinyi Miklóst*, a haza és a kereszténység hős bajnokait, gróf *Pálffy János* Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadiparancsnokát, — a honfoglalás történetét író *Béla király névtelen jegyzőjét*, *Werbőczy István* Magyarország nagyhirű jogtudósát s annak népszerű lantosát *Tinódy Sebestyént* ábrázoló szobrok készíttessenek s megbízom önt ez elhatározásomnak végrehajtásával.

Kelt 1897. szeptember hó 25-én.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

Bánffy Dezső br., s. k.

Ki volt Anonymus? Gróf Zichy Jenő a millennium alkalmából 100 aranyat bocsátott a M. Történelmi Társulat rendelkezésére, hogy érte írassa meg a honfoglalás történetét népszerű előadásban. A két éve

kitűzött pályázat meddő maradt. Folyó évi február 4-én a pályázatot ismét kihirdették; de ezuttal már nem a nehezen megírható történetre, hanem egy kritikai előmunkálatra. Most egy hazai vagy külföldi olyan kútfő irodalmának és tartalmának kritikai ismertetését kívánták, a mely kizárólag a magyar honfoglalással foglalkozik. A szeptember 30-án lejáráó határidőre két terjedelmes pályamű érkezett be a szerzők megnevezésével. Az egyiket Sebestyén Gyula dr. nemzeti muzeumi tisztviselő írta, a ki a magyar honfoglalás mondáiról szóló művével a Kisfaludy-társaság millenniumi pályázatán már díjat nyert; a másik Vári Rezső dr. közép-iskolai tanártól származik. Az első „Ki volt Anonymus“ czímen írt, Vári Böles Leó művét, a mely tulajdonkép a honfoglalást megelőző időkkel foglalkozik, ismerteti. Jelenleg aktuális értékkel mindenesetre Sebestyén Gyula dr. műve bír, mert a legilletékesebb forrásból jövő értesülésünk szerint, benne nemcsak a krónika keletkezésének kora, hanem írójának személye is véglegesen meg van pontosan állapítva. Eredményei szerint a krónika az 1203. és 1204. közti téli hónapokban kelt, midőn Imre király, III. Béla idősb fia uralkodott. A szerző neve Adorján, a ki 1183-ban esztergomi kanonok volt, 1183—1184-ben a párisi egyetemen tanult, 1185-ben III. Béla jegyzője lett s ugyanaz évben már kancellárrá és budai préposttá lépett elő, a kancelláriából 1187-ben távozott az erdélyi püspöki székre, a hol haláláig, 1204-ig meg is maradt. Művét barátjának, Jakab mesternek, egykori párisi tanulótársának, III. Béla kisebb fia, II. András herceg nevelőjének és 1200—1202-ki prépost-kancellárjának, a kalocsai káptalan prépostjának s a későbbi váci püspöknek írta. Mindezt már 150 éve kereste a magyar tudomány. Dr. Sebestyén ez eredményekig Mátyás Flórián akadémikus és Pauler Gyula országos főlevéltárnok előmunkálatainak szerencsés tovább fejtésével jutott el.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzem- Társulat az 1897. év végén.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, esanádi püspök, val. belső titk. tanácsos, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Deschán Achill*, a III. osztályú vaskoronarend tulajdonos, Temesvárott.

Igazgató: jelenleg nincs.

Főtítkár: *Patzner István*, esanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiumi tanár, Temesvárott.

Titkár: *dr. Berkeszi István*, főreáliskolai tanár, Temesvárott.

Ügyész: *dr. Niamessny Gyula*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.

Pénztárnok: *Hilt Lajos*, megyei főpénztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.

Féger Ferencz, nagybirtokos, Merozyfalván

Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén.

5 Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.

Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.

Németh József, esanádi nagyprépost, felsz. püspök, Temesvárott.

Dr. Niamessny Gyula, l. Tisztviselők.

Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.

10 Róm kath. főgymnasium, Temesvárott.

Temesvármegye közönsége.

Gr. Zselinszky Róbert, l. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott.

Deschán Achill, l. Elnökség.

Dr. Engels János, esperes-plebános, Temesvár-Józsefváros.

Kovacsich Gyula, megyei árvászéki elnök, Temesvárott.

5 Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Temesvárott.

Dr. Meskó Béla, városi tanácsnok és árvászéki ülnök, Temesvárott.

Nagy György, kir. tanácsos, Temesvárott.

Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.

10 Steiner Ferencz, magánzó, Temesvárott.

Vimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott

II. A Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Néhai Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferenc-József-rend lovagja, és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott. † 1895.
- Baiich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
- Néhai Báró Baics Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében. † 1897.
- Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Baiach ezége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
- Néhai Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
- Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
- Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő Szkulyán, Temesvármegyében.
- Néhai Bonnáz Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend nagykeresztese, † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
- Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zombolyán, Torontálmegyében.
- Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
- Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
- Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke.
- 15 Dettai takarékpénztár, Dettán.
- Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
- Néhai buziási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
- Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
- Féger Ferencz, nagybirtokos, Merezyfalván, Temesvármegyében.
- 20 A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
- Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukareczen, Temesvármegyében.
- 25 Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese, † 1881. május 31.
- Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca 16. sz.
- Néhai miskolezi Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
- 30 Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
- Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.
- Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter, Budapesten.
- Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
- 35 Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- Néhai gróf Karacsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885.
- Néhai Králík János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.
- Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipótrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
- Néhai Korbonics János, † 1888.
- 40 Néhai Kümmer Henrik János, I. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskorona-rend vitéze, † 1890.
- Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
- Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos.
- Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
- 45 Németh József, esanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
- Dr. Niamessny Gyula, I. Tisztikar.
- Néhai id. Ormós Zsigmond, a társulat alapítója és legbőkezebb megajándékozója, † 1894. november 17-én.

- Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
- 50 Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye, † 1881-ben.
Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
Dr. Schlauch Lőrincz, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Sz.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon.
Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
- 55 Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
A temesi takarékpénztár, Temesvárott.
A temesvári első takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Temesvár sz. k. város közönsége.
- 60 Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
Dr. Vargies Imre, országgyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinnerszeg, Temesvármegyében.
Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.
- 65 Néhai Maglódi Wodianer Béla, † 1896.
Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, Temes-Ujfalu.

b) Tiszteletbelli tagok.

- Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
Dr. Fraknoi Vilmos, arbei vál. püspök, szekszárdi apát, nagyváradi kanonok, a könyvtárak és muzeumok orsz. főfelügyelője, a m. t. akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
Hampel József, egyetemi tanár, a m. n. m. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
Dr. Holub Emil, Bécs.
- 5 Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtársa, s a m. t. akad. rendes tagja, Budapesten.

c) Évdíjas tagok.¹⁾

a) Magyarország.

Temesvár.

- *Ardeleán György, városi alügyész.
Állami főleányiskola.
Bach Ferencz, kir. járásbírósi albíró.
Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár.
- 5 Dr. Berkeszi István, I. tisztikar.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Parácz dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.
- 10 Dr. Breuer Ármán, I. választmány.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Deschán Achill, I. tisztikar.
*Dobó László, megyei főügyész.
Dollenz József, csanádi apátkanonok.
- 15 *Dr. Engels János, I. választmány.
Fereh Mátyás, papneveldei tanulm. felügyelő.
Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.
Gráf János, ipariskolai tanár.
Hemmen Ferencz, prépost-kanonok.

¹⁾ A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve I. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

- 20 Kabdebó Gergely, vármegyei h. főjegyző.
Kapitány Zsigmond, megyei árvaszéki pénztárnok.
*Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
*Kovaesich Gyula, l. választmány.
Krausz Sándor, tanítóképezdei tanár.
- 25 Lévai Sándor, az első magyar általános biztosítótársulat főügynöksége titkára.
Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
*Mály István, l. választmány.
- 30 Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Nagy György, l. választmány.
Nagy László, sz. k. temesvár-városi nyug. tanácsos.
Neuhaus Ernő, magán-vállalkozó.
*Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
- 35 Patzner István, l. tisztikar.
Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Popini Albert dr., főgymn. tanár.
*Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
- 40 Rotariu Pál, ügyvéd.
Sailer Antal, háztulajdonos.
Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
*Steiner Ferencz, l. választmány.
Sterntal Salamon, birtokos.
- 45 Dr. Spéth Károly, esanádi prépost-kanonok.
Stippel Fábrián, sz. kir. temesvár-városi közgyám.
Sulyok István, papneveldei lelkiigazgató.
Bevárosi „Társas-kör“.
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
- 50 Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Temesvár-józsefvárosi társaskör.
Traila György, g. kath. lelkész.
*Várnay Ernő, ügyvéd.
*Vimmer József, l. választmány.

Aradvármegye.

Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csanádmegye.

*Henny Sebestyén, prépost-plebános, Makón.

Csongrádvármegye.

*Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szeged.

Varga Ferencz, apát-plebános, Szeged.

*Dr. Despinitz Péter, kir. táblai bíró, Szeged.

Szell Ákos, kir. közjegyző, Szeged.

Hevesmegye.

Boltizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

Miku Emil, gör. kel. lelkész, Batta.

Vörne György, főszolgabíró, Új-Moldován.

Polgári iskola, Resiczabányán.

Mosonyvármegye.

Ivánfy Ede, kegyesrendi gymnasiumi tanár, Magyar-Óvárrott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Dr. Baróti Lajos, székesfővárosi tanár, Budapest.
Tárczay István, gyógyszerész, Budapest.

Pozsonyvármegye.

*Dr. Ortvy Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
*Fodor Ódön, kir. járásbíró, Vingán.
Gálfy István, jegyző, Liget.
5 Gerda Aurél, jegyző, Mehála.
*Gózszy Mátyás, plebános, Gyarmatán
Dr. Grósz József, apát-plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplom.
Junga Lajos, jegyző, Csernegyháza.
10 *Kadies György, nyug. járásbíró, Verseczen.
Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vingán.
Milleker Bódog, elemi népitanító, a „Verseczi Városi Muzeum“ őre, Verseczen.
Novakovics Emil, ügyvéd, Verseczen.
Pongrácz Miklós, főszolgabíró, Kubin.
15 Pontelly István, plebános, Szabadfalva.
Prepeliczay Ódön, főszolgabíró, Delta.
Raácz Kálmán, jegyző, Német-Benesek.
*Raácz Pál, nyug. jegyző, Saágh.
Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
20 Szabó Kálmán, birtokos, Berény.
*Véber Ágoston, cs. és kir. káplán, plebános Szakálhházán.
Verseczi városi muzeum.

Torontálvármegye.

- *Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, orsz. képviselő, Zombolyán.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Beeskereken.
Farkass Gusztáv, plebános, Német-Csanád.
*Kassics Károly, cz. kanonok, plebános, Bogáros.
5 Kayser Lajos, plebános, Török-Becse.
Reinlein József, plebános, Sándorháza.
Tokody Ódön, plebános, Új-Pécs.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

Turócsmegye.

Berecz Gyula, kir. tanfelügyelő, Turócs-Szt.-Márton.

b) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat tagjairól.

a) Alapító	66
b) Tiszteletbeli tag	5

e) Évdíjastagok.

a) *Magyarországon.*

Temesvár sz. kir. város területén	54
Aradvármegyében	1
Borsodmegyében	1
Csanádmegyében	1
Csongrádmegyében	4
Hevesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	3
Mosonymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnmegyében	2
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	22
Torontálmegyében	8
Trencsénmegyében	1
Turóczmegyében	1
Összesen	172

tagja volt a társulatnak az 1897-iki év végén.

MEGVÉTELRE KERESI

Dr. Baróti Lajos, székesfővárosi tanár (Budapest, I. Fortuna-utcza 7. sz., I. em. 7.):

- 1) *Ortvay — Szentkláray*: Tört. Adattár Csanádegyházmegye hajdana és jelenéhez
1871. januári,
1872. ápr., aug., szept., okt., nov.,
1874. febr., ápr., jul.—decz. füzetekt ;
  - 2) *Dr. Szentkláray Jenő*: Száz év Délmagyarország újabb történetéből című könyvének 3-ik füzetét.
-

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1898-ÍK ÉVI FOLYAMÁRA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíj-illetékekkel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejárta előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1897. december 31-én.

Patzner István,

főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár. seminarium) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. új évfolyam. I. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. új évfolyam. I. IV. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. új évfolyam. I. IV. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. új évfolyam. I. IV. füzet.

„Az Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz., jun., szept. és decz. hónapokban.

Külön kapható: **Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.** A társulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. rész. **Udvari leiratok.** (1717—1754.) 1—127 lap. Ára 1 frt. — II. rész. **Admin. körözüvények.** (1718—1753.) 129—296 lap. Ára 1 frt. — III. rész. **Becskekeréki, pancsovai és temesvári kerületi tisztartóságok.** (1717—1753.) 297—443 lap. Ára 1 frt. — IV. rész. **Csákoval és verseczi ker. tisztartóságok.** (1717—1753.) Továbbá részletes tárgy- és névmutató az I. kötethez. Ára 1 frt — Megjelent az 1893. 1894. 1895. és 1896. évi „Értesítő“ II. és III. füzeté helyett.